

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ'NDE DRAÇ (XIX. YÜZYIL)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Semi DURA

BURSA – 2025

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ'NDE DRAÇ (XIX. YÜZYIL)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Semi DURA

Danışman:

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

BURSA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI
T. C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 702222027 numaralı Semi DURA'nın hazırladığı **“Osmanlı Döneminde Draç (XIX. Yüzyıl)”** başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili savunma sınavı, 26/06/2025 günü 13.00-14.00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Saadet MAYDAER
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Ramazan ÖNAL
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

26/06/2025

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı/Konusu: “Osmanlı Döneminde Draç (XIX. Yüzyıl)”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 95 sayfalık kısmına ilişkin, 30/05/2025 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %11'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

03/06/2025

Adı Soyadı:	Semi DURA
Öğrenci No:	702222027
Anabilim Dalı:	İslam Tarihi ve Sanatları
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Y. Lisans ☐ Doktora

Danışman:

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

03/06/2025

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Osmanlı Döneminde Draç (XIX. yüzyıl)**” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

03/06/2025

Adı Soyadı: Semi DURA

Öğrenci No: 702222027

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Semi DURA
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: İslam Tarihi ve Sanatları
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

Osmanlı Döneminde Draç (XIX. Yüzyıl)

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında Draç şehri, fiziksel yapısı, sosyal yaşamı ve özellikle idarî teşkilatı bakımından bir dönüşüm geçirmiştir. Araştırma sürecinde, şehrin fiziksel dönüşümünü ortaya koyan önemli değişimler belirlenmiş, ayrıca ekonomik yaşama dair dikkate değer veriler elde edilmiştir. Bu bağlamda Draç'ın bir liman şehri olarak transit ticarete oynadığı rol ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda XIX. yüzyılın Osmanlı Devleti için taşıdığı küresel sorunlara rağmen, şehirde çeşitli ve işlevsel bir idarî yapının varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Sancak, Kaymakam, Ticaret, İdarî, Sosyal, Transit, Liman, Gümrük.

ABSTRACT

Name and Surname	: Semi DURA
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Islamic History and Arts
Branch	: Islamic History
Degree Awarded	: Master
Supervisor	: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

Durrës During the Ottoman Period (XIXth Century)

In the last century of Ottoman rule, the city of Durrës underwent a remarkable transformation in terms of its physical structure, social life, and particularly its administrative organization. The research identified significant changes that reflected this physical transformation and revealed important data regarding the city's economic life. In this context, Durrës's role as a port city in transit trade came to the forefront. Despite the global challenges faced by the Ottoman Empire in the XIXth century, the existence of a diverse and functional administrative structure in the city was also observed.

Keywords: Balkans, Sanjak, Kaymakam, Trade, Administrative, Social, Transit, Port, Customs.

ÖNSÖZ

Draç şehri, Osmanlı coğrafyasının en batı ucunda, batı Balkanlar'da yer almakta olup işlevsel bir limana ve eski bir geçmişe sahiptir. Bu sahil şehri, İliya döneminden başlayarak Roma ve Bizans dönemlerine uzanan tarihî süreçte hem ticarî rolü hem de Egnatia Yolu üzerindeki önemli bir durak oluşuyla tanınmaktadır. Şehir hakkında Bizans dönemine kadar çalışmalar yapılmış olsa da Osmanlı dönemiyle ilgili araştırmalar neredeyse yok denecek kadar azdır.

Draç'ın tarihi, stratejik önemi ve Osmanlı döneminde geçirdiği köklü dönüşüm göz önünde bulundurularak, bir araştırma yapılmasına ihtiyaç vardır. Böyle bir çalışmanın şimdiye kadar yapılmamış olması tez konumuzun belirlenmesinde etkili olmuştur.

Çalışmamızın giriş kısmında şehrin Osmanlı öncesi tarihi kısaca ele alınmıştır. Birinci bölümde Draç'ın fiziksel yapısı ve XIX. yüzyılda geçirdiği değişimler incelenmiş, ikinci bölümde, şehrin idaresi kronolojik bir çerçevede detaylı şekilde sunulmuş, bu süreçteki değişimlere ve sancak statüsü kazanarak önemli bir yönetim merkez hâline gelişine yer verilmiştir. Üçüncü bölüm ise şehrin sosyal ve ekonomik hayatına ayrılmıştır. Burada, sadece şehir için değil, tüm bölge için kalkınmada büyük rol oynayan limanın önemi ele alınmıştır.

Araştırma sürecinde kıymetli tecrübesiyle desteğini esirgemeyen muhterem danışman hocam Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a gönülden teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmanın ortaya çıkmasına katkıda bulunan dostlarıma da özel bir teşekkür borçluyum.

Semi DURA

2025- BURSA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLO LİSTESİ	xii
RESİM LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR.....	xv
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II. KAYNAKLAR	1
III. DRAÇ İSMİNİN KÖKENİ	3
IV. DRAÇ'IN KISA TARİHİ	4
A. Osmanlı Öncesi Draç.....	4
B. Draç'ın Fethi	6

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKİ YAPI

I. MABEDLER.....	12
A. Câmiler	12
1. Bayezid Camii	14
2. Kubbeli Camii	14
3. Fatih Sultan Mehmed Camii	16
B. Kiliseler.....	16
II. DRAÇ KALESİ.....	17
A. Hükümet Konağı	22
B. Draç Limanı	23
C. Draç Hastaneleri	24
D. Draç Karantinası	25
E. Gümrük Binası	28
F. Telgraf Binaları	29
G. Hapishaneler	30
H. Mîrî Çiftlikler	31
III. YOLLAR.....	32
IV. KÖPRÜLER.....	34
A. Dalyan Köprüsü.....	34
B. Kârgir Köprüleri	35
C. Ahşaplı Köprü	36

İKİNCİ BÖLÜM

İDARÎ YAPI

I. OSMANLI DEVLETİNDE İDARÎ TAKSİMAT	37
II. XIX. YÜZYILA KADAR DRAÇ İDARESİ	40
III. XIX. YÜZYILDA DRAÇ İDARESİ	45
A. Draç Kazası	46
B. Draç Kaymakamlığı	48
C. Draç Sancağı	49
IV. VİLAYET SALNÂMELERİNDE DRAÇ'IN İDARÎ YAPISI	53
A. Erkân-ı Livâ	54
B. Draç Nâibliği	56
C. Sandık Emîni	57
D. Meclis-i İdâre-i Livâ	58
E. Nüfus İdâresi	59
F. Vergi İdâresi	60
G. Defter-i Hâkânî İdâresi	61
H. Orman İdâresi	62
İ. Ziraat Banka Şubesi	63
J. Nâfia Dâiresi	64
K. Bidâyet Mahkemesi	64
L. Polis Dâiresi	67
M. Telgraf ve Posta İdâresi	68
N. Meclis-i Belediye	69
O. Düyûn-ı Umûmiye Nezareti	70
P. Rûsumât İdâresi	72
R. Reji İdâresi	73
S. Liman İdâresi	74
Ş. Konsoloslar	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE İKTİSADÎ YAPI

I. DRAÇ SANCAĞI'NDA NÜFUS	76
A. Gayrimüslimler	79
B. Bosna ve Karadağ Muhacirleri	81
II. EĞİTİM YAPISI	82
A. Sıbyan Mektebi	83
B. Rüşdiye Mektebi	83
C. Medrese	84
D. Gayrimüslim Mektepleri	84
III. SAĞLIK	85
IV. TİCARET	86
A. Hayriye ve Avrupa Tüccarı	87
B. Zirai Üretim	89
C. Draç Ormanları	89
D. Hayriye Vapur Şirketi	90

SONUÇ	91
KAYNAKÇA	94
EKLER	103

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: XIX. Yüzyılda Draç'ta Mîrî Mekânlar	10
Tablo 2: Draç'ta (1310/ 1892) Umûmî Mekânlar.....	10
Tablo 3: Draç'ta (1312/1894) Umûmî Mekânlar.....	11
Tablo 4: Draç'ta (1315/ 1897) Umûmî Mekanlar.....	11
Tablo 5: Draç Merkezinde Bulunan Camiler.....	12
Tablo 6: Köylerdeki Camiler	13
Tablo 7: XIX. Yüzyılda Draç Şehrinin Fizikî Durumu	21
Tablo 8: Gümrük Binası	29
Tablo 9: Tahrir Defterlerinde Draç Kazası (1520-1530)	41
Tablo 10: Draç Sancak Birimleri.....	51
Tablo 11: 1900 Yılına Kadar Draç Sancak Beyleri	53
Tablo 12: Draç Sancağı (1882).....	55
Tablo 13: Draç Sancağı (1892/1894/1897/1898)	55
Tablo 14: Draç Nâibleri	56
Tablo 15: Draç Sandık Eminleri	58
Tablo 16: İdare Meclisi Üyeleri.....	59
Tablo 17: Nüfus İdâresi	60
Tablo 18: Vergi İdâresi	60
Tablo 19: Defter-i Hâkânî İdâresi.....	61
Tablo 20: Orman İdâresi.....	62
Tablo 21: Ziraat Banka Şubesi	63
Tablo 22: Draç Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası (1897/1898).....	64
Tablo 23: Draç Sancağı'nda Bidâyet Mahkemesi (1892/1894)	65
Tablo 24: Draç Sancağı'nda Bidâyet Mahkemesi (1897/1898)	66

Tablo 25: Polis Dâiresi	67
Tablo 26: Draç Taburu	67
Tablo 27: Belediye Meclisi.....	69
Tablo 28: Draç Düyûn-ı Umûmiye Nezâreti	71
Tablo 29: Rûsumât İdâresi.....	72
Tablo 30: 1892-1898 Yıllarında Draç Reji İdaresi	73
Tablo 31: Draç Limanı.....	74
Tablo 32: Draç İskelesinde Konsoloslar.....	75
Tablo 33: 1310/1892 Yılında Draç Nüfusu	77
Tablo 34: 1312/1894 Yılında Draç Nüfusu	77

RESİM LİSTESİ

Resim 1: 1862 Yılında Kubbeli Camii	15
Resim 2: XIX. Yüzyılda Draç Şehrının Planı.....	21
Resim 3: Osmanlı Devleti'nde Vebanın Yayılması (1700-1850)	26
Resim 4: Osmanlı Karantinaları (1838-1850)	27
Resim 5: XIX. Yüzyılda Draç Gümrüğü	28
Resim 6: Draç Kalesi'nde Gümrük ve Karantina Binaları	29
Resim 7: XVI. Asırda Draç.....	45

KISALTMALAR

Bknz	: Bakınız
BOA	: Osmanlı Başbakanlık Arşivi
Çev	: Çeviren
Haz	: Hazırlayan
İrcica	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vd	: ve diğerleri
Yay	: yayınlar
İ.V. S	: İşkodra Vilayeti Salnamesi
D.S	: Devlet Salnamesi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Tezimizde köklü bir geçmişe sahip olan Draç şehri, Osmanlı idaresi altındaki yapısıyla ele alınmaktadır. Araştırma, öncelikli olarak şehrin fiziksel yapısı ve bu yapının XIX. yüzyıl boyunca geçirdiği dönüşümlere odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal hayat ve ekonomik yapıya da yer verilmektedir. Çalışmanın temel eksenini ise XIX. yüzyıl gibi çalkantılı bir dönemde şehrin idare edilme biçimi oluşturmaktadır.

Osmanlı dönemini içerecek şekilde Draç şehriyle ilgili ayrıntılı bir çalışmanın olmaması bu araştırmayı önemli kılan hususlardandır. Zira Osmanlı döneminde inşa edilen yapıların neredeyse tamamı günümüze ulaşmamış, dolayısıyla şehrin fiziksel görünümünün zamanla nasıl kaybolduğu ya da değiştiği net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Bunun yanı sıra şehrin idaresi ve yöneticileri hakkında da bugüne kadar neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle yönetime dair bilgilerin kronolojik bir biçimde ve yöneticilerin kişisel niteliklerine dair özgün verilerle sunulması, bu araştırmanın önemini daha görünür kılmaktadır.

II. KAYNAKLAR

Tezimizin en önemli kaynağı, şüphesiz Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerdir. Bu belgelerde Draç şehri hakkında özellikle hükümet binaları, şehrin coğrafyası, iklimi, yöneticileri ve sosyal hayatı ile ilgili ayrıntılı veriler bulunmaktadır.

Araştırma sürecinde çok faydalı olan bir diğer kaynak ise vilayet salnâmeleridir. Bu salnâmelerde sancak yönetimi ve çalışanları, nüfus yapısı ve dinamikleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmakta, ayrıca dinî aidiyetle ilgili yönlelere de değinilmektedir. Kaynak niteliği taşıyan vilayet salnâmelerinde Draç şehri hakkında ciddi veriler yer almaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi de Draç şehri için önemli bir kaynaktır. Seyahatnâme, kaledeki yeniden inşa süreci ve Osmanlı yönetiminin ilk dönemlerinde şehrin nasıl idare edildiği hakkında bilgiler içermektedir.

Bir diğer önemli kaynak ise Hoca Sadeddin tarafından kaleme alınan *Tacü't-Tevârih* adlı eserde yer alan bilgilerdir. Bu eserde, Draç'ın Osmanlılar tarafından fethi ayrıntılı biçimde tasvir edilmiştir.

Machiel Kiel'in *Arnavutluk'ta Osmanlı Mimarisi* adlı eseri, Arnavutluk'taki cami, kervansaray, tekke ve medreselerin inşasına da değinmektedir. Eserde, Draç da dâhil olmak üzere şehirlerin tarihine dair sınırlı fakat önemli bilgiler yer almaktadır.

Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk Cilt IV, Ekrem Ayverdi tarafından yazılmıştır. Eserde, her bir yapının mimârî özellikleri, inşa tarihi, fonksiyonu ve mevcut durumu detaylı bir şekilde sunulmuştur. Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk'ta bulunan Osmanlı dönemi mimârî eserleri kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Bu ülkelerdeki köy ve kasabalarda yer alan 8.000'den fazla Osmanlı abidesi detaylı biçimde incelenmiştir. Ayrıca eser; bir harita, 566 plan, fotoğraf, kroki ve gravür gibi görsel materyallerle desteklenmiştir.

Maruzat, Osmanlı devlet adamı ve tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa'nın çeşitli devlet meseleleri, hukuki ve idari konular üzerine kaleme aldığı resmi yazışmalar, raporlar ve görüşlerin derlemesidir. Eser, Osmanlı bürokrasisinin işleyişi, hukuk sistemi ve devlet yönetimi hakkında önemli birincil kaynak niteliğindedir.

Mübahat S. Kütükoğlu tarafından hazırlanan *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı* adlı eser Osmanlı Devleti coğrafyasındaki sosyal hayat ve sosyal tabakalar hakkında genel bilgiler sunmaktadır. Ayrıca eserde Osmanlı ekonomisinin gelişimine dair analiz ve incelemeler de yer almaktadır.

Daniel Panzac'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700–1800)* adlı eseri hem araştırdığı tema hem de dönemin insanları için zorlu olan sorunu nedeniyle mühim bir çalışma kabul edilmektedir. Kitapta, Osmanlı topraklarına hastalığın giriş noktalarından biri olan Draç limanından da bahsedilmektedir.

Elizabeth Zachariadou'nun *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)* adlı kitap, Ömer Arıkan, Ela Güntekin ve Tülin Altınov tarafından çevrilmiştir. Bu eser, yüzyıllar boyunca kullanılan bu yolun önemini vurgulamaktadır. Kitapta, Egnatia yolu üzerindeki duraklar, Draç da dahil olmak üzere detaylı şekilde ele alınmakta ve ülkeler ile şehirler arasında İstanbul'a kadar seyahat süreleri hakkında pratik bilgiler verilmektedir.

III. DRAÇ İSMİNİN KÖKENİ

Günümüzde şehir statüsünde “Durrës” olarak bilinen Draç'ın geçmişi antik çağlara dayanmaktadır. İlirya Krallığı zamanında bu yerleşim yeri “Epidamnos” ve “Dyrrah” adıyla tanınıyordu.¹ Latin kaynaklarında ismi “Dyrrachium”² ve “Durazzo”³ olarak bilinmekle birlikte Osmanlı belgelerinde “Draç”⁴ olarak rastlanmaktadır.

M.Ö. VII. asır, Epidamnos ve Dyrrah isimlerine rastlanan en erken tarihtir. M.Ö. 627 yılında İlirya Krallığı kurulmadan önce Dyrrah ve Apolonia yerleşimlerinde Helen topluluklar göç etmeye başlamıştır.⁵ Epidamnos ve Dyrrah isimleri İliryalıların kullandığı ve günümüz Arnavutça dilinde anlamlarını korumuş kelimelerdir.⁶

İliryalıların devrinde yer isimleri her zaman bir maddeleşmiş temsile sahiptir. Bir kentin adı, üzerinde kurulduğu coğrafi özelliklerinden etkilenmiştir. Bu bağlamda Draç, Stani

¹ Skender Anamali vd., *Historia e Popullit Shqiptar* (Tiran: Shtepia Botuese Toena, 2002), 31.

² Titus Livius, *The History of Rome*, Çev. Canon Roberts, Haz. Ernest Rhys (London: Publisher: J. M. Dent & Sons, Ltd., 1905), 486.

³ Machiel Kiel, *Ottoman Architecture in Albania* (İstanbul: İrcica, 1990), 94.

⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Arnavutluk*, (İstanbul: 2008), 26.

⁵ Skender Anamali vd., *Historia e Popullit Shqiptar*, 37.

⁶ Gjergj Frasheri, “Dy pagëzimet e lashta të Durrësit – Epidam dhe Dyrrah”, *Balkanweb* (Ocak 2024).

Tepesi'nin üst kısmında yer alan ve Antik çağın özelliklerine sahip olan bir yerleşim olup Epidamnos olarak tanınmıştır. “*Epidamn*”, “*Epi*” ve “*Dame*” lafızlardan oluşmaktadır. “*Epi*” sözcüğü, üst anlamına gelir. Bu kelime çevredeki alt kabartmaya göre daha yüksek bir yeri belirtmek için kullanılmaktadır. “*Dame*” lafzı eski bir İlirya kelimesidir ve bölünmüş anlamına gelmektedir.⁷

Kısa bir sürenin geçmesiyle birlikte Epidamnos'da nüfus artmış ve söz konusu yerleşim iki su kanalıyla çevrili alana doğru genişlemiştir. Şehir, bir taraftan deniz, kuzeyden ve güneyden iki su kanalı ile ayırt edilen bir yer olup “*Dyrrah*” olarak da adlandırılmaya başlanmıştır. Arnavut-İlirya kökenleri üzerine yapılan dil araştırmalarına dayanarak “*Dyrrah*” isminin günümüz Arnavut dilinde tam anlamını koruyan “*dy*” ve “*rrahe*” kelimelerinden oluştuğunu söylemek mümkündür. “*Dy*” sözü Arnavut lisanında iki öğeyi gösteren bir sayıdır. Eski Arnavutçada “*rrah*” sözü ise “*yolu bölen*” anlamına gelmektedir. Böylece bölgeye toprağı kesen “*iki su yolu*” anlamına gelen “*Dyrrah*” ismi verilmiştir.⁸

Şehir, Avrupa'da yaygın olarak “*Durazzo*” ismiyle tanınmaktadır. Durazzo adı, Dyrrah kelimesinin İtalyancadaki şeklidir. Osmanlı döneminde kullanılan Draç ismi ise Durazzo sözünün Slavcasıdır. Osmanlı arşiv belgelerinde Draç imlâsıyla (دراج) geçmektedir.⁹

IV. DRAÇ'IN KISA TARİHİ

A. Osmanlı Öncesi Draç

Kadim Egnatia yolunun bir kıyı şehri olarak bilinen Draç'ın, ilk olarak Arnavutların ataları olan İliryalılar tarafından inşa edildiği düşünülmektedir. Draç'taki İliryalı nüfus, M.Ö.VII-VI. yüzyıllarda gelen Helen kolonileriyle birleşerek artmıştı ve bağımsız bir

⁷ Frasher, “*Dy pagëzimet e lashta të Durrësit – Epidam dhe Dyrrah*”.

⁸ Rexhep Doçi, “*Ndihmesa e Eqrem Çabeyt ne Fushen e Onomastikes*”, *Zemra Shqiptare* (Ağustos 2008), 5.

⁹ Machiel Kiel, “*Draç*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 8/522. Ayrıca bkz BOA, DH.MKT Dosya no: 306 Gömlek no: 45.

şehir olarak varlığını sürdürüyordu. Milattan önceki dönemlerde şehir, çeşitli ticaret hareketleri ve gemi üretimiyle ünlüydü. Yunan donanmalarına ait birçok gemi Draç'ta üretilirdi.¹⁰ Milattan önceki III. yüzyılda İliyalılar, egemenliklerini Draç'a da yayarak bu şehrin artık bağımsız bir bölge olmasına izin vermediler. Miladi I. yüzyılda şehir, Roma'nın egemenliğine geçmişti.¹¹ İlerleyen zamanda Draç, Roma İmparatorluğu'nun Batı ve Doğu egemenlikleri iki kısma bölündüğü 395 yılından sonra Bizans idaresinde yer aldı.¹²

VI. yüzyılda Balkanlara Slav göçü başladı. Yüzyıllar boyunca Bizans İmparatorluğu, batısındaki düzenin yıkılmasına neden oldu. Slav akımları IX. yüzyıla kadar devam etti ve kuzeydoğu Balkanlarda ağırlıklı olarak yerleşti. Balkanların batısında bulunan yerli Arnavut toplumu ise zor şartlara rağmen varlığını korumaya devam etti.¹³

Draç, neredeyse bir yüzyıl (1081-1185) boyunca Norman kabilelerinin istilasına maruz kalmıştır. Robert Guiskard ve oğlu Bohemund, aralarında Draç, Avlonya ve Berat'ın da bulunduğu Güney Balkanlar'daki işgallerine devam etmişlerdi. Daha sonra Norman Kabileleri, Sicilya Kralı II. William'ın Selanik Savaşı'nda (1185) Bizans ordusu tarafından yok edildi.¹⁴

Bizans İmparatorluğu bir güç olarak geri dönse de 1261'de Adriyatik kıyı bölgesinde yer alan Draç, Sicilya kralı Suevili Manfred'in yönetiminde kaldı.¹⁵ Benevento savaşından (1266) sonra Sicilya Krallığı Anjuvinlerin eline geçti. Anjuvin Krallığı hoşnutsuzluklarla, genişleme ve daralmalarla, çatışmalarla ve sürekli iç savaşlarla doludur. Balkanlar'daki bir asırdan fazla süren varlığı boyunca Bizans İmparatorluğu'nun tacı için Konstantinopolis'e doğru ilerlemeyi amaçlıyorlardı. Bu amaca ulaşmak için Draç, Anjuvinler için bir stratejik nokta olarak görülüyordu. Fakat krallığın içerisinde iktidar kavgaları ve toplum isyanları Konstantinopolis'e doğru

¹⁰ Fatmir Toçi, "Arbereshet Midis Realitetit dhe Mitit" (Tiran: Botimet Toena, 2021), 21.

¹¹ Anamali vd., *Historia e Popullit Shqiptar*, 32.

¹² Fatmir Toçi, "Arbereshet Midis Realitetit dhe Mitit" (Tiran: Botimet Toena, 2021), 21.

¹³ Nuray Bozbora, "Arnavutların Kökeni", Balkanlar El kitabı, haz. Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ, (Ankara: Karam & Vadi yayınları, 2006), 261.

¹⁴ Toçi, "Arbereshet Midis Realitetit dhe Mitit" 22.

¹⁵ Toçi, "Arbereshet Midis Realitetit dhe Mitit" 23.

ilerlemesine engel oldu. Bununla birlikte Draç 1366 yılına kadar Anjuvinlerin idaresinde kaldı.¹⁶

Bizans gücünün Balkan nüfusu üzerindeki acımasız baskısı, 1328-1333 yıllarında Arnavut çoğunluğun bulunduğu tüm topraklarda isyanları kışkırttı. Mülkiyet haklarını kaybeden Arnavut soyluları halk isyanlarının başına geçtiler. Çoğu durumda, kalelerini ve garnizonlarını kuşatarak Slavları ve Bizanslıları Balkan topraklarının büyük bir kısmından sürdüler. Bu ayaklanmaların devamı, merkezi Draç şehrinin bulunduğu Karl Topia liderliğindeki bir prensliğin kurulmasıyla sona erecekti. Bu prenslik, Sicilya'daki Anjinlerden tamamen bağımsız olarak Mat ile Şkumbin nehri arasında kuruldu ve Osmanlı hakimiyetine kadar varlığını korudu.¹⁷

B. Draç'ın Fethi

Osmanlı'nın toprak genişlemesi 1300'lü yıllarda Kuzeybatı Küçük Asya'da başladı ve XVII. yüzyılın sonuna kadar devam etti. Bölgesel genişleme Osmanlı devletini, yarı göçebe topluluklardan oluşan küçük prensliğinden üç kıtaya yayılan bürokratik bir dünya devletine dönüştürdü. Osmanlı, farklı etnik gruptan oluşan iç çelişkiler ve çatışmalarla karakterize edilmiş, ilerleme ve kriz dönemlerini tanıyarak tarih boyunca değişmiştir. Güneydoğu Avrupa'nın büyük bir kısmı XIV. ve XV. yüzyıllarda fethedildi, ancak bazı kısımları daha sonra fethedildi (örneğin Slavonya, Banat, Kıbrıs, Girit) veya Osmanlı yönetiminden bağımsız kaldı (örneğin Korfu, Slovenya, Dalmaçya'nın bazı kısımları ve Hırvatistan). Osmanlı fetihleri, Balkanlardaki halkları için uzun vadede hayatlarını etkileyen önemli bir olaydı.

Bizans'ın zayıflaması ve yeni bir gücün hızla yükselmesi Balkanlar'da köklü bir değişimi beraberinde getirdi. Osmanlı gün geçtikçe nüfuzunu genişleterek Adriyatik Denizi'ne yaklaşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'a ilk müdahalesi 1383 yılında gerçekleşecekti. Karl Topia, diğer Arnavut feodal beyleri gibi iktidarlarını korumak amacıyla 1383'te Balshay tarafından işgal edilen Draç'ı yeniden ele geçirmek

¹⁶ Toçi, "Arbereshet Midis Realitetit dhe Mitit" 25.

¹⁷ Toçi, "Arbereshet Midis Realitetit dhe Mitit" 25.

için I. Murad'tan yardım istedi. Osmanlıların yardımıyla Karl Topia, Balshay'ı mağlup ederek 1386'da sadece Draç'ı değil, Akçahisar'ı ve Berat'ı da aldı.

Draç, Adriyatik denizinin kapısı olarak bilinmekle birlikte kadim Egnatia yolunun mühim duraklarından biridir. Draç'ın Osmanlı Devleti tarafından ne zaman fethedildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Bazı görüşlere göre Draç'ın alınmasına yönelik ilk adım, 1466 gibi erken bir tarihte Elbasan Kalesi'nin inşa edilmesiyle atıldı. Buralara gelen tüm Osmanlı orduları, denizde seyreden güçlü Venedik filosu nedeniyle Draç'ın deniz yoluyla alınmasının imkânsız olduğu sonucuna varmıştı. İskender Bey'in ölümü ve Akçahisar'ın düşmesinin yanı sıra İşkodra'nın fethinden sonra Osmanlıların Rumeli'nin en batı ucu olan Draç'a ulaşmalarını engelleyecek herhangi bir iç gücü yoktu. Ayrıca Draç Kalesi eşkıyaların korunağına dönüşmüştü ve Elbasan ile İşkodra arasındaki ticaret yollarında yaygın olarak kervan saldırıları olmaktadır. Bu nedenle Draç'ın alınması kaçınılmaz olmuştur.¹⁸ Draç Kalesi'nin bir tarafı deniz kenarında olduğundan ele geçirilmesi zordu. Üstelik Venedik filosunun deniz tarafında olması, Osmanlı'nın kaleye saldırması durumunda onları engelleyecekti. Dolayısıyla bu kalenin ancak karadan alınması gerekirdi. Yine de karadan bir saldırı durumunda sorunlar yaşanabilirdi çünkü orduyu kaleye götürecek yollarda kervanlara düzenli olarak saldıran ve yağmalayan eşkıya grupları vardı. Bu açıdan Draç Kalesi, Osmanlılar tarafından küçük bir "İstanbul" olarak görülürdü. Ancak fethi sanıldığı kadar zor olmadı. Osmanlı istihbaratı, Elbasan Bey Sancağı'na Draç Kalesi'ndeki askerlerin disiplinsiz ve umursamaz askerlerden oluştuğunu bildirdi. Bu malumat, Elbasan yönetiminde bulunan Mehmet Bey'in Ohri Beylerli'yle birlikte 4500 süvariden oluşan bir ordu oluşturması için yeterliydi. 14 Ağustos 1501 (29 Muharrem 907) tek ve beklenmedik bir saldırıyla Draç Kalesi fethedildi.¹⁹

Draç fethiyle ilgili bir başka rivayet ise Evliya Çelebi'nin aktardığıdır. Draç Kalesi, Fatih Sultan Mehmet'in İskenderiye'yi, Ülgün ve Barokeş kalelerini fethettiği

¹⁸ Eduard Caka, "Tipologji të një qyteti kufitar: Durrësi gjatë dy shekujve të parë të sundimit osman (shek. XVI-XVII)", *Studime Historike* 74/1-2 (Tiran, 2020), 65.

¹⁹ Selahattin Tansel, *Sultan Bayezid'in Siyasî Hayatı* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966), 217-218.

zamanlarda Mehmet Paşa tarafından ele geçirilmiştir.²⁰ Daha sonra, bu kale bir çatışma sonucu tekrar isyancıların kontrolüne girmiş ve II. Bayezid dönemine kadar bu durum devam etmiştir. Sultan Mehmet Fatih'e ait bir belge de bu rivayeti destekler mahiyettedir. Bahsi geçen vesika aslında Bosna Ruhbanlarına yazılmış ve Sultan Mehmed Han'ın Ahitnamesi olarak ünlüdür. Belgenin içeriği Draç Kalesi ile ilgili olmamakla birlikte belgenin sonunda tarih ve yazıldığı yer bilgisi verilmiştir. Belgenin sonunda Hicri 883 (1448) tarihi verilirken yazıldığı yer Draç Kalesi'ni göstermektedir.²¹

Son olarak Draç'ın Osmanlılar tarafından fethi, II. Bayezid döneminde Osmanlı-Venedik savaşları (1499-1503) sırasında gerçekleşmiştir.²² 1501 yılında Draç, yüzyıllarca idare edilmek üzere Osmanlıların hakimiyetine geçti. Müverrihlerin küçük bir kısmı 1502 ve 1503 gibi farklı fetih tarihleri aktarırlarsa da genel kabul edilen görüşe göre kalenin alınması 1501 yılının yazında gerçekleşti.²³ Bir yıl sonra, Adriyatik'in kontrolünü amaçlayan Osmanlı-Venedik savaşlarının sonucunda 31 maddeden oluşan bir anlaşmaya varıldı. 1502 yılında, anlaşmanın maddelerinden biri Draç'ın Venedikliler tarafından Osmanlı toprağı olarak tanınmasıydı.²⁴

²⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Mümin Çevik (İstanbul: Cop: Üçdal Neşriyat, Tasvir Matbaası, 1985), VIII/441. Burada dikkat etmemiz gereken bir şey vardır. Evliya Çelebi'nin dediği Fatih döneminde onun saltanatını kastetmeme ihtimali yüksektir. Çünkü İskenderiye'nin fethi ve ruhban ahitnamesinin tarihi Fatih'in ilk saltanatından sonra yani II. Sultan Murad'ın yeniden tahta geçme tarihine denk gelmektedir. Bu yüzden burada Evliya Çelebi'nin kastettiği Fatih'in yaşadığı zamanda onun ve babasının cenge katıldığı zamanlar olabilir.

²¹ Ahitnamenin transkripsiyonu dahi internet ortamında bulunmaktadır. <https://www.bosnahersek.ba/fatih-ahidnamesi/>

²² Hoca Sadettin Efendi, “*Tacü't -Tevarih*” (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 3/329.

²³ Galip Çağ, “Adriyatik Kıyısında Bir Osmanlı Şehri: Draç/Durrës”, *Osmanlı Mirası Araştırma Dergisi* 10/27 (Temmuz 20239), 459.

²⁴ Mustafa Cezar, “*Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli- Haritalı*” (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 2/687.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKİ YAPI

Draç şehri, milattan önceye kadar uzanan tarihi ile Güney Avrupa'nın en eski yerleşim yerlerinden biridir.²⁵ Stratejik coğrafi konumu sayesinde, kuzey rüzgarlarını engelleyen iki tepenin arasına kurulmuş olup doğal limanıla dikkat çekmiştir.²⁶ Draç bölgesi aynı zamanda yüksek sismik aktiviteleri ile tanınır ve tarih boyunca birçok büyük depreme maruz kalmıştır. Buna rağmen, şehirdeki yaşam milattan önceki dönemlerden itibaren hiç kesintiye uğramadan devam etmiştir.²⁷

Arnavutluk'un orta batısında yer alan bu kadim şehir, başkent Tiran'a sadece 30 km uzaklıkta olup Osmanlı Devleti'nin bir batı serhat şehri konumundaydı. Şehir, Adriyatik deniziyle mahduttur. 1501 yılında Devleti Âliyye'ye dâhil edildikten sonra Elbasan Sancağı'na bağlı bir kaza statüsüne geldi. Venedik Körfezi'nin bir limanı olan Draç, İtalya'nın Brindisi kentinden deniz yoluyla 150 km uzaklıktadır. Kuzey yönünde Şiyak, doğuda Tiran ve güneyde Kavaye kazaları vardı.²⁸ XIX. yüzyıla gelindiğinde ise İşkodra vilayetini oluşturan iki sancaktan biri oldu.²⁹

Draç şehri, Antik çağdan II. Dünya harbine kadar bir yarımada idi. Kuzey ve güneyinde yer alan su kanalları batıya doğru uzanarak Adriyatik Denizi'ne bağlanıyordu. Zamanla bu iki kanal kuruyarak denizden ayrılmaya başladı. Böylece şehrin kuzey ve güneyinde denizden bağımsız tuz gölleri oluştu. Rüzgârlı havalarda, deniz dalgaları bu gölleri yeniden denizle birleştirirdi.³⁰ Daha sonra tuz gölleri tamamen kuruyarak şehrin denizle teması sadece batı tarafında kaldı. Bu göllerin kuruması zaman zaman hastalıklara sebep oldu.³¹

²⁵ Anamali vd., “*Historia e Popullit Shqiptar*”, 64.

²⁶ Machiel Kiel, “Draç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/522.

²⁷ Kiel, *Ottoman Architecture in Albania* 94-95.

²⁸ Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l- 'Alâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1891), “Draç”, 3/2125.

²⁹ Sâmî, “Draç”, 3/2125.

³⁰ Sâmî, “Draç”, 3/2126.

³¹ Kiel, *Ottoman Architecture in Albania*, 95.

Draç bölgesinde toprak mûmbit olup denize kadar uzanan büyük ve güzel ormanları vardı. Geniş ormanların bulunması ahşabın kullanımına büyük katkı sağlamıştı. Şehrin önemli kısımlarından biri de tuzlarıdır. Osmanlı döneminde Draç *memlehalari*³² meşhur olup Balkanlar için önemli miktarda tuz sağlardı. Aynı zamanda bir hayli değerli taşlar dahi bulunduğu rivayet edilmiştir.³³

Antik bir şehir olması hasebiyle Draç'ta Roma İmparatorluğu zamanından kalan yapılar da vardır. Eski bir amfi ve üç kilise günümüze kadar varlığını korumaktadır.³⁴ Şehirde Osmanlı döneminden kalan camiler de mevcuttur. Ayrıca günümüze kadar ulaşmayan fakat Osmanlı döneminde inşa edilen idarî ve umûmî birçok bina bulunurdu. Bu yapılarla ilgili verilerin önemli bir kısmı Vilayet salnâmelerinde bulunmaktadır.

Tablo 1: XIX. Yüzyılda Draç'ta Mîrî Mekânlar³⁵

Hükümet Konağı	1 Hapishâne	1 Tevfizhâne
Belediye Dairesi	Düyûn-i Umûmiyye Dairesi	1 Karakol Binası
1 Tabya Konağı	1 Karantina Binası	1 Memleket Saati
1 Telgraf Binası	1 Fener	1 Silahhâne
1 Rûsumat Dairesi	1 Dalyan	1 Belediye Bahçesi

Tablo 2: Draç'ta (1310/ 1892) Umûmî Mekânlar³⁶

552 Hâne	10 Kahvehâne	2 Gaz İspirto Ambarı	1 Medrese
9 Han	2 Su Değirmeni	3 Meyhâne	1 Rüşdi
1 Hamam	13 Fırın	4 Çeşme	1 İnâs
3 Gazino	3 Eczane	3 Kuyu	1 Sıbyan
131 Dükkân	35 Ahur Samanlık	3 Cami	1 Rum Mektebi
112 Mağaza	10 Kiremithâne	4 Kilise	1 Katolik Mektebi

³² Tuz çıkan yer

³³ Sâmi, "Draç", 3/2126.

³⁴ Kiel, "Draç", 9/522.

³⁵ İşkodra Vilayet Salnamesi, 2.defa, 1310/1893, 109. İşkodra Vilayet Salnamesi, 3.defa, 1312/1894, 114. İşkodra Vilayet Salnamesi, 4.defa, 1315/1897, 141. İşkodra Vilayet Salnamesi, 5.defa, 1316/1898, 150.

³⁶ İ. V. S, 1310/1893, 109.

Tablo 3:Draç'ta (1312/1894) Umûmî Mekânlar³⁷

576 Hâne	11 Kahvehâne	2 Gaz İspirto Ambarı	1 Medrese
10 Han	3 Su Değirmeni	3 Meyhâne	1 Rüşdi
1 Hamam	14 Fırın	4 Çeşme	1 İnâs
3 Gazino	2 Eczane	3 Kuyu	1 Sıbyan
142 Dükkân	35 Ahur Samanlık	3 Câmî	1 Rum Mektebi
113 Mağaza	10 Kiremithâne	4 Kilise	1 Katolik Mektebi

Tablo 4: Draç'ta (1315/ 1897) Umûmî Mekanlar³⁸

698 Hâne	9 Kahvehâne	2 Gaz İspirto Ambarı	1 Medrese
8 Han	2 Su Değirmeni	3 Meyhane	1 Rüşdi
1 Hamam	12 Fırın	4 Çeşme	1 İnâs
4 Gazino	2 Eczane	3 Kuyu	1 Sıbyan
123 Dükkân	30 Ahur Samanlık	3 Cami	2 Rum Mektebi
107 Mağaza	15 Kiremithane	4 Kilise	1 Katolik Mektebi

Yukarıdaki tablolar, XIX. yüzyılın sonlarında Draç şehrinin gelişimini ölçmek açısından önemli bir göstergedir. Hâne sayısındaki küçük de olsa görülen artış, nüfusun sürekli bir büyüme eğiliminde olduğunu gösteren bir işaret olarak kabul edilebilir. Ayrıca şehirde ticarî dinamizmin var olduğu söylenebilir. Ticaret mallarının depolandığı ambarların bulunması, Draç'ın geniş bir bölgenin ithalat ve ihracat merkezi olarak hizmet verdiğini düşündürür. Bunun yanı sıra kahvehânelerin, dükkânların ve fırınların varlığı, hareketli bir sosyal yaşamın olduğunu ortaya koymaktadır.

³⁷ İ. V. S, 1312/1894, 114.

³⁸ İ. V. S, 1315/1894, 141.

I. MABEDLER

İnsanoğlu, kulluk etme özelliğiyle donatılan bir varlık olması hasebiyle dünya hayatında karşılaştığı zorluklar karşısında Allah'a sığınma ihtiyacı duymuş ve bu gereksinim doğrultusunda tarih boyunca, dünya hayatı ile ilahi âlem arasında bir bağ kuran mabetler inşa etmiştir.³⁹ İslam'da “*mabet*” terimi, cami veya mescit olarak adlandırılan ibadet yerleri ile eşdeğer bir anlam taşır.⁴⁰ Kur'an-ı Kerim'de: *Onlar sırf “Rabbimiz Allah'tır” dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir*”⁴¹ ifade edilmektedir.

A. Câmiler

Draç şehri, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra İslam diniyle tanışmıştır. Osmanlı Dönemi'ndeki verilere göre Kaza merkezinde 6 cami ve mescit vardı. Köyleriyle birlikte ise 92 mescit ve cami bulunduğu bilinmektedir.⁴² Söz konusu cami ve mescitlerin isimleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 5: Draç Merkezinde Bulunan Camiler⁴³

Fatih Sultan Mehmed Han Camii
Hasan Caka Camii
Kaç Hanım Camii
Mustafa Bey Camii
Sultan Bayezid Camii
Yakup Ağa Camii

³⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Haz. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023), 5/212.

⁴⁰ Şuayip Kurnaz, *Camilerin Toplumsal Kimlik ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2013), 36.

⁴¹ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 336. (Hac suresi 40)

⁴² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavutluk*, (İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1982), IV/420.

⁴³ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, IV/393.

Tablo 6: Köylerdeki Camiler⁴⁴

Karye	Cami/ Zaviye İsmi
Bergos	Burgaz Camii
Bergos	Saraç Hüseyin Ağa Camii
Bergos	Yusuf bin Mehmed Ağa Camii
Çaleler	Yusuf ve Osman Rüstem Ağalar Camii
Çığray	Çığray Köyü Camii
Dargada	Osman ve İbrahim Ağalar Camii
Haydaran	Haydaran Köyü Camii
İbret	Ahmed Dede Camii
İbretlen	Hasan Haha Camii
İşkozet	Mustafa b. Ali Ağa Camii
Kara Merl	Ramazan Hoca Camii
Karerir	Karerir Köyü Camii
Kartova	Hasan b. Mehmed Ağa Camii
Katon	Atike Hatun Zaviyesi
Kolos	Kolos Köyü Camii

5 ve 6 numaralı tablolarda yer alan cami ve zaviyeler günümüzde mevcut değildir. Bu durumun başlıca sebeplerinden biri, bölgedeki sık sık meydana gelen depremler olmuştur. Diğer sebep ise, Arnavutluk'ta komünizm dönemi sırasında tüm ibadet yerlerinin büyük ölçüde tahrip edilmesidir. Nüfusun büyük bir kısmının Müslüman olması nedeniyle İslam'a ait ibadet yerleri diğerlerine oranla daha fazla zarar görmüştür.

Draç'taki ibadethanelerle ilgili verilere göre, cami sayısı 20 olup bunlardan 6'sı kaza merkezinde, geri kalanı ise şehirde dağınık halde bulunmaktaydı. Ayrıca toplam ibadethane sayısını 21'e çıkararak bir zaviye de kaydedilmiştir. Geriye kalan

⁴⁴ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, IV/393-394.

ibadethaneler, sayısı 72'ye ulaşan mescitlerden oluşmaktadır. Bunların konumu hakkında bilgiler bulunmamakla birlikte mescit sayısının 72 olduğu belirtilmektedir.

1. Bayezid Camii

Draç'taki II. Bayezid Camii, 1970 yılına kadar bozulmadan ayakta kalmıştır. Daha sonra harabeleri üzerine eski projesine sadık kalınarak yeniden inşa edilmiştir. Bu nedenle araştırmacı Machiel Kiel bu camiyi yine II. Bayezid Camii olarak adlandırmaktadır.

Evliya Çelebi'nin aktardıklarına göre, caminin taştan inşa edilmiş bir minaresi bulunmaktaydı.⁴⁵ 1967 yılına ait bir görüntü caminin, ahşap bir çatıya sahip olduğunu ve eski Bizans surları içerisinde konumlandığını göstermektedir. Cami, 1970'li yıllarda yıkıldığında, eski Draç Katedrali'nin temelleri ortaya çıkmış ve bu vesileyle caminin, bu katedralin kalıntıları üzerine inşa edildiği anlaşılmıştır.⁴⁶

2. Kubbeli Camii

Draç'ta önemli mabetlerden biri de "*Kubbeli Camii*" olarak adlandırılan yapıdır. Söz konusu mabet, 1862 yılında Arnavutluk'ta, Galler Prensi Albert tarafından fotoğraflanmış ve inşa tarzı nedeniyle "*Kubbeli Cami*" olarak isimlendirilmiştir. Bu yapı, 5 numaralı tabloda sunulan camilerden biridir ancak fotoğrafta yalnızca "*Kubbeli Cami*" olarak belirtilmiş olup orijinal adı geçmemektedir. Bu yüzden hangi caminin kastedildiği meçhuldür. Fotoğrafın açıklamasında mabedin şehirdeki konumu belirtilmeyip yapının mimari özellikleri tasvir edilmektedir. Üstelik günümüzde Kubbeli Camii mevcut değildir.⁴⁷

⁴⁵ Mümin Çevik, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (İstanbul: Üçdal Neşriyat Tasvir Matbaası, 1985), VIII/441-442.

⁴⁶ Kiel, *Ottoman Architecture in Albania*, 100.

⁴⁷ Aleksander Meksi, *Xhamitë e Shqipërisë* (Tiranë: Shtëpia Botuese Plejad, 2018), 167.

Resim 1:1862 Yılında Kubbeli Camii⁴⁸

Kubbeli Camii, kubbe ile örtülü olup kuzey tarafında ahşap sütunlar üzerinde portikoya sahiptir. Bu özellik, Osmanlı cami mimarisinde sıkça rastlanan bir düzenlemeyi yansıtmaktadır. Güney ve batı kısımlarında pencereler üç sıra halinde düzenlenmiştir. Alt sırada iki, orta sırada üç ve üst sırada bir pencere bulunmaktaydı. Alt sıradaki pencereler düz lento ile kaplanmışken diğerleri sivri kemerlerle kaplanmıştır. Bu, caminin ışık alma düzeni ve estetik görünümü açısından önemli bir detaydır. Caminin arka tarafında, bir portikoyla çevrili olan önemli bir kişinin mezarının bulunduğu düşünülmektedir. Bu tür yapılar, Osmanlı dönemi cami komplekslerinde sıkça rastlanan bir düzenlemedir ve genellikle önemli dinî veya toplumsal figürlerin mezarlarını barındırır.⁴⁹

⁴⁸ Meksi, *Xhamitë e Shqipërisë*, 167.

⁴⁹ Meksi, *Xhamitë e Shqipërisë*,167.

3. Fatih Sultan Mehmed Camii

Osmanlı kayıtlarında Draç şehrinde olduğu zikredilen camilerden biri de Fatih Sultan Mehmet Camii'dir.⁵⁰ Camiye ait kesin konum ya da yapım şekli hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, 1866 yılına kadar işlevsel olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu tarihte restore edilmesine karar verildiğiyle ilgili kayıtlar bulunmaktadır. İlgili kayıta Draç Sancak merkezinde bulunan ve tamiri gerekli görülen caminin keşif ve tahmini sonucunda restore edilmek için 22.500 kuruş masraf yapılacağı belirlenmiştir. Restore edilmesi için gerekli izin verilmiş ve ilgili tutarın, sultanın vakıflarına harcama kaydı yapılması için onay istenmiştir. Devlet merkezi de bu işlemin uygun olduğunu belirtmiştir.⁵¹

Arşiv verileri, Draç şehrinin mimarisiyle ilgili çağdaş yazılar ve arkeolojik çalışmalar incelendiğinde, yalnızca yukarıda bahsedilen camiler hakkında detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Önceki tablolarda sunulan diğer camiler ise sadece isim olarak anılmakta ve Draç'ta buldukları bilinmektedir. Ancak onlar hakkında daha ayrıntılı bilgilere rastlanmamıştır. Bu nedenle, Draç'taki bazı camilerin açıklamaları mevcut kaynakların sınırlılığıyla şekillenmiştir.

B. Kiliseler

Vilayet Salnâmeleri 'ne göre Draç merkezinde dört kilise bulunmaktadır.⁵² Bu kiliseler Osmanlı Dönemi'nden önce inşa edilmiş olup Bizans Dönemi yapılarıdır. Ayrıca şehirde Roma Dönemi'ne ait iki amfi tiyatro ve bir forum da mevcuttur.

1856 yılında Draç şehrindeki Katolik cemaat, Osmanlı Devleti'nden bir kilisenin inşası için resmi izin talebinde bulunmuştur. Bu talepte, Katolikler bugüne kadar ibadetlerini

⁵⁰ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, IV, 393

⁵¹ BOA.İ.DH. Dosya: 547. Gömlek: 38077.

⁵² İ. V. S, 1310/1892, 110.

özel evlerde gerçekleştirdiklerini ancak cemaatin artan nüfusu nedeniyle kamuya açık bir kiliseye ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişlerdir.⁵³

II. DRAÇ KALESİ

Draç Kalesi Orta Çağ'da, Adriyatik Denizi'nin en güçlü ve büyük yapıları arasında kabul edilirdi. Dik yamaçlarda inşa edilen, şehri çevreleyen surları neredeyse düz bir bölgede inşa edilmişti. Draç, bir kaleden ziyade uzun surlarla korunan bir şehre benzemektedir. Asırlar boyunca meydana gelen depremler nedeniyle şehir zarar görmüş, bu durum surların daraltılarak önemli değişikliklere uğramasına yol açmıştır.⁵⁴

345 yılındaki depremden sonra, Draç Kalesi harabeye dönüştü. Daha sonra inşa edilen surların zayıflığı göz önünde bulundurularak Draçlı Bizans İmparatoru olan I. Anastasios'un (491-518) emriyle daha sağlam bir kalenin inşa edilmesine karar verildi.⁵⁵ Arkeologlara göre, Draç Kalesi düzensiz dörtgen şeklindeki duvarlardan oluşmaktaydı. Deniz tarafındaki duvarların uzunluğu yaklaşık 800 metre, diğer kısımlar ise yaklaşık 1100 metre ve iki bölüm de 700 metre uzunluğundaydı. Günümüzde, I. Anastasios'un dönemine ait yapılardan yalnızca güneybatı tarafında yer alan keskin uçlu beşgen dört kule ile donatılmış yaklaşık 500 metre uzunluğunda bir duvar korunmuş durumdadır. Kalenin diğer tüm bölümleri ise yok olmuştur.⁵⁶

Şehirde hala mevcut olan surlarda, I. Anastasios dönemine ait yazıtlar görülmektedir. Bu yazılardan kalenin doğrudan imparatorun emriyle inşa edildiği, kullanılan malzemeler ise ünlü Bizans atölyelerinden gelen tuğlalardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Bizans İmparatorluğu için özel bir öneme sahip bir tahkimatla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Deprem bölgesi olmakla birlikte Draç Şehri, Roma İmparatorluğu için ekonomik açıdan da önemliydi. Bu bağlamda,

⁵³ BOA. İ.HR. Dosya: 139. Gömlek: 7290.

⁵⁴ Gjerak Karaiskaj, *5000 Vjet Fortifikime Në Shqipëri* (Tiran: 8 Nentori, 1981),129.

⁵⁵ Kiel, *Ottoman Architecture in Albania*, 70.

⁵⁶ Karaiskaj, *5000 Vjet Fortifikime Në Shqipëri*, 115.

kalenin inşasında gösterilen özen, Draçlı İmparatorun sadece memleketine duyduğu basit bir arzudan öteye geçmekteydi.⁵⁷

1273 yılında, Draç şehri başka bir yıkıcı zelzeleye maruz kaldı. Bu nedenle, şehri çevreleyen surların büyük ölçüde yıkılmasıyla, yeni duvarının kuzey kısmının yarısı hariç bırakılarak kale alanı küçültüldü. Limanın kontrol altında tutulması için iskele bölgesinde küçük bir hisar inşa edildi.⁵⁸ Bu yapı aynı zamanda “*aşağı hisar*” olarak da tanınırdı.⁵⁹

Osmanlı Devleti, 1501 yılında Draç şehrini ele geçirdikten hemen sonra, eski surların düşman saldırılarına dayanamayacak durumda olması nedeniyle yeni bir kale inşa etti. Yeni kalenin duvarları daha da daraltılarak daha az askerle savunulması mümkün oldu. Bu nedenle Ekim 1502’de kentte eski surların büyük bir bölümünü ayırt eden yeni duvarın temelleri atıldı. Dörtgen şeklinde olan yapı, 59 m yüksekliğindeki bir tepeden başlayıp denize doğru uzandı. Kalenin inşası için Draç çevresindeki Ndrok (Ndroq) ve diğer köylerde 700-800 civarında küçük kireç fırını inşa edildi. Duvarların yapımında birçok ilden inşaat ustaları çağrılıp 8 bine yakın işçi çalıştı.⁶⁰

Draç hakkında seyyah Evliya Çelebi’den kıymetli bilgiler aktarılmaktadır. Ona göre Draç Kalesi: “*ayın on dördü gibi pırıldayan nurlu bir kale imiş*” ibaresiyle tasvir edilir. Evliya Çelebi’nin gözünde yapı büyük kabul edilir ve sahilde düz bir alanda yer alırdı. Büyüklüğü nedeniyle savunması zor olmuş ve zamanla yöneticiler alanı yeni duvarlarla daraltmıştır. Kalenin yüzeyinin uzunluğu 5000 adım olup takriben 4 kilometre idi. Sultan Bayezid zamanında mevcut kalenin içine kible yönünde 850 basamak yüzölçümünde daha küçük bir yapı inşa edilerek yaşam alanı küçültüldü. Osmanlılar tarafından inşa edilen kalenin biri Elbasan Kazası’na, diğeri denize bakan iki kapısı

⁵⁷ Karaiskaj, *5000 Vjet Fortifikime Në Shqipëri*, 115.

⁵⁸ Kiel, *Ottoman Architecture in Albania*, 70.

⁵⁹ Karaiskaj, *5000 Vjet Fortifikime Në Shqipëri*, 125.

⁶⁰ Karaiskaj, *5000 Vjet Fortifikime Në Shqipëri*, 214.

vardı. Ayrıca Evliya Çelebi'ye göre surların içinde kiremitten yapılmış alçak evler ile bir camii bulunup hamam ve pazarı yoktu.⁶¹

Draç şehrinin Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesi Venedikliler için rahatsız edici bir olay olmuştu. Osmanlıların Draç'ı askeri garnizon olarak kullanması, Venedik için göz ardı edilemez bir tehdit idi. Daha da önemlisi, Draç'ta geniş ormanların bulunduğundan dolayı ahşap gemi üretme olasılığı da mevcuttu.⁶² Böylece Adriyatik'te yeni bir deniz gücünün ortaya çıkmasını istemeyen Venedikliler, özellikle ilk iki yüzyılda Draç Kalesi'ni geri almak için devamlı saldırılarda bulunmuştur.

Denizden taarruzlar şehrin hızlı gelişimine engel olmakla birlikte yeni inşa edilen kale duvarlarının harap olmasına neden olmuştur. Bu sebeple, Osmanlılar tarafından 1572 (H. 979) yılında duvarların onarılması zorunluydu. Bir Osmanlı belgesinde, Draç kadısına, Hasan Çavuş adlı gönderilen mimar için her türlü kolaylığı sağlaması emredilmektedir. Belgede, talep edildiğinde maliye tarafından gönderilen hükümde belirtilen miktarın geciktirilmemesi hatırlatılır. Bunun önemli bir mesele olduğu, bu nedenle ihmalkârlık nedeniyle kalenin tamiri gecikir ve zarar oluşursa yöneticiler hakkında işlem yapılacağı yönünde uyarı yapılmıştır.⁶³

Vesikalarda belirtildiği üzere, deniz kenarında bir hudut olarak kabul edilen Draç Kalesi, 1709 (H. 1120), 1785 (H. 1199), 1863 (H. 1279) ve 1864 (H. 1280) yıllarında onarım geçirmiştir.⁶⁴ 1775 (H. 1200) yılında Hassa mimarlarından olan Mehmed Emin Halife kaleyi teftiş etmiş ve gerekli tamiratı için bir rapor hazırlamıştı. Kalenin surlarının yanı sıra, çeşitli yerel alanlarla birlikte kalenin zayıf yapıları da tespit edilmiş ve bu düzenlemelerin toplam maliyetinin 5292 kuruş olduğu sonucuna varılmıştır.⁶⁵ Takriben 50 yıl sonra, 1834 (H. 1250) yılında, surların ve şehrin düzenlenmesi için

⁶¹ Çevik, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII/ 441-442.

⁶² Karaiskaj, *5000 Vjet Fortifikime Në Shqipëri*, 203.

⁶³ İbrahim Etem Çakır, *10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (s.179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 130.

⁶⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri* (Yayın Numarası: 144, İstanbul 2016), 74.

⁶⁵ BOA.C.AS. Dosya: 726. Gömlek: 30451.

detaylı bir rapor talep edilmiş ve sonuç olarak Draç Kalesi'nin onarımı için 101.060 kuruş gerektiği tespit edilmiştir⁶⁶

1859 (H. 1275) yılında, Draç Kalesi başka bir onarımdan geçecektir. Bu sefer, 7. Alay Komutanı Ethem Paşa, Belgrad Kalesi ve çevresindeki kalelerle ilgilendiği gibi, Draç Kalesi'nin onarımıyla da görevlendirilmiştir.⁶⁷

1865 (H. 1281) yılına gelindiğinde Draç Kalesi harap bir vaziyetteydi. XIX. yüzyılın sonunda bu kale artık bir savunma amacı da taşııyordu. Bu yüzden yıpranmış olan kısımlarının yıkılması ve sur dışı binaların ahaliye satılması hususu tartışılmıştı. Bu yazıya göre, buradan elde edilecek para ile belirtilen mevkide tabya inşa edileceği ve hazineye gelir sağlanacağı anlaşılmaktadır.⁶⁸

Balkan Savaşları'ndan sonra Draç şehri, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Arnavutluk Cumhuriyeti'nin bir parçası oldu. Ayrıca, 1927 yılında meydana gelen şiddetli deprem sonucunda Osmanlı Devleti tarafından inşa edilen kale surlarının büyük bir kısmı yıkıldı.⁶⁹

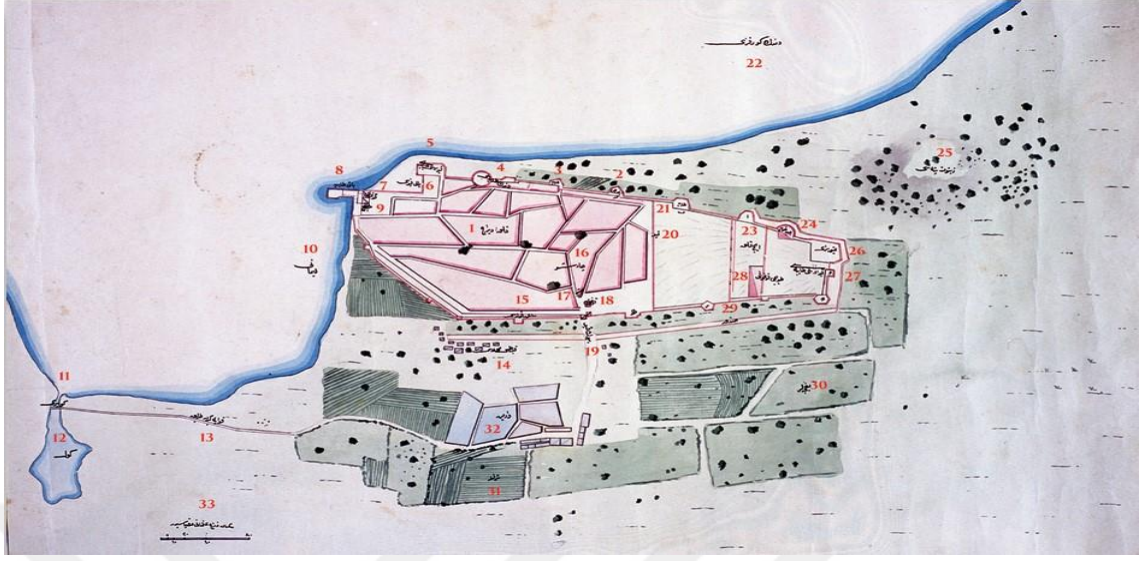
⁶⁶ BOA.HAT. Dosya: 599. Gömlek: 29337.

⁶⁷ BOA.HR.SYS. Dosya: 121. Numara: 32.

⁶⁸ BOA.A) MKT.MHM. Dosya: 320. Numara: 45.

⁶⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, 74.

Resim 2: XIX. Yüzyılda Draç Şehrının Planı⁷⁰

Tablo 7: XIX. Yüzyılda Draç Şehrının Fizikî Durumu⁷¹

1. Draç Kalesi	12. Göl	23. İç Kale
2. Tabya	13. Kavaye 'ye giden yol	24. Cephanelik
3. Tabya	14. Kıpti Mahallesi	25. Zeytin Tepesi
4. Venedik Tabyası	15. Saat Kulesi	26. Eski saray
5. Kapı üstü Tabyası	16. Çarşı	27. Kapı Üst Tabyası
6. Yalı Kapısı	17. Çeşme	28. Topçu Koğuşu
7. Koğuş	18. koğuş	29. Hendek
8. Baştabya	19. Büyük Kapı	30. Bahçeler
9. Mutfak	20. Kapı	31. Tarla
10. Liman	21. Tabya	32. Sulak Alan (Vadit)
11. Köprü	22. Venedik Körfezi	33. Seksen Zirâ

⁷⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, 74.

⁷¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, 74.

A. Hükümet Konağı

II. Mahmut döneminde başlatılan reformlar, yerel güçlerin ortadan kaldırılması ve merkezi yönetimin güçlendirilmesi amacıyla uygulanan politikalar büyük değişimlere neden olmuştur. Bu değişiklikler imar faaliyetlerini de etkileyip II. Abdülhamit döneminde zirveye ulaşmıştır. Bu dönemlerde devlet daireleri, hapishaneler, okullar ve hastanelerin inşasında önemli bir artış görülmüştür. En önemlisi ise bu yeniliklerin yalnızca vilayet ve sancak merkezlerinde değil, aynı zamanda nahiye ve köylerde de fark edilebilmesidir.⁷²

XIX. yüzyıldan önce vali ve müdür konakları görürülerken özellikle 1860 (H. 1276) yılından sonra hükümet konakları yaygınlaştı. Osmanlı hükümet konağı, belli bir vilayetin veya sancağın bütün resmi işlerinin görüldüğü binadır. Belli bir sancağın ya da kazanın adliye, polis, bayındırlık, eğitim, defterdarlık, ticaret ve ziraat gibi hizmetlerin bölümleri hükümet konağı binasında bulunmaktaydı.⁷³

Draç Hükümet Konağı Mutasarrıf Hafız Mehmed Paşa zamanında (1880) inşa edilmiştir. Resmi Osmanlı yazışmalarında Draç Hükümet Konağı'nın Mutasarrıf Hafız Mehmet Paşa'nın mührü bulunmakta ve konağın yeniden inşa edildiği belirtilmektedir. Ayrıca konağın imarı esnasında antik eserler de bulunmuş ve Osmanlı müzesine gönderilmiştir.⁷⁴

1896 (H. 1311) yılında, Draç Hükümet Konağı tamir keşfi yapıлып 6133 kuruşluk bir masraf ile onarımı gündeme gelmiştir. Belirtilen meblağ İşkodra Vilayeti tarafından karşılanmadığı için Maliye Nezareti'ne başvurulmuştur.⁷⁵ Yaklaşık dört yıl sonra (1900), Draç Hükümet Konağı'nda yeniden bir tamirat gereksinimi ortaya çıkmış ve bu defa 3100 kuruşluk bir masraf keşfi yapılmıştır. Böyle bir masraf İşkodra Vilayeti

⁷² Önder Aydın, "Sultan II. Abdülhamid dönemi hükümet konakları üzerine bir tipoloji denemesi: Türkiye'deki örneklerin plan-mekân özelliklerinin analizi", *GRID Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi*, 5/1(Ocak 2022), 101.

⁷³ Aydın, "Sultan II. Abdülhamid dönemi hükümet konakları üzerine bir tipoloji denemesi: Türkiye'deki örneklerin plan-mekân özelliklerinin analizi", 103.

⁷⁴ BOA.MF.MKT. Dosya: 78. Numara: 10.

⁷⁵ BOA.ŞD. Dosya: 1960. Numara: 2.

bütçesinde bulunmayıp gereken meblağ konaklar için tahsis edilen kira gelirlerinden karşılanmıştır.⁷⁶

B. Draç Limanı

Elverişli coğrafi konumu, Draç'ı Balkanlar'ın önemli bir kısmı için tercih edilen bir liman haline getirmiştir. Ohri, Berat, Elbasan ve Akçahisar gibi yerlerin tüccarları için Draç'a ulaşmak, Avlonya ve Ülgün'den daha kolay idi.⁷⁷ Ayrıca 1878 (H. 1294) yılında Ülgün ve Bar limanlarıyla birlikte Karadağ'ın Memalik-i Osmaniye'den ayrılması, Draç limanının önemini daha da arttırdı.⁷⁸ 1880 (H. 1297) yılında Arnavutluk'taki ticareti daha da canlandırma amacıyla Draç limanı genişletildi.⁷⁹ Balkanlar'ın orta kısmına ek olarak, bir zamanlar çeşitli ticarî amaçlarla Bar'ı ve Ülgün'ü kullanan İşkodra ve Kosova Vilayeti'nin ticarî yoğunluğu da eklendi. Bu ticarî akış çok kısa sürede Draç'ı İşkodra Vilayeti'nin önemli ikinci sancak merkezlerinden biri haline getirecekti.

Draç İskeleyi, meşhur Via Egnatia yolunun ilk durağı olup tarih boyunca deniz ticareti ve stratejik önemiyle bilinen bir limandır.⁸⁰ Piri Reis'in ifadelerine göre:

“Draç kalesi sahil kısımları sığdır. Büyük gemiler bu kalenin önüne gitmek isterlerse iskandil ile çifte demir atarlar. Karayel tarafında olan burnun iki tarafı sığdır. Dikkat etmek lazımdır. Türklerin kazık limanı dedikleri Porto Palo limanına gitmek isterlerse burada küçük gemiler için iyi bir demir yeridir.”⁸¹

⁷⁶ BOA.BEO. Dosya: 1536. Numarası: 115153.

⁷⁷ Eduart Caka, Tipologji Te Nje Qyteti Kufiar: Durresi Gjate Dy Shekujve Te Pare Te Sundimit Osman (Shek. XVI-XVII), Haz: Beqir Meta (Tiran: Instituti i Historisë i Akademisë së Studimeve Albanologjike, 2020), 82.

⁷⁸ Nenad Moacanin, “Karadağ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/384.

⁷⁹ BOA. Y... A... HUS. Dosya: 165. Gömlek: 134.

⁸⁰ Elizabeth A. Zachariadou, Çev: Ömer Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınov, “*Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*”, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 37.

⁸¹ Piri Reis, Haz: Yavuz Sanemoğlu, “*Kitabı Bahriye*” (İstanbul: Tercüman Yayınları: 1973), 1/304.

“İyi bir demir yeri” ifadesi, geminin güvenli bir şekilde demirleyebileceği ve kıyıya bağlı kalabileceği uygun bir konum veya alanı ifade eder. Bu, geminin rüzgâr, akıntı ve diğer hava koşullarına karşı korunaklı bir konumda olması anlamına gelir. Ayrıca, geminin rahatça yükleme ve boşaltma işlemlerini gerçekleştirebileceği ve ihtiyaç duyduğunda limana ulaşabileceği bir yer olarak da düşünülebilir. Dolayısıyla, “iyi bir demir yeri” ifadesi, gemiler için güvenli ve uygun bir konum olarak yorumlanabilir.

C. Draç Hastaneleri

İslam medeniyetinde sağlık, insan hayatının korunmasının bir öncelik olması nedeniyle önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple, bu toplumlarda sağlığa büyük önem verilmiş, insanlara hizmet edebilecek yetkin doktorlar yetiştirilmiştir. İslam devletlerinde hastanelerin varlığı Emevîler ve Abbasiler dönemine kadar uzanır. Bu durum Selçuklular ve Osmanlı Devleti’nde de devam etmiştir.⁸²

Osmanlı Devleti’nde hastaneler, *dariüşşifa* ve *şifahane* gibi farklı isimlerle tanınmaktaydı. İlk modern hastaneler ise askeri hastaneler olarak kabul edilebilir. Osmanlı Devleti’ndeki sağlık hizmetleri halk için ücretsiz olarak sunulmuştur. Tanzimat reformlarından sonra sivil hastaneler inşa edilmeye başlanmış ve bunlar daha çok *Gureba Hastanesi* adıyla tanınmıştır. Draç şehrinde de *Gureba Hastanesi* inşa edilmiştir. Draç merkezinde bilinen bir diğer hastane de *Frengi Hastanesi*’dir. Bu hastane, sivil hastanelerden ayrı olarak inşa edilmiş ve adından da anlaşılacağı gibi sadece frengi hastalığının tedavisiyle ilgilenmiştir.⁸³

Draç Sancağının merkezindeki sivil hastanenin inşası, Frengi hastanesinden daha eski bir tarihe aittir. Verilere göre *Gureba Hastanesi* 1897 (H. 1314) yıllarında yapılması için merkezden onay alıp ithalat ve ihracattan elde edilen gelirlerle inşa edilecekti.⁸⁴ Bu

⁸² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 231.

⁸³ Nurcan Yazıcı Metin, “Salgının Mimarisi: Osmanlı’da Frengi ve Gurebâ Hastaneleri (Kastamonu Vilayeti Örneği),” *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 2, no. 22 (2020), 253-254.

⁸⁴ BOA. ŞD. Dosya: 1959. Gömlek: 39.

hastanenin inşasının, o dönemde bulaşıcı hastalıkların artması ve nüfusun büyümeye başlamasıyla bağlantılı olduğu söylenebilir.

Draç'taki Frengi Hastanesi ise XX. yüzyılın başlarına (1907) aittir ve inşasında çalışan bazı işçiler *Mecidiye Nişanı* ile ödüllendirilmiştir.⁸⁵

D. Draç Karantinası

Bulaşıcı hastalıklar, insan hayatı için sıklıkla bir tehdit oluşturmuştur. Eski dönemlerde, çeşitli küresel salgın hastalıklar insanları, hayatlarını korumak amacıyla önlemler almaya zorlamıştır. Dolayısıyla karantina uygulaması insanlık tarihinin erken dönemlerinde de görülmüştü.⁸⁶

“*Karantina*” kelimesi, İtalyanca “*quaranta*” (kırk) kelimesinden türemiştir. Osmanlı Devleti’nde bu terime “*tahaffuzhane*” olarak rastlanır. Karantina uygulamasına da “*usulü tahaffuz*” tabiri kullanılmıştır.⁸⁷ XIX. yüzyıl salnamelerinde de “*karantina*” kelimesi geçmektedir.⁸⁸

Salgınlara karşı alınan önlemlere VII. yüzyılda rastlanmaktadır. Ancak karantina uygulaması disiplin ve kurum olarak XV. yüzyılda, Akdeniz limanlarında görülmektedir.⁸⁹ Venedik, gemilerin şehre girişlerinde 1403 ve 1422 yılları arasında uygulanan karantina yöntemini bir kurum olarak hayata geçiren ilk devlet olarak öne çıkmaktadır.⁹⁰ Osmanlı Devleti’nde karantina uygulamalarına, II. Mahmud döneminde, 1831 (H. 1246) yılından sonra geçici olarak başlanmıştır.⁹¹ 1885 (H. 1303) yılında ise

⁸⁵ BOA. DH. MKT. Dosya: 1175. Gömlek: 72.

⁸⁶ Gülden Sarıyıldız, “Karantina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/463.

⁸⁷ Korkmaz, “Çanakkale Boğazında Karantina Teşkilatının Tesisi ve Uygulamaları (1835-1865)”, 3/1433.

⁸⁸ İ.V. S, 3.defa, 1312/1894, 111.

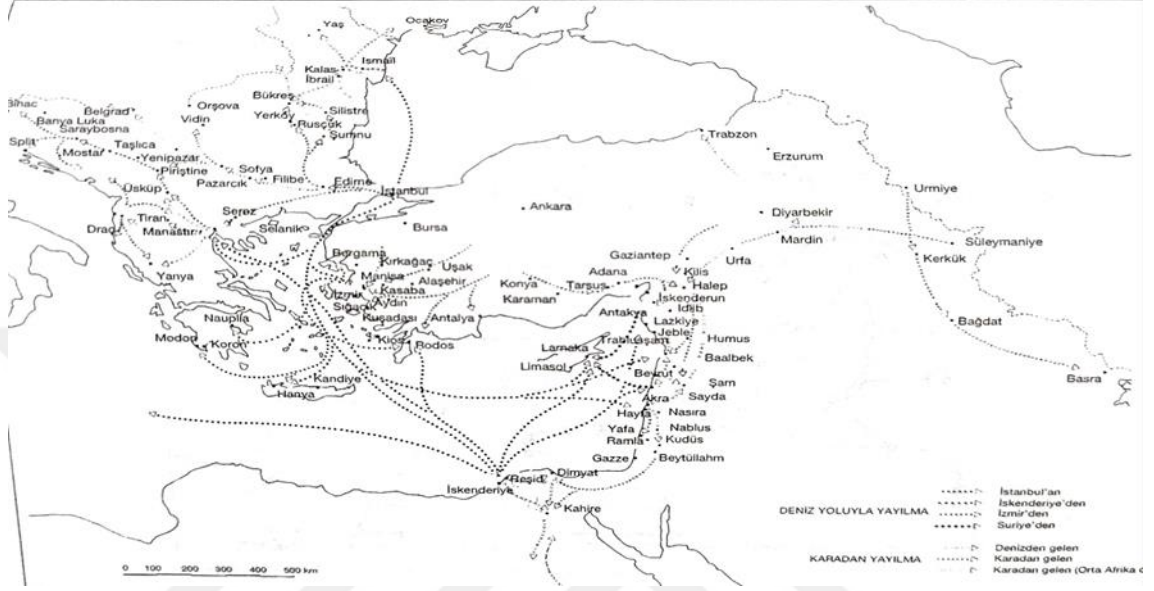
⁸⁹ Mesut Ayar- Yunus Kılıç, “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 17/2 (Kış 2017), 170.

⁹⁰ Şerif Korkmaz, “Çanakkale Boğazında Karantina Teşkilatının Tesisi ve Uygulamaları (1835-1865)”, *Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti*, Haz: Semiha Nurdan-Muhammed Özler (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 3/1433.

⁹¹ Ayar- Kılıç, “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, 171.

Venedik'te kolera vakalarının ortaya çıkması Osmanlı'da ek tedbirlerin alınmasına sebep olmuştur.⁹²

Resim 3: Osmanlı Devleti'nde Vebanın Yayılması (1700-1850)⁹³

Yukarıdaki haritada, veba salgınının yayılma noktalarından birinin Draç Kazası olduğu açıkça gösterilmektedir. Veba vakası 1732 (H. 1144) yılında Draç'ta görülmüş ve daha sonra tüm Balkanlar'a yayılmıştır.⁹⁴

⁹² BOA.İ.DH. Dosya: 973. Gömlek: 76886.

⁹³ Daniel Panzac, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700- 1850)", çev: Serap Yılmaz (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 257.

⁹⁴ Panzac, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700- 1850)", 79.

Resim 4: Osmanlı Karantinaları (1838-1850)⁹⁵

Limana sahip olan kentlerde salgın riski yüksek idi. Haritada gösterildiği üzere Draç, Osmanlı Devleti'nin Batı Akdeniz'de bir serhat şehri olmakla birlikte karantinanın bulunduğu yerlerden sadece biridir. İskeleye ulaşan ticarî gemiler, sayısızca insan hareketi ve mal alışverişi çoğu zamanda salgının iç bölgelere ulaşmasına sebep oldu. Bu yüzden limanlar, karantinanın konumlandırıldığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Draç Karantinası 1859 (H. 1275) yılından önce inşa edilmişti. Mart 1859'da (H. 1275) Osmanlı Arşivi'nde Draç karantinasının düzenlenmesi, tamirata ve çevresine 5900 kuruş değerinde bir taş duvar inşası için yapılan çalışmaların kayıtları bulunmaktadır. Belgede tamirden bahsedilmesi, Draç karantinasının 1859'dan daha erken bir tarihte inşa edilmiş olduğunu kanıtlamaktadır.⁹⁶ Karantina binası, limanın içinde yer alıp özel olarak ayrılmış bir iskeleye sahipti.⁹⁷

⁹⁵ Panzac, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700- 1850)", 267.

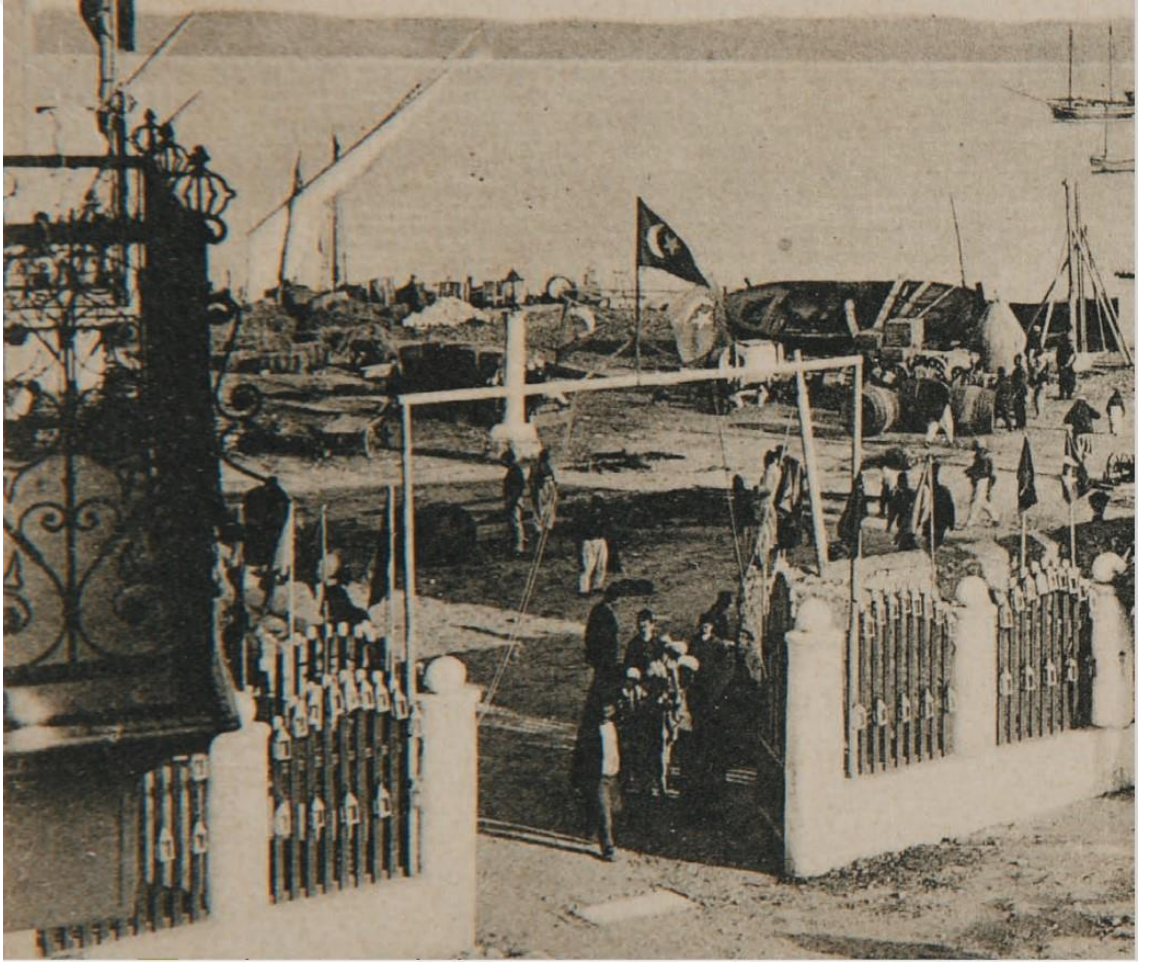
⁹⁶ BOA.İ.MVL. Dosya:414. Gömlek: 18084.

⁹⁷ BOA.İ.DH. Dosya: 35. Gömlek: 35133.

E. Gümrük Binası

Gümrük, malların sayıldığı ve kıymetine göre verginin alındığı yerlerdir. Sanayi devrinden önce gümrükler sadece sınırlarda olmayıp şehirlerin girişlerinde de yer alırdı. Osmanlı Devleti'nde XX. yüzyıla kadar gümrükler harici ve dahili olarak iki kısma ayrılırdı. Draç Gümrük Binası yeni iskelenin önünde yer almaktaydı. 1865 (H. 1282) yılında yanında yer alacak şekilde dört tane mağaza ile yeniden inşa edilme kararı alındı.⁹⁸

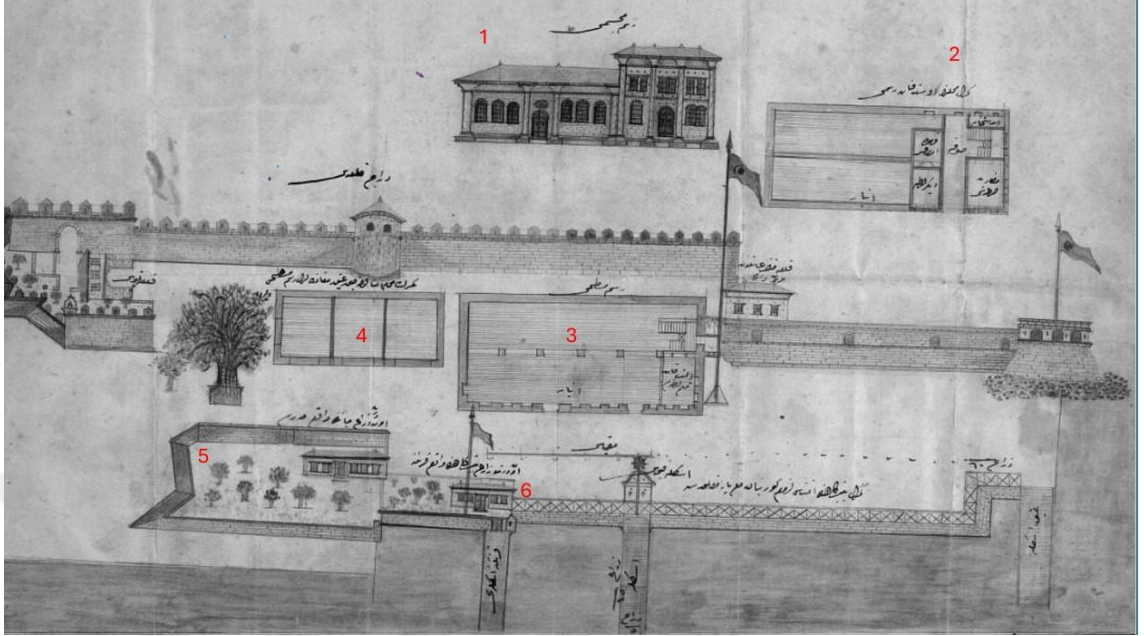
Resim 5: XIX. Yüzyılda Draç Gümrüğü⁹⁹

⁹⁸ BOA.İ.MVL. Dosya: 535. Gömlek: 24021.

⁹⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk* (Yayın Numarası: 97, İstanbul 2008), 24.

Resim 6: Draç Kalesi'nde Gümrük ve Karantina Binaları¹⁰⁰

Tablo 8: Gümrük Binası

1. Gümrük Binanın Resmi	3. Gümrük Binanın Limandaki Yeri
2. Binanın Üst Katı	4. Mağazalar
5. Medrese	6. Karantina Binası

İnşaat planında görüldüğü üzere dairenin üst katında (resimde 2. numara) abdesthane, geniş oda (Sofa), kahve ocağı, ambar, diğer oda ve memurlar odası bulunmaktadır. Resimde kalede bulunan medrese, karantina, kule ve kapılar da gösterilmiştir.

F. Telgraf Binaları

Telgraf XIX. yüzyılda icat edilmiş ve 1855 (H. 1271) yılında Osmanlı Devletinde kullanılmaya başlanmıştır. Kelime olarak “*telgraf*” Yunancadan gelip uzaktan yazmak demektir. Telgrafın icadı, devletlerin iletişim sistemlerinde köklü bir değişikliğe neden

¹⁰⁰ BOA.İ.DH. Dosya: 516. Gömlek: 35133.

olmuştur. Bilginin kısa sürede alınması, özellikle devletlerin savunması ve çeşitli savaşlarda büyük etki yaratmıştır. Bu nedenle tüm devletler telgrafı kullanmak istemişlerdir. Telgraf hatları Osmanlı coğrafyasında kısa sürede yayılmış ve kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰¹

Draç şehrinin uluslararası ticarî önemi göz önünde bulundurularak bir telgrafhane kurulmasının gerekliliği hem hükümet yetkilileri hem de ticaret erbabı tarafından vurgulanmıştır. Draç'taki ticaret faaliyetlerinin 9-10 saat uzaklıkta bulunan Elbasan telgrafhanesine olan bağımlılığı ve bu mesafenin yol açtığı zorluklar dikkate alınarak, 1870 (H. 1286) yılında, şehirde bir telgrafhane inşa edilmesine yönelik nihai bir karar alınmıştır.¹⁰²

1890 (H. 1308) yılına gelindiğinde mevcut Draç telgrafhane binası harabe bir durumdaydı. Mevcut binanın satılmasının ardından, İşkodra Vilayeti, Draç kale kapısının üzerinde yeni bir telgrafhane inşa edilmesini talep etti. Yazışmalarda yeni telgrafhanenin inşası için gerekli araştırmaların yapılması ve haritanın düzenlenip Üçüncü Ordu Komutanlığı'na gönderilmesi emredilmiştir.¹⁰³

G. Hapishaneler

Osmanlı Devleti'nde hürriyet önemli bir değer olarak kabul edilirdi.¹⁰⁴ Bu toplumda, XIX. yüzyılın ortalarına kadar hapishane kavramı, genellikle zanlıların tutulduğu veya bireylerin kısa bir mühlet alıkonulduğu bir yer olarak tanımlanırdı. En ağır cezalar arasında kürek cezası yer almakla birlikte hürriyetin kısıtlanmasına yönelik bir uygulama bulunmuyordu.¹⁰⁵

¹⁰¹ Tez Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 1.

¹⁰² BOA. İ.DH. Dosya: 566. Gömlek: 39383.

¹⁰³ BOA.DH.MKT. Dosya: 2027. Gömlek: 30.

¹⁰⁴ Özgür Yıldız, "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", *Akademik Bakış* 9/17 (Kış 2015), 90.

¹⁰⁵ Yıldız, "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", 97.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde hapishaneler Batı ülkelerindeki sisteme daha benzer bir şekilde kullanılmaya başlandı. Özgürlüğün kısıtlanması, bu dönemde yaygınlaşarak özellikle malî yaptırımlar gibi bazı diğer cezaların yerini aldı.¹⁰⁶

Draç Sancağı'nın merkezinde, 1868 (H. 1274) yılında inşa edilmiş iki hapishane bulunuyordu. Bu hapishanelerin inşaat değeri 12.154 kuruş olarak belirlenmişti. Draç'taki hapishaneler, mahkeme öncesinde şüphelilerin ve borçlarını ödemeyen kişilerin tutulduğu yerler olarak hizmet vermiştir.¹⁰⁷

Üçüncü bir hapishane ise 1897 (H. 1314) yılında inşa edilmek üzere planlandı. Bu inşaatın, Draç limanındaki ithalat-ihracat faaliyetlerinden elde edilen gelirlerle finanse edilmesi düşünüldü.¹⁰⁸

H. Mîrî Çiftlikler

Memalik-i Osmaniye'de arazilerin en büyük kısmını mülk ve mîrî topraklar teşkil ediyordu. Mîrî araziler devletin mülkiyetinde bulunan ve zaman zaman kiralama yöntemiyle bireylere tahsis edilen topraklar olup mülkiyet hakları devletin elinde kalmak üzere kullanıma sunulurdu. Bu toprakların kullanım şartları ve süreleri devletin belirlediği koşullara bağlıydı. Bu tür bir arazi yönetim sistemi, devletin toprak üzerindeki kontrolünü sürdürürken, bireylerin tarımsal veya diğer ekonomik faaliyetleri yürütmesine olanak tanırdı. Devletin bu düzenlemesi hem kaynakların etkin kullanılmasını sağlamak hem de mülkiyet hakkını korumak amacını taşırdı.¹⁰⁹

Vilayet Salnâmesi'ne göre Draç'ta 120.138 dönüm arazi vardı. Bu alan içerisinde Graban, Cafız-Vatan, Salmanak, Sûkat ve Shina-Vlash adlarıyla beş çiftlik bulunuyordu. Çiftliklerin yönetimi bir nazır tarafından denetleniyordu. Arazinin içerisinde 239 dönüm çayır, 75 dönüm mera, 169 dönüm orman, 104 dönüm bağ-bahçe ve 1.145

¹⁰⁶ Yıldız, "Osmanlı Hapishaneleri", 98.

¹⁰⁷ BOA.İ.MVL. Dosya: 583. Gömlek: 26173.

¹⁰⁸ BOA. ŞD. Dosya: 1959. Gömlek: 39.

¹⁰⁹ Mehmet Âkif Aydın, "Arazi Kanunnâmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/346.

dönüm tarla mevcuttu. Geriye kalan arazi ise gelecekte Draç'ın genişlemesi ve gelişmesi için kullanılabilir bir alan olarak değerlendirilebilir.¹¹⁰

III. YOLLAR

Drač kadim Egnatia yolunun ilk durağıdır.¹¹¹ Tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olan şehir, dört ana yolla çevresiyle bağlantılı hale gelmiştir. Bu yollar, sadece yerel ticaret ve ulaşımı değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası bağlantıları da güçlendirmiştir. Egnatia yolu, Batı ve Doğru Roma'nın tüccarları tarafından sıkça kullandıkları bir rota olup İstanbul'a takriben 14-15 günlük bir mesafede bulunmaktaydı.¹¹²

XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti için de önem taşıyan Egnatia yolu, kullanılabilir ve tercih edilen bir güzergâh olma özelliğini korumaktaydı. Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgeye göre 1864 (H. 1280) yılında Manastır-Selanik yollarının ve Draç yönündeki güzergâhların inşası ve düzenlenmesi kararı alındı.¹¹³

Drač bölgesinde 1899 (H. 1316) yılına ait altyapı alanında bir başka çalışmaya rastlandı. Bu yıla ait bir vesikaya göre, Draç 'tan Kavaye' ye yolun bir kısmını inşaat etmek ve buradan Elbasan'a kadar devam eden yolun 20 kilometrelik kısmının yeniden yapılması ile 13 kilometrelik kısmının tamiri kararlaştırılmıştır. Vesikada, bu yolun özellikle “*sevkül – ceyş*” şeklinde ifade edilen ordunun hareketi ve ticaret için kullanıldığı vurgulanmaktadır.¹¹⁴ Elbasan'a devam eden takriben 31 km olan yol Mutasarrıf Hafız Mehmed Paşa (1881-1888) zamanında yapılmış, üzerinde su geçitleri ile bazı

¹¹⁰ İ. V. S, 1312/1894, 116.

¹¹¹ Elizabeth A. Zachariadou, “*Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*”, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 37.

¹¹² Galip Çağ, “Kadim Yollar Bağlamında Osmanlı Balkan Fetihlerinin Stratejik Unsurları: Üsküp'ün Fethi Örneği”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 5 (İlkbahar 2020), 156.

¹¹³ BOA. İ.MVL. Dosya: 519. Gömlek: 23342.

¹¹⁴ BOA. DH. TMİK.S. Dosya: 25. Gömlek: 35.

kisimlarına duvar inşa edilmiştir.¹¹⁵ Osmanlı döneminde Elbasan-Draç yolunun ticaret ve askerî sevkiyat açısından kritik bir öneme sahip olduğu bilinmektedir.

Draç'ın ekonomik ve ticarî önemini artıran diğer yollar da dikkate değerdir. Tiran ve Kavaye, Draç Sancağı'nın büyük ve en üretken kazaları olarak öne çıkmaktaydılar. Bu nedenle, Tiran ile olan bağlantı yollarının etkinliği, ticarî faaliyetlerin yoğunluğu açısından kritik bir rol oynuyordu. Aynı zamanda, Draç limanı, önemli bir ithalat ve ihracat noktası olarak stratejik bir konumdaydı. Limana gelen malların iç bölgelere dağıtımını, etkin bir ulaşım ağı gerektiriyordu. Bu bağlamda 1871 (H. 1287) yılına ait bir belgeye göre Şose yolu başlamış fakat bütçe yetersizliğinden dolayı yarıda kalmıştı. Bitirilmesi için 160 bin kuruş daha gerekliydi. Kalan kısmı da Tiran ve Kavaye halkının yardımıyla tamamlanacaktı.¹¹⁶ Ayrıca Vilayet Salnâmesi'nde bu yola dair daha da ayrıntılı bilgiler vardır. Takriben 36 km uzunluğunda olan yolun yapımına Vali Esat Paşa zamanında başlanmış ve 1875 (H. 1291) yılında iki adet köprü ve iki yüz metre koruma duvarı yapılmıştır. Mutasarrıf Hafız Mehmed Paşa'nın (1881-1888) görevini ifa ettiği yıllarda ise bahsi geçen yolun 1 buçuk kilometresi tamir edilmiştir.¹¹⁷

Draç limanının kuzeyinde, iskeleye sadece 8 km mesafede konumlanmış Şiyak Kazası vardı. Şiyak, sancağın önemli ve yakın kazalarından biri olup Draç limanına olan bağlantısı elzem idi. Şiyak'ı Draç'a bağlayan yolun düzenlenmesi, 1881-1888 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Sekiz kilometre uzunluğundaki yolun yaklaşık 5 kilometrelik kısmı iyileştirilmiş ve 4 adet Kârgir köprü inşa edilmiştir. Bu yolun devamı Draç'ı, vilayetin merkezi olan İşkodra'ya bağlar.¹¹⁸

Mühim bir başka yol ise, Draç 'tan Yanya Vilayeti 'ne doğru uzanırdı. Draç limanını, Yanya Vilayeti'nin yüksek üretim kapasitesine sahip şehirleri olan Berat, Avlonya ve Ergiri Kasrı'na bağlayan güneydeki yol, ekonomik açıdan önem taşımaktaydı. Bu yol hem ticaretin hem de mal ve hizmetlerin dolaşımını kolaylaştırarak bölgenin ekonomik

¹¹⁵ İ. V. S, 1312/1894, 116.

¹¹⁶ BOA.İ.MMS. Dosya:44. Gömlek: 1852.

¹¹⁷ İ. V. S, 1312/1894, 118.

¹¹⁸ İ. V. S, 1310/1892, 112.

canlılığına katkıda bulunmuştu. Dolayısıyla güney güzergâhı, Draç'ın limanını bu önemli üretim merkezlerine bağlayan arter olarak kabul edilmekteydi.

Sonuç olarak bu yollar, Draç'ın ticaret, ulaşım ve stratejik önemini artırmış ve şehrin gelişiminde büyük rol oynamıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında, bu yollar Draç bölgesini idarî ve ticarî bir merkez haline getirmiştir.

IV. KÖPRÜLER

Drač'ta yollar gibi köprülerin de büyük bir önemi vardı. Çünkü şehir güneyde ve kuzeyde iki kanal ile sınırlanmıştı. Bu nedenle, Draç limanının yerel ticaretteki rolü göz önüne alındığında, Osmanlı belgelerinde köprülerin inşası ve düzenlenmesi önemli olup sıkça tartışılan bir konu olmuştur.

A. Dalyan Köprüsü

Drač şehri için en önemli köprü, Dalyan Köprüsü'ydü. Köprü kaleye yakın olup şehrin çıkışında bulunmaktaydı. Dalyan Köprüsü geçilerek Tiran ve İşkodra'ya gidilirdi. Günümüzde bile bu köprü, çok önemli bir geçiş noktası olarak bilinmektedir. Ancak, yapısal özellikleri Osmanlı döneminden kalma değildir.¹¹⁹

1897 (H. 1314) yılına ait bir belgeye göre Dalyan Köprüsü'nün ciddi hasar gördüğü ve ayaklarından birinin yıkıldığı, bu nedenle üzerinden geçişin imkânsız olduğu haber verilmiştir. Vesikada, bu köprü olmadan çevredeki şehirler ve köylerle bağlantı kurmanın imkânsız hale geleceği ve en önemlisi, vilayetin merkezi olan İşkodra ile bağlantının tamamen kesileceği anlatılmaktadır. Bu durumla karşı karşıya kalan şehir yöneticileri derhal onarım çalışmalarına başlamış ve köprüyü tamamlamışlardır. Ancak bu köprünün gelecekte yeniden zarar görebileceği ve önemi göz önünde bulundurularak belgede, merkezden “*müruriye*” adı verilen ve sakinlere zarar vermeyecek hafif bir verginin konulması için izin istenmiştir. Böylece şehir yöneticileri gelecekte çıkabilecek önemli bir sorunun önüne geçmeyi düşünmüşlerdir. Fakat “*müruriye*” vergisi hafif

¹¹⁹ BOA.PLK. Numara: 836.

olmasına rağmen merkez tarafından kabul edilmemiştir. Eğer köprü tekrar hasar görürse ve yerel yöneticiler ekonomik yetersizlik nedeniyle onu tamir edemezlerse, tamir keşfi yapıp merkeze masraf miktarı bildirmeleri kararlaştırılmıştır. Böylece halktan vergi almadan tamir işinin halledilmesi planlanmıştır.¹²⁰

Geçmiş yıllarda Dalyan Köprüsü'nün restorasyon çalışmaları geçirdiği kaydedilmiştir. Yukarıda bahsedilen belgede açıklandığı üzere köprü, Draç için önemli bir bağlantı noktasıdır. Bu nedenle şehirde bulunan önceki yöneticiler de gerekli restorasyonları gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda, vilayet salnamesinde 1889 (H. 1306) yılında Reşat Bey'in (1888-1891) yönetimi sırasında köprünün bir kısmının restore edildiği belirtilmektedir.¹²¹

B. Kârgir Köprüleri¹²²

Bu köprülerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere, taş malzemedan yapılmışlardır. Ahşap köprülerin düz yapısının aksine, Kârgir köprüler sivri kemer kullanmakta olup ayakları için derin ve kuru bir temel gerekmektedir. Kârgir köprüler, Romalıların inşa ettiği yapılar olarak bilinmektedir. Fakat Osmanlılar bu köprüleri sivri kemer ile inşa etme konusunda farklılık göstermişlerdir.¹²³

Drač Sancağı'nda toplamda sekiz Kârgir köprü bulunmaktadır. Bu köprülerden ikisi 1875 (H. 1291) yılında inşa edilmiş olup Draç-Tiran güzergâhında yer almaktaydı.¹²⁴ Ayrıca Elbasan'a giden yol üzerinde 1883-1885 (H. 1300/1302) yılları arasında inşa edilmiş altı taş köprü daha bulunmaktadır.¹²⁵

¹²⁰ BOA.BEO. Dosya: 1078. Gömlek: 80844.

¹²¹ İ. V. S, 1310/1892, 112.

¹²² Salnamede bu isim geçmektedir. İ. V. S, 1310/1892, 113.

¹²³ Kazım Çeçen, "Köprü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/252.

¹²⁴ İ. V. S, 1310/1892, 113.

¹²⁵ İ. V. S, 1310/1892, 111.

Draç'ta başlayan ve Kavaye üzerinden Elbasan'a varan yolun üzerinde başka köprüler de vardı. Vilayet salnamesinde, 1885 (H. 1302) senesinde Hacı el-Veşan isimli köprülerinin tamir edilip inşaat malzemesi belirtilmemektedir.¹²⁶

Kuzey yönünde, Şiyak Kazası'na uzanan sekiz kilometre yolda da dört köprü daha vardı. Vilayet salnamesinde yapıların tarihi bulunmamakla birlikte Hafız Mehmet Paşa'nın Mutasarrıf olduğu dönemde (1881-1888) inşa edildikleri vurgulanmıştır.¹²⁷

C. Ahşaplı Köprü

Draç-Kavaye yolu üzerindeki ahşap köprü, yıllar boyunca çeşitli restorasyonlardan geçerek bölgenin önemli yapılarından biri olmuştur. Osmanlı Arşivi'nde yer alan bilgilere göre, bu köprü ilk defa 40 bin kuruş tutarında bir maliyetle onarılmıştır. Ancak 1865 (H. 1281) yılında tekrar bir onarım ihtiyacı doğmuş ve bu sefer restorasyon maliyeti 82 bin kuruşa ulaşmıştır. Tiran ve Kavaye halkı bu süreçte hem maddi hem de iş gücü katkılarıyla restorasyona destek olmuşlardır. Sonuç olarak, toplam 82 bin kuruş olarak hesaplanan onarım masrafından yalnızca 26.080 kuruşluk bir harcama yapılmıştır. Bu durum, yerel halkın dayanışmasının ve iş birliğinin önemli bir örneği olarak kayıtlara geçmiştir.¹²⁸

¹²⁶ İ. V. S, 1310/1892, 112.

¹²⁷ İ. V. S, 1310/1892, 112.

¹²⁸ BOA.İ.MVL. Dosya: 556. Gömlek: 24972. Ayrıca Draç Kalesi planını gösteren haritada, Kavaye'ye doğru ahşaplı köprü gösterilmiştir. BOA.PLK. Numara: 836.

İKİNCİ BÖLÜM

İDARÎ YAPI

I. OSMANLI DEVLETİNDE İDARÎ TAKSİMAT

Osmanlı Devleti, XIV. ve XV. yüzyıllarda sınırlarını devamlı olarak genişletmeye devam etmiştir. Geniş coğrafi alana yayılması ve yeni fethedilen bölgelerin korunması ihtiyacı, daha iyi bir idarî yapılanmanın oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin temel idarî birimi sancaktı. Daha küçük yönetim birimleri olan kaza, nahiye ve köy de mevcuttu. Nahiye ve köy birliği kazaları oluştururken birkaç kazanın birliği de sancağı meydana getirirdi.¹²⁹ Sancakların başına “*Beylerbeyi*” adı verilen bir yönetici atanmıştır. Beylerbeyi atandığı bölgede oturmak zorundaydı ve meskûn olduğu sancağa ise “*Paşa Sancağı*” ismi verilirdi. Belirli sancakların başında olan yönetici, beylerbeyi olarak isimlendirilirken daha sonra “*vali*” olarak da tanınmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin ilk beylerbeyliği Rumeli'de, 1362 yılında kurulmuştur.¹³⁰

Beylerbeyi, görev yaptığı bölgede sultanın yürütme yetkisini temsil ederken yanında padişahın yasal yetkisini yansıtan kadı da bulunurdu. Kadı, şeriata göre kanunları uygulamada bağımsız hareket etmiştir. Ayrıca Beylerbeyi, kadının hükmü olmaksızın ceza veremezdi. Bu dengelenmiş güç yapısı, Osmanlı Devleti için âdil yönetimin önemli bir ilkesi olarak kabul edilmiştir.¹³¹

Arapça 'da “*idare etme*” anlamına gelen “*İyâle*” kelimesinden türeyen “*eyalet*” terimi, Osmanlı kaynaklarında XVI. yüzyıla kadar görülmemiş, bu döneme kadar

¹²⁹ Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2011), 30-31.

¹³⁰ Halil İnalçık, “Eyalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/549-550.

¹³¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, ed. Can Uyar (İstanbul: Kronik Yayınevi, 2024), 134.

“*Beylerbeylik*” tabiri kullanılmıştır. Ancak, XVI. yüzyıldan itibaren nadiren de olsa belgelerde “*eyalet*” terimine rastlanmaya başlanmıştır.¹³²

Osmanlı Klasik Çağı’nda Beylerbeylik, tımar sistemini denetlemek için oluşturulmuş ve sipahilerinden oluşan ordunun başlıca sorumluluğunu üstlenmişti. Tımarlı sipahilerden oluşan ordu, Osmanlılar için önemli bir güç oluşturuyordu. Dolayısıyla beylerbeyinin temel görevinin ordugâha katılacak askerlerin en iyi şekilde hazırlanması olduğu söylenebilir.¹³³ Ayrıca, sipahilerin terfi ettirilmesi ve görevlerine atanması da beylerbeyi tarafından gerçekleştirilirdi. Bunun yanı sıra bazı topraklar beylerbeyi tarafından tımar olarak verilebilirdi. Sonuç olarak beylerbeyi buldukları bölgenin en büyük sorumlusu olup eyaletteki her durumu denetleyen ve alt birimindeki sancak beyleri ile kaymakamların amiri idi.¹³⁴

XIX. yüzyılda gerçekleştirilen idarî reformlar sonucunda eyaletlerin sınırları daraltılmış ve bir vali tarafından yönetilen daha küçük idarî birimler olan vilayetlere dönüştürülmüştür.¹³⁵ Ayrıca bu dönemde valilerin görevleri askerî sorumluluklardan ziyade asayişin sağlanmak ve malî-mülkî denetim gibi idarî işlemlere odaklanmıştır.¹³⁶

Vilayetleri oluşturan bir başka yönetim yapısı sancak idi. Kazalar, köyler ve nahiyelerin birleşmesiyle meydana gelen sancak (Livâ), Osmanlı Devleti’nin temel idarî birimi olup merkezden atanan bir sancak beyi tarafından yönetilirdi.¹³⁷

Sancak beylerinin profili genellikle dönemin askerî sınıfından gelen bir kişiyi yansıttı. Buna ek olarak, bir sancak beyinin Osmanlı yönetim geleneğini iyi bilmesi gerekirdi. Bu iki nitelik son derece önemliydi ve genellikle valilerin geçmişte sancak beyi olarak

¹³² İncik, “Eyalet”, 11/548.

¹³³ İncik, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, 147.

¹³⁴ İncik, “Eyâlet”, 11/550.

¹³⁵ İncik, “Eyâlet”, 11/550.

¹³⁶ Abdülhamid Kırmızı, *Abdülhamid’in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 151-152.

¹³⁷ İlhan Şahin, “Sancak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/97.

görev yapmış kişiler arasından seçilmekteydi. Böylece sancağın valilerin yetiştirilmesi ve terfi ettirilmesi için önemli bir mekanizma olduğunu düşünülebilir.¹³⁸

Osmanlı klasik döneminde en geniş yetkililere sahip olan sancak beyinin görevlerinin ağırlıklı olarak askerî ve idarî olduğu söylenebilir. Örneğin askerlerle ve tımar siphahileriyle birlikte savaşa katılmak, XVI. yüzyıla kadar bir sancak beyinin öncelikli görevidir. Bunun yanı sıra sancak beyi yönettiği bölgede düzeni ve güvenliği sağlamakla da yükümlüdür. Sınır bölgelerinde görev yapan sancak beyleri için bir diğer önemli görev, yabancı devletlerle kabul edilen anlaşmalara uygun hareket etmektir.¹³⁹

Tanzimat reformlarından sonra Livâ başında bir sancak beyi değil “*mutasarrıf*” sıfatıyla yöneticiler atanmaya başlandı. Tanzimat Dönemi’nde sancak beylerinin askerî yetkileri kademeli olarak azaltılmış ve daha çok idarî fonksiyonlara odaklanılmıştır. Bu süreç, Osmanlı Devleti’nde merkezî bir yönetim şeklinin benimsenmesiyle paralel olarak gerçekleşmiştir.¹⁴⁰

Kaza, Osmanlı Devleti’nde bir başka önemli idarî birimdir. Belirli kazaların birleşimi sancakları oluşturur ve yüz ölçümü olarak onlardan daha küçüktür. Bir kaza, kendi sınırları içerisinde önemli sayıda köyü barındırır ve bir kadı tarafından yönetilirdi. Öncelikle kadının kazada geniş yetkilere sahip olduğunu vurgulamak gerekir. Kadı, yalnızca adaletin sağlanmasından sorumlu olmayıp aynı zamanda ekonomik, idarî ve sosyal işlerin de yürütücüsüdür. Ayrıca esnaflar arasındaki her alışveriş işlemi kadının onayıyla gerçekleştirilirdi.¹⁴¹

XIX. yüzyıla gelindiğinde kazalar kaymakamlar tarafından yönetilmeye başlandı. Bu dönemde kazaların yönetiminde bir diğer yenilik ise meclislerin faaliyete geçmesiydi.

¹³⁸ Şahin, “Sancak”, 36/99.

¹³⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 86.

¹⁴⁰ Şahin, “Sancak”, 36/99.

¹⁴¹ Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti’nde Kaymakamlık (1842-1871)* (İstanbul: Kitabevi, 2014), 23; Mehmet Ali Ünal vd., *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı*, editörler: Ahmet Nezih Turan, Mehmet Öz (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018), 98.

Bu meclislerde Hristiyan üyelerin de yer alması, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim nüfusa karşı gösterdiği hassasiyetin bir göstergesidir.¹⁴²

Kazaların nüfusu değişkenlik gösterir ve belirli bir standarda sahip değildir. Genellikle bir kazada 10 binin üzerinde nüfus bulunurdu. Örneğin, Draç çevresindeki Kavaye Kazası'nda yaklaşık 19 bin, Tiran Kazası'nda ise 32 bin insan yaşamaktaydı.¹⁴³

Nahiyeler, Osmanlı Devleti'nde yönetim hiyerarşisinde kazanın altında yer alır. Sınırları daha dar ve nüfusu daha az olan nahiyeler, ileride şehir olma potansiyeline sahipti. Bu nedenle nahiyeler köylerden daha büyük fakat şehirlerden daha küçük yerleşim yerleriydi. Nahiyelerin yönetimi, kazaya bağlı olarak atanan bir naibe verilirdi.¹⁴⁴ Tanzimat reformlarından sonra, nahiyelerin yönetimi müdürlere devredilerek idarî yapılarında bir değişiklik meydana geldi.¹⁴⁵

Köy, Osmanlı Devleti'nin en küçük idarî birimi idi. Köylerde hâne sayısı altıdan birkaç yüze kadar varabiliyordu. Eğer hâne sayısı 400'e ulaşıyorsa kasaba olarak adlandırılıyordu.¹⁴⁶ Köyler genellikle su kaynaklarının etrafına kurulmuş olup tarım ve hayvancılıkla uğraşılan yerlerdir. Bu sebeplerle köyler Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁷

II. XIX. YÜZYILA KADAR DRAÇ İDARESİ

Osmanlı Devleti, bir şehri idare altına aldıktan sonra bölgenin nüfusu ve üretim potansiyeli göz önünde bulundurularak toplanacak vergileri hesaplardı. Tahrir emini olarak adlandırılan bir kişi bölgedeki hâne reisleri ve bekârların (mücerredlerin) isimlerini, sahip oldukları arsa alanlarıyla birlikte yazar ve bu veriler “*mufassal*” adı

¹⁴² İsa Kalaycı ve Oktay Kızılkaya, “Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (2012), 369.

¹⁴³ İ. V. S, 1310/1893, 119.

¹⁴⁴ Kalaycı ve Kızılkaya, “Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti”, 369; İlhan Şahin, “Nahiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 21/307.

¹⁴⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzat*, hazırlayan Dr. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 112.

¹⁴⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Halil Berktaş (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 1/223.

¹⁴⁷ Kalaycı ve Kızılkaya, “Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti”, 370.

verilen defterde kaydedilirdi. Her köy isminin altına alınacak öşür ve Hristiyanlardan alınacak “işpençe” olarak bilinen vergi kaydedilip nihaî bir gelir toplamı belirlenirdi. Eğer bir bölgeden elde edilen miktar 100 bin akçeyi geçerse o bölge “hâs” olarak sayılır ve padişaha tahsis edilirdi. Sonrasında yüksek gelirli köyler vezirlere ayrılırken kalan kısım farklı sipahilere tımar olarak verilir. ¹⁴⁸

Tablo 9: Tahrir Defterlerinde Draç Kazası (1520-1530)¹⁴⁹

Kale	1
Merkez	1 (Nefs-i Draç)
Köy	66
Mahalle	2
Müslüman Hâneleri	63
Gayrimüslim Hâneleri	3100
Gayrimüslim Erkek Bekârlar	29
Dul Kadınlar	4
Mezra	7
Değirmen	41
Draç Kazası’nda Padişah Hası Sayılan Bölge	
Kale	1 (Draç Kalesi)
Köy	5
Müslüman Hâneleri	4
Gayrimüslim Hâneleri	247
Değirmen (Âsiyâb)	4
Bölgenin Toplam Geliri	346.882
Draç Kalesi Askeri Birliklerin Sayısı ve Masrafları	

¹⁴⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, 148.

¹⁴⁹ 367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri ile 94 ve 1078 Numaralı Avlonya Livası Tahrir Defterleri (926-1520/ 937-1530), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (Ankara: 2008), 3/41.

Dizdar	1
Kethüda	1
İmam	1
Ağa	1
Topçu-Cebeci-Mehter	20
Kale Muhafızları	32
Nefer	255
Azap Neferleri	199
Günlük Giderleri	1305
Yıllık Giderleri	451.948

Tablo 9’da belirtildiği üzere 1520-1530 (H. 926/936) yıllarına ait Tahrir defterlerine göre, Draç kalesinde bir dizdar, bir kethüda ve belirli sayıda topçu ve asker bulunmaktaydı. Draç Kazası’nda toplamda 63 Müslüman hane ve 3100 gayrimüslim hane mevcuttu. Ayrıca kazanın toplam gelirleri 572.779 kuruşa ulaşarak bölgeyi kayda değer ekonomik kaynaklara sahip bir alan hâline getirmişti.

XVII. yüzyılda Draç’ın yönetim şekline dair önemli bilgilere seyyah Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde rastlamak mümkündür. Evliya Çelebi, Draç kalesini dönemin en büyük kalelerinden biri olarak tanımlamış, kalenin bir dizdar tarafından yönetildiğini ve bölgenin Padişah Hâsı statüsünde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Draç’ın 150 bin akçe ile bir kaza ve Venedik Körfezi içinde bir yerleşim yeri olduğunu tasvir etmiştir. Evliya Çelebi’nin anlatımında anlaşılan o ki iskele birçok vilayet tarafından kullanılmış ve Elbasan sancağının güvenli ana yolu olarak işlev görmüştür.¹⁵⁰

XVIII. yüzyıla ait bazı belgelerde, Draç’ın idarî bir bölge olarak kaza şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Özellikle 1753 (H. 1166) tarihli bir vesikada ve 1793 (H. 1207) tarihli bir diğer kayıta Draç’ın kaza statüsüne sahip olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu vesikalardan birinde şu ifadeler yer almaktadır: “*Rumeli Eyaleti’ne*

¹⁵⁰ Çelebi, *Seyahatname*, 442.

bağlı, İlbasan Sancağında Draç Kazası'nın Kavaye Kasabası sakinleri..."¹⁵¹ Bir başka kayıta ise "*Drač Kazası'na tabi', Karbon namı köy sakinlerinden Affa nam Hatun...*" ifadesi geçmektedir.¹⁵²

Drač Kazası'ndaki bazı köyler, küçük mahallelerden oluşmalarıyla dikkat çekmekte olup yakın gelecekte daha büyük yerleşim yerlerine dönüşme potansiyeline sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca Draç Kalesi'nin coğrafi konumu Baştova Kalesi, Kraba yerleşimleri, Elbasan Kalesi ve sonrasında önemli bir merkez olan Ohri gibi diğer kalelerle stratejik bir hat üzerindeydi. Bunun yanında Egnatia Yolu'nun önemli duraklarından biri de Draç Limanı olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹⁵³

Osmanlı yönetimindeki ilk iki yüzyıl boyunca Draç şehri, Berat, Avlonya ve Ergiri kazalarıyla kıyasen daha yavaş gelişti. Bu gelişmemenin ilk ve en önemli faktör coğrafi konumdu. Draç, Osmanlı Devleti'nin serhat bir kalesi olarak antik çağdan beri gemi üretimiyle meşhurdur. Fakat Osmanlı Devleti burayı fethettikten sonra olası bir donanma kurulma tehlikesi nedeniyle Venedikliler tarafından sürekli saldırıya uğramıştır.¹⁵⁴ Yavaş gelişmenin bir diğer nedeninin ise korsanlık olduğu zikredilir. Buna ek olarak bazı Osmanlı belgeleri vergilerin ödenmemesiyle ilgili sorunlar olduğunu ve kadıya sorumluları cezalandırmasının emredildiğini göstermektedir.¹⁵⁵ Bazı vesikalarda da farklı yetkililerin görevi kötüye kullandığına ve bazı durumlarda cinayetlere karıştığı da rastlanmıştır.¹⁵⁶ Bahsi geçen sorunlardan dolayı bölgede hantal bir gelişme mevcuttu. Buna karşılık Osmanlı Devleti Draç'taki askeri varlığını artırmış ve kaleyi sürekli güçlendirme çabasında olmuştur. Nazır Mahmud tarafından İstanbul'a gönderilen bir vesikaya göre 12 Mayıs 1571 (H. 978) yılında küffar donanması Draç Kalesi'nin yakınındaki kıyılara yaklaşarak saldırdı. Karşılıklı saldırılardan sonra çok asker öldü.

¹⁵¹ BOA. D. BŞM.MHF. d. Defter: 13667.

¹⁵² BOA.C.. EV... Dosya: 116. Gömlek: 5772.

¹⁵³ Galip Çağ, "Adriyatik Kıyısında Bir Osmanlı Şehri: Draç/Durrës (1574 Tarihli Tahrir Kaydı ve Şehrin Fethine Dair Düşürülen Tarihe Göre)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 10/ 27 (2023) 465.

¹⁵⁴ Karaiskaj, *5000 Vjet Fortifikime Në Shqipëri*, 116.

¹⁵⁵ 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040, 1041, (1042) / 1630-1631 (1631)) (Özet, Transkripsiyon ve indeks), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (Ankara: 2002), 285.

¹⁵⁶ 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-1566) (Özet ve indeks), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (Ankara: 1994), 38.

Böylece Nazır Mahmud yanında olan birliğini alıp yeni bir saldırı ihtimaline karşı tedbiren Draç yöresini korumakla görevlendirildi.¹⁵⁷

Drač'ta düşman tehdidi XVII. yüzyılda da devam etti. 1604 (H. 1012) yılında Ohri Sancak Bey'ine gönderilen emirde, Hasan Bey'in hazırda beklemesi, Draç Kalesi'ni savunmak için gitmesi gerektiği haber verildi. Ayrıca Draç'ı savunmak için Elbasan askeri kuvvetleri de ona katıldı.¹⁵⁸

1690 (H. 1101) yılında, Venedik donanması, Cornaro komutasındaki Malta gemileriyle birlikte Draç'a saldırmak için yaklaştı ancak güçlü bir rüzgâr nedeniyle saldırı başarısız oldu. Saldırı gerçekleşmemişse de Osmanlı Devleti tedbiren İşkodra Beyi Süleyman Paşa'ya Draç'ı savunma görevi verdi.¹⁵⁹

Yukarıda bahsedilen tüm saldırılar, Draç Kalesi'nde devamlı kalacak bir Yeniçeri birliği oluşturulmasına neden oldu. Yeniçeri askerlerinin bakımı Ohri Sancağı'nın sorumluluğundaydı. Draç'taki Yeniçeri askerlerinin bakımı normal olmayan koşullarda bile kesintiye uğramadı. Osmanlı belgelerinde, 1567'de (H. 974) Ohri Sancağı ürünlerinin dışarıya çıkarılmasının yasaklandığı ancak Draç Kalesi'ndeki olağanüstü durumun bu kuralı istisna ettiği ve bu nedenle Ohri'nin ürünlerinin Draç'ın Yeniçeri askerlerinin bakımı için kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁶⁰

Vergilerin ödenmemesi, üst düzey devlet görevlilerinin görevi kötüye kullanması, korsanlık ve Venedik saldırıları şehrin gelişimini olumsuz etkiledi. Fakat bu sorunlara karşı Draç iskelesi ticarî amaçla düzenli olarak kullanılıp şehrin yavaş ancak istikrarlı bir şekilde gelişmesine katkıda bulundu. Sınır bir kıyı şehri olması ve sürekli ticaretin varlığı, XIX. yüzyılda Draç'a farklı yabancı konsoloslukların yerleşmesine neden oldu. Özellikle İngiltere, Avusturya, Hollanda ve Yunanistan'ın konsolosluklarının burada kurulması, Draç için önemli bir gelişme oldu.

¹⁵⁷ 12 Numaralı Mühimme Defteri (979/ 1570-1572) (Özet, Transkripsiyon ve indeks), I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (Ankara: 1996), 210.

¹⁵⁸ Caka, *Tipologji Te Nje Qyteti Kufitar*: 75.

¹⁵⁹ Caka, *Tipologji Te Nje Qyteti Kufitar*: 76.

¹⁶⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) (Özet, Transkripsiyon ve indeks), II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (Ankara: 1999), 183.

Resim 7: XVI. Asırda Draç¹⁶¹

III. XIX. YÜZYILDA DRAÇ İDARESİ

XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde “reform yüzyılı” olarak bilinen dönemde, Draç'ın yönetim şeklinde sürekli bir değişim gözlemlenmektedir. Bu yüzyılın başlarında Draç, kaza statüsünde bir idarî bölge olarak tanımlanmıştır.¹⁶² Ancak 1857 (H. 1273) tarihli salnamede, Draç, Ohri Sancağı sınırları içinde Kavaye Kazası'na bağlı bir nahiyedir.¹⁶³ 1860 (H. 1276) yılında Draç, önemli bir bölge olarak tanımlanmış ve artık bir kaza statüsünde olmasıyla bir müdür tarafından yönetilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Simon Pinargenti, *Isule che son da Venetia nella Dalmatia et prt tutto l'arcipelago, fino a Constantinopoli, con le terre piu notabili di Dalmatia*, 1563, 17.

¹⁶² BOA.C.EV. Dosya: 576. Gömlek: 29071. BOA.C.EV. Dosya: 554. Gömlek: 27978.

¹⁶³ Devlet Salnameleri. Hicri 1274. 95.

¹⁶⁴ BOA.İ.MVL. Dosya: 433. Gömlek: 19099.

Sekiz yıl sonra, bir başka değişiklik olmuş ve Draç, bu kez nahiye statüsünde olarak İşkodra Vilayeti' ne bağlanmıştır.¹⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin 1870 (H. 1286) ve 1874 (H. 1290) tarihli salnamelerinde Draç, Kavaye ve Peklin nahiyelerini yöneten bir kaza olarak görölmektedir.¹⁶⁶

Bir yıl sonra İşkodra Vilayeti'nin sancak statüsüne düşürölmesi ve Manastır Vilayeti'ne bağlanmasıyla Draç, Kavaye Kazası'na bağlı bir nahiyeye dönüşmüştür. Fakat 1880'den (H. 1297) sonra Draç, İşkodra Vilayeti'nin iki sancağından biri olarak belirlenmiş ve bu idarî yapısını Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı 1912 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁶⁷

A. Draç Kazası

Draç, kaza olduğu dönemde devlet salnamelerinde isimleri belirtilmeyen yalnızca dört köyü idaresi altında bulunduruyordu.¹⁶⁸ Arnavutluk coğrafyasında kazalar, 10 binden fazla nüfusa sahip birçok köy ve belirli nahiyeleri içerirdi. Ancak Draç merkezinde o dönemde yaklaşık 4000-5000 kişi yaşadığı ve birkaç köyün idaresi altında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yalnızca Draç Kazası'nda rastlanan istisnai bir durumdur ve büyük ihtimalle hem coğrafi konumunun elverişliliği hem de bölgedeki ticaret üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Draç, yüksek ticarî faaliyetleriyle tanınan önemli bir limana sahipti. Bu nedenle nüfusu az olmasına rağmen sıkça önemli bir idarî statüde yer aldığı düşünölmektedir. Bu durum şehrin coğrafi konumunun değerini vurgulayan çeşitli belgelerle de doğrulanmıştır.¹⁶⁹

Osmanlı Devleti'nde kazalar, bölgenin kadısı veya naibi gibi adli organlar tarafından yönetilen idarî birimlerdi. XIX. yüzyılın başlarında yapılan reformların ardından bu adli organlara paralel olarak kazalara "müdür" unvanıyla bir kişi atanması kararlaştırıldı. Bu

¹⁶⁵ D.S. H 1285. 174.

¹⁶⁶ D. S. H 1287. 216. D. S. H. 1291. 247.

¹⁶⁷ İlkay Erken, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 29.

¹⁶⁸ İ.V.S. H. 1310. 111.

¹⁶⁹ BOA.İ.MVL. Dosya: 433. Gömlek: 19099. BOA.İ.DH. Dosya: 820. Gömlek: 66146. BOA.İ.MMS. Dosya: 67. Gömlek: 3138.

reforma göre, kaza müdürleri vergi toplama işlerini yönetecek ve devletin yeniden kalkınmasına yardımcı olacaktı. Kaza müdürleri bölgedeki asil ailelerden seçilecek ve genellikle yüksek ahlakî değerlere sahip, başarılı ve devleti yeniden yapılandıran ve bölgenin refahını öncelikli tutan yöneticiler tercih edilecekti. Başlangıçta bu müdürlerin maaşlarının devlet tarafından ödenmesi düşünülmüş olmakla birlikte kısa bir süre sonra yönettikleri kazanın önemine ve büyüklüğüne göre halk tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.¹⁷⁰

1859 (H. 1276) yılına ait bir belgeye göre Draç şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Maliye Nezareti Celisesinin Şevval 29 1276 tarihiyle meclis-i valâya îtâ buyurulan bir kıt'a takririnde Ohri Sancağı dâhilinde Draç Kazası'nın ehemmiyeti mevkiyyesine müdiri bulunan Abedin Bey hüsn-i ifây-ı me'muriyeti muktedir olduğuna binâen müdürlük mezkûrun maaşı mütehasas olan bin kuruşun iki bin beş yüz kuruşa meblağı mahallinden inha kılınmış...*”¹⁷¹

Bu belgede 1859 (H. 1276) yılında Draç Kazası'nın Müdürü Abidin Bey olduğu ve Draç'ın önemli bir bölge olarak nitelendirildiği sonucuna varılmaktadır. Abidin Bey'in maaşının 1000 kuruştan 2500 kuruşa çıkarılması düşünülmüştür. Fakat söz konusu kazanın yüksek ticarî faaliyetlere sahip olduğu ve yerel ekonomi için önemli bir rol oynadığı ve bölgede birkaç yabancı konsolosluğun bulunduğu göz önünde bulundurularak mevcut yönetici Abidin Bey'in başka bir kazaya nakledilmesine karar verilmiştir. Draç Kazası'nın yönetimini ise aynı maaşla 2500 kuruş ile Arif Bey devralmıştır.¹⁷²

1855 (H. 1272) tarihli bir belgede Draç Kazası'nın eski müdüründen söz edilmektedir. Söz konusu belge, müdürün vefat eden kızının aldığı maaşın kesintiye uğramaması

¹⁷⁰ Musa Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten, Türk Tarih Kurumu*, 53/206 (1989), 238.

¹⁷¹ BOA.İ.MVL. Dosya: 433. Gömlek: 19099.

¹⁷² BOA.İ.MVL. Dosya: 433. Gömlek: 19099.

meselesini ele almaktadır. Bu belge aracılığıyla 1855 (H. 1272) yılından önce Draç Kazası'nı İbrahim Bey'in yönettiği anlaşılmaktadır.¹⁷³

1865 (H. 1282) yılında İpek, Gilan ve Elbasan gibi Balkanlardaki bazı kazalarda yapılan değişiklikler ile ilgili müzakereler yapıldı, bölgeyi ve dili iyi bilen yöneticiler arandı. Bazı kazalar için önerilen isimler arasında Draç Kazası'nın Müdürü olan Yusuf Bey de vardı. Belgede geçen “*Drač Kazası Müdürü sabık Yusuf Bey*” ifadesinden 1865 (H. 1282) yılında Draç Kazası'nın Yusuf Bey tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

B. Draç Kaymakamlığı

Tanzimat reformları, ekonomik ve idarî sistemin yeniden düzenlenmesini amaçlayarak Osmanlı Devleti içinde bazı yönetim birimlerinin yeniden yapılandırılmasına zemin hazırladı. Vergi toplamada adalet arayışı ve bunların toplanması için en verimli yöntemin bulunması, muhassılların kaldırılmasına ve kaymakam ismiyle bilinen birimin ancak yenilenmiş işlevlerle tekrar devreye sokulmasına yol açtı. Bir sancakta veya kazada eğer bir müdür varsa onun yanında bir defterdar, hâkim ve bir kaymakam da bulunur ve zaman zaman bir araya gelerek kaza idaresinin iyi bir şekilde yürütülmesi için kararlar alırlardı.¹⁷⁵

Kaymakamlar her zaman sancaklarda yönetim birimi değillerdi. Bunlar bazen müdürlerin yerine kazalarda da karşımıza çıkardı. Her kazada bir müdürün bulunması zorunlu değildi çünkü yönetimi bir kaymakam da üstlenebilirdi. Bu durum kazanın coğrafyasına ve önemine göre değişiklik gösterirdi. Draç'ta müdürlerin yerine bir kaymakam merkezi oluşturulduğu görülmektedir. Bir kazada müdür yerine kaymakam merkezinin kurulması, o kazanın statüsünü yükseltirdi. Draç örneğinde de aynı durum söz konusu olup henüz sancak olmasa da bir kaymakam merkezi oluşturulmuştur.¹⁷⁶

¹⁷³ BOA. A.} MKT.MVL. Dosya: 131. Gömlek: 49.

¹⁷⁴ BOA.MVL. Dosya:1020. Gömlek: 26.

¹⁷⁵ Mehmet Güneş, *Osmanlı Taşra İdaresinin Değişim Sürecinde Kaymakamlık Kurumu (1842-1871)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 22.

¹⁷⁶ Güneş, *Osmanlı Taşra İdaresi*, 25-26-27.

1857 (H. 1274) yılında Ohri Sancağı'na dâhil bulunan Peklin, Elbasan, Tiran ve Kavaye kazaları Draç'a ilhak olunarak müstakil bir kaymakamlık merkezi meydana geldi.¹⁷⁷

Kaymakamlık görevine atanan kişilerin genellikle başarılı ve görevlerinin önemini bilincinde olmaları gerektiği vurgulanmalıdır. En önemli kriterlerden biri, bu şahısların dönemin soylu ailelerinden gelmeleri ve daha önce bu görevde bulunmuş ya da yüksek düzeyde yöneticilik yapmış kişiler olmalarıydı.¹⁷⁸ 1880 yılında idarî bir merkez olarak sancak statüsü kazanan Draç'ta ise, kaymakamlık görevine atanacak kişiler için dikkat çekici bir şart getirilmiştir. Soylu ailelerden gelmenin yanı sıra kaymakam adaylarının bölgeyi tanımaları ve Arnavutça bilmeleri istenmiştir. Bu nedenle 1881 yılında (H. 1298) Draç'a bağlı olan Tiran, Kavaye, Şiyak ve Peklin kaymakamlıklarında da Arnavutça bilen kişilerin atanması öncelikli hale gelmiştir. Bu bağlamda Prilepe hanedanından olan Rasim Bey Tiran Kazası'na atanmıştır. Selanik Vilayeti'nde görev yaparken Erzincan hanedanından olan Tayyar Bey'in Kavaye Kazası'na, mevcut Kavaye kaymakamı Mehmed Veliyyudin Efendi'nin Şiyak'a, mevcut Tiran kaymakamı Ali Necmi Efendi'nin ise Peklin'e atandığı görülmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki farklı halklara karşı gösterdiği duyarlılığı bir kez daha gözler önüne sermektedir. Ayrıca sorumluluk sahibi ve soylu ailelerden gelen kişilerin tercih edilmesi Osmanlı Devleti'nin yöneticilerini seçerken gösterdiği titizliğin de bir ifadesidir.¹⁷⁹

C. Draç Sancağı

Drač'ın tarihi belgelerde vurgulanan stratejik coğrafi konumu, bu şehri bir yönetim merkezi haline getiren başlıca etkenlerden biri olmuştur. 1880 (H. 1297) yılında ise şehrin sancak merkezi haline getirilmesine karar verilmiştir.

“Kıgalık kıtasının iskelesi olan Draç Kasabası merkez olmak üzere bir mutasarrıflık teşkili lüzûmuna ve teferruatına İşkodra Vilâyetinden vukû' bulan

¹⁷⁷ BOA. MVL. Dosya: 885. Gömlek: 83.

¹⁷⁸ Güneş, *Osmanlı Taşra İdaresi*, 78-80-81. BOA.İ.DH. Gömlek: 66146.

¹⁷⁹ BOA.İ.DH. Gömlek: 66146.

iş'âr üzerine şûrâ-yı devletin mefsuh? maliye? dairesinden kaleme alınan mazbata âcizânemizden miyane-i mütâla'a olundu. Kigalık kıtasının iskelesi olub me'mûriyete pek müsteid olan ve ehemiyeti mevkiyesi cihetiyle Avusturya ve Yunan konsolosu vekilleri bulunan mezkûr Draç Kasabası'yla iki bin hâne hâvi olan Peklin Kasabası'nın ve iki bin beş yüz hâneye camii ve sâhilde vâki' Şiyak ve İşim ve Prez nâhiyelerin taksîmâtı hâzırası münâsebet ve ehemmiyeti mevkîyeleriyle münâsebet olmayub zikrolunan kasabaların idâresi bir müdire ve nahiyelerin dahi birer zabdiyye çavuşuna muhavvel olmasıyla nevâhî-i mezkûrenin baltalığı muhafaza olunamadığından cihet-i sevhilinin açıklığı sebebiyle ihracât ve idhalât ma'lum olmadığından hazîne-i celileyle mazarrat görmekte ve bu sebeble dâire-i vilâyetin husûl-ı inzibatı yolunda havâlî mezkûrece sarf olunan mesa'î semeresiz kalmakta olduğu cihetle sâlifü'z-zikr Peklin Nahiyesi müdirliğinin kaymakamlığa tahvîli ve Şiyak ve İşim ve Prez nahiyelerin tevhiidiyle Şiyak kaymakamlığı namıyla tezkîri ve bu iki kaza ile beraber Tiran Ve Kavaye kazalarının İlhakıyla Draç Sancağ'ının teşkiliyle Tensîb olunacak..... 29 Receb 1297 (7 Temmuz 1880).¹⁸⁰

Yukarıda sunulan belgenin bir bölümünde, coğrafi konumun ve ticarî faaliyetlerin artışta olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle de bölgede Avusturya ve Yunanistan konsoloslukları aktiftir. Ayrıca belgede Draç şehri *Kigalık* bölgesinin iskelesi olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu da Draç limanının artık önemli bir ticaret merkezi haline geldiğini göstermektedir. Bunun sebebi, kuzeydeki Karadağ limanların artık Osmanlı Devleti sınırları dışında kalmış olmasıdır. Böylece Draç limanı, bölgedeki önemli merkezlerden biri olarak kabul edilebilir.

¹⁸⁰ BOA.İ.MMS. Dosya: 67. Gömlek: 3138.

Tablo 10: Draç Sancak Birimleri¹⁸¹

Draç Kazası (Sancak Merkezi)
Tiran Kazası
Kavaye Kazası
Şiyak Nahiyesi
Peklin Nahiyesi
Prez Nahiyesi
İşim Nahiyesi

Draç Sancağı'nın kurulmasına yönelik kararın ardından Diyarbakır eski adliye müfettişi Ferid Bey ilk mutasarrıf olarak atanmıştı fakat görev süresi birkaç aydan fazla sürmedi.¹⁸² 28 Eylül 1880 (H. 1297) tarihinde, Tekke Sancağı'nın (Antalya) mevcut mutasarrıfı Necip Bey Draç Sancağı'na tayin edildi.¹⁸³

27 Temmuz 1881 (H. 1298) tarihinde Draç'taki mutasarrıf Raif Bey görevde bulunmaktaydı. Raif Bey, görevdeyken hayatını kaybetmiş ve bu şekilde vefat eden tek mutasarrıf olmuştur.¹⁸⁴ Onun vefatından sonra İşkodra Vilayeti'ne yeni bir mutasarrıf atanması düşünülmüş ve Mehmed Efendi'nin görevlendirilmesine karar verilmiştir.¹⁸⁵ Mehmed Efendi aynı zamanda Draç'ta mutasarrıf olarak en uzun süre görevde kalan yöneticidir. Onun döneminde Draç'ta birçok gelişme olmuştur. Ayrıca Mehmed Efendi, Draç'taki Mecidiye nişanını alan tek mutasarrıf olarak da tanınmaktadır.¹⁸⁶

Draç Sancağı'nın yönetiminden Mehmed Efendi'nin görevden alınmasının ardından yerine Salih Paşa getirildi.¹⁸⁷ Ancak o, bir hastalığı nedeniyle görevde kalmamaya karar

¹⁸¹ BOA.İ.MMS. Dosya: 67. Gömlek: 3138.

¹⁸² BOA.DH.MKT. Dosya: 1333. Gömlek: 45.

¹⁸³ BOA.İ.DH. Dosya: 814. Gömlek: 65748.

¹⁸⁴ BOA.İ.DH. Dosya: 831. Gömlek: 66915.

¹⁸⁵ BOA.İ.DH. Dosya: 1337. Gömlek: 37. BOA.İ.DH. Dosya: 1295. Gömlek: 101934.

¹⁸⁶ BOA.İ..DH. Dosya: 876. Gömlek: 69885. BOA. DH.MKT. Dosya: 1363. Gömlek: 115. İ.V.S. H. 1299. 58. Ayrıca diğer salnamelerde de Hafız Mehmed Paşa zamanında Draç altyapısında yapılan çalışmalarla ilgili bilgi verilmektedir. İ.V.S. H.1310. 108.

¹⁸⁷ BOA.DH.MKT. Dosya: 1419. Gömlek: 83.

verdi. Hastalığı merkeze sunulan bir raporda detaylandırıldı.¹⁸⁸ 1887 (H. 1304) yılında, Draç sancağının yönetimi için Hacı Bey görevlendirildi fakat o da bilinmeyen sebeplerden dolayı uzun süre görevde kalmadı.¹⁸⁹ Onun yerine Berat mutasarrıfı Timur Paşa 5 bin kuruş maaşıyla atandı ve sancağı yönetmek üzere Draç'a taşındı ancak o da görevde sadece birkaç ay kaldı.¹⁹⁰

1888 (H. 1305) yılına ait bir belgede, Draç'ta mutasarrıflık görevini yapacak Reşat Bey'in harcırah ödemesi hakkında bilgi verilmektedir.¹⁹¹ Bir yıl sonra Reşat Bey'in mevcut *Rütbe-i Evvel* derecesinden terfi ettirilerek görevinde yükseltileceği belirtilmektedir.¹⁹² Reşat Bey'in görevde iki yıl kaldığı düşünülmektedir. İki yıllık görev süresinin ardından Rıfat Bey, sancak yönetimine atanmış ve 1894 (H. 1311) yılına kadar bu görevde kalmıştır.¹⁹³ Rıfat Bey'den sonra Draç Sancağı'nın yönetiminde çok kısa bir süre boyunca iki mutasarrıf görev yapmıştır. Kasım 1894'te (H. 1312), Draç sahil kentinin yönetimine Mitrovica Kumandanı Mirlivâ Salih Paşa atanmış ancak bilinmeyen sebeplerden dolayı görevde yalnızca birkaç gün kalmıştır.¹⁹⁴ Daha sonra bu görev Rüşdi Efendi'ye verilmiş ancak o da Salih Paşa gibi çok kısa bir süre görev yaparak Aralık 1894'te (H. 1312) görevden alınmıştır.¹⁹⁵ Bu görev değişikliklerinden sonra Draç'ın yönetimine Tarsus Kaymakamlığı'ndan Muharrem Bey gelmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre 1898 (H. 1315) yılına kadar Draç'ı yönetmiştir.¹⁹⁶ Bu tarihte, şehrin yönetimi Rıza Paşa'ya verilmiş ve iki yıl boyunca görevde kalmıştır.¹⁹⁷ 1900 (H. 1318) yılında ise mutasarrıflık görevini Tevfik Paşa'ya devretmiştir.¹⁹⁸

¹⁸⁸ BOA.DH.MKT. Dosya: 1424. Gömlek: 18.

¹⁸⁹ BOA.İ.DH. Dosya: 1034. Gömlek: 81444.

¹⁹⁰ BOA.DH.MKT. Dosya: 1429. Gömlek: 56.

¹⁹¹ BOA.DH.MKT. Dosya: 1484. Gömlek: 3.

¹⁹² BOA. İ.DH. Dosya: 1163. Gömlek: 90928.

¹⁹³ BOA.İ.DH. Dosya: 1282. Gömlek: 100926. BOA.DH.MKT. Dosya: 306. Gömlek: 45.

¹⁹⁴ BOA.DH.MKT. Dosya: 306. Gömlek: 45.

¹⁹⁵ BOA.BEO. Dosya: 701. Gömlek: 52514.

¹⁹⁶ BOA.BEO. Dosya: 701. Gömlek: 52514.

¹⁹⁷ BOA.İ.DH. Dosya: 1356. Gömlek: 57.

¹⁹⁸ BOA.BEO. Dosya: 1574. Gömlek: 118039.

Tablo 11: 1900 Yılına Kadar Draç Sancak Beyleri¹⁹⁹

Ferid Bey	Temmuz 1880 (H. 1297)
Necip Bey	23 Eylül 1880 (H. 1297)
Raif Efendi	Temmuz 1881 (H. 1298) (Görevin sona erdiği yıl)
Mehmet Efendi (Mecidiye Nişanı)	1881 (H. 1298)
Salih Paşa	12 Mayıs 1887 (H. 1304)
Hacı Bey	28 Mayıs 1887 (H. 1304)
Timur Paşa	Haziran 1887 (H.1304)
Reşat Bey	1888 (H. 1305)
Rıfat Bey	1890 (H. 1307)
Mitrovica Kumandanı Salih Paşa	12 Kasım 1894 (H. 1312)
Rüşdi Efendi	Aralık 1894 (H. 1312) (Görevin sona erdiği yıl)
Muharrem Bey	1894 (H. 1312)
Rıza Paşa	1898 (H. 1316)
Tevfik Paşa	1900 (H. 1318)

1880 (H. 1297) yılından 1900 (H. 1318) yılına kadar Draç'ta “*bey*”, “*efendi*” ve bazıları “*paşa*” unvanlarına sahip farklı mutasarrıflar görev yapmıştır. Genellikle mutasarrıflar kısa süreliğine görevde kalmışlar ancak Mehmed Bey bu durumun bir istisnası olmuştur. Osmanlı belgelerinden çıkan ilginç bir diğer bilgi ise Draç mutasarrıflarının genellikle yüksek mevkilerden geldikleri veya bir sancaktan diğerine atandıklarıdır.

IV. VİLAYET SALNÂMELERİNDE DRAÇ'IN İDARÎ YAPISI

Farsça dilinde *sal* kelimesi “*yıl*” anlamına gelirken, “*nâme*” kelimesi bir yazılı belgeyi ifade eder. Salnâmeler, XIX. asırda ortaya çıkmış olup her yıl yayımlanan, idarî ve

¹⁹⁹ Draç mutasarrıflarının Osmanlı arşiv belgeleriyle tespiti 12 numaralı tabloda yapılmıştır. Bazı belgeler atamalarını, bazıları ise görev sürelerinin sonunu göstermekte, bazılarında ise yalnızca mutasarrıfın o dönemde görevde olduğunu doğrulamaktadır.

askerî verileri içeren yazılardır. Salnâmeler, özel ve resmî olmak üzere ikiye ayrılır. Devlet ve vilayet salnameleri, resmî salnâmeler grubuna girerken kendi salnâmelerine sahip olan özel kurumlar da bulunmaktaydı. Bu kurumların kayıtları özel salnâmeler grubuna dâhildi.²⁰⁰

Konumuz olan vilayet salnâmelerinde en yüksek yöneticiden en küçük görevliye kadar idarî personel, rütbeleri ve unvanları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunur. Vilayet salnâmeleri, bir bölgenin yönetim biçimini öğrenmeyi mümkün kılar ve kaza veya nahiye gibi alt idarî birimlerin yapısını gösterir. Ayrıca bir bölgenin yöneticisinin kim olduğu ve ne tür görevler üstlendiği gibi bilgileri sunar.²⁰¹

Salnâmeler bazen geç dönem kaynakları olarak değerlendirilse de göz ardı edilmemelidir. Özellikle İşkodra Vilayeti Salnâmesi'nde, Draç Sancağı'na ilişkin şehrin tarihine dair mühim bilgiler bulunmaktadır ve bu bilgiler Orta Çağ dönemine kadar uzanmaktadır.²⁰²

İşkodra Vilayeti Salnâmesi'nde, Draç şehrinin adı, altyapısı, yapıların hangi yıllarda inşa edildiği ve şehrin en aktif mutasarrıfı kim olduğu hakkında bilgiler de yer almaktadır. Salnâmeler, şehrin fiziksel yapısını araştırmak için bir referans noktası olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla salnâmeler sadece idarî personel hakkında bilgiler içermekle kalmaz aynı zamanda şehirler veya yerleşim alanları hakkında ayrıntılı malumatı da içerir.²⁰³ Söz konusu salnamelere göre Draç'ın idarî yapısını aşağıdaki başlıklar altında ele alabiliriz.

A. Erkân-ı Livâ

Drač Kazası'nın merkezinde sancak yönetiminin (Erkân-ı Livâ) en üst düzey yetkilileri bulunuyordu. Bu yetkililer; tahrirat müdürü, muhasebeci ve naibten oluşmaktaydı. Bunların yanı sıra evrak mukayyidi, mübeyyiz ve refik-i evvel ile refik-i sâni gibi daha küçük memurlar da bulunmaktaydı.²⁰⁴

²⁰⁰ Bilgin Aydın, "Salnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/51.

²⁰¹ İ.V.S. H. 1310. 109.

²⁰² İ.V.S. H. 1310. 108.

²⁰³ İ.V.S. H. 1310. 108.

²⁰⁴ İ.V.S. H. 1299. 69.

Tablo 12: Draç Sancağı (1882)²⁰⁵

Tahrirat Müdürü	Ömer Efendi Refik Vehbi Efendi Refik Mehmed Hamdi Bey
Muhasebeci	Mehmed Murat Efendi Refik Zeynel Niyazi Efendi Refik Mehmed Sabri Efendi
Evrak Mukayyidi	Hafız Mehmed Efendi
Mübeyyiz	Ahmed Bey Süleyman Efendi

Tablo 13: Draç Sancağı (1892/1894/1897/1898)

Tahrirat Müdürü	Ömer Efendi. ²⁰⁶ Kazım Bey (1897) ²⁰⁷
Tahrirat Kalemi ²⁰⁸	Refik-i Evvel Süleyman Nuri Efendi Refik-i Sâni Mustafa Raşid Efendi Mübeyyiz-i Evvel Yunus Efendi Mübeyyiz-i Sâni Veli Efendi Evrak Mukayyidi Mehmed Zeki Efendi
Muhasebeci	Seyfeddin Efendi ²⁰⁹ Rıza Efendi ²¹⁰
Muhasebe Kalemi ²¹¹	Baş Kâtip Zeynel Efendi Refik-i Mehmed Hilmi Efendi Refik-i Süleyman Naci Efendi Mübeyyiz Mustafa Efendi

²⁰⁵ İ.V.S. H. 1299. 69.

²⁰⁶ İ.V.S. H. 1299. 69. İ.V.S. H. 1310. 100. İ.V.S. H. 1312. 105.

²⁰⁷ İ.V.S. H. 1315. 138. İ.V.S. H. 1316. 91.

²⁰⁸ İ.V.S. H. 1310. 101. İ.V.S. H. 1312. 106. İ.V.S. H. 1315. 138. İ.V.S. H. 1316. 92.

²⁰⁹ İ.V.S. H. 1310. 100. İ.V.S. H. 1312. 105.

²¹⁰ İ.V.S. H. 1315. 138. İ.V.S. H. 1316. 91.

²¹¹ İ.V.S. H. 1310. 100. İ.V.S. H. 1312. 105. İ.V.S. H. 1315. 130. İ.V.S. H. 1316. 92.

Sancak yönetiminde, yukarıdaki tablolarda yer alan kişiler arasında “*Refik-i Evvel*” veya “*Refik-i Sâni*” unvanına sahip olanlar da bulunmuş ve bunlar yardımcı konumuna sahiptir. Sancakta görev değişiklikleri de gözlemlenmiş olup 1892 (H. 1309) yılına ait tabloda farklı çalışanların isimleri yer almıştır.

B. Draç Nâibliği

Osmanlı Devleti’nde kadı, kazada en yüksek yasal otoriteydi. Ancak her kaza veya nahiyede mutlaka bir kadı bulunmak zorunlu değildi. Bazı durumlarda, bir sancak bir kadıyı ve onun yardımcısı veya temsilcisi olan nâiblerle yönetilebilirdi. Nâib, kadının talebiyle vilayetin kazaskerine başvurularak atanır ve uygun görülen kazalarda veya nahiyelerde görevlendirilirdi. Böylece nâib, belirli bir bölgede kadı tarafından vekâleten devredilen yasal otoriteyi temsil ederdi.²¹²

Osmanlı Devleti’nde nâibler, ilmiyye sınıfından gelen ve kadıdan sonra en yüksek yasal merci olan kişiler olup “*memureyni şeriyeye*” olarak da isimlendirilirdi.²¹³ Kadının yokluğunda vekil olarak en üst yasal otoriteyi temsil ederlerdi. Bu nedenle nâibler o dönemin yasal yapısında önemli ve işlevsel bir role sahip kişiler olarak kabul edilebilirler.

Tablo 14: Draç Nâibleri

Mehmed Hayreddin Efendi ²¹⁴	Yıl: 1881 (H. 1298)
İsmail Hakkı Efendi ²¹⁵	Yıl: 1892 (H. 1309)
Ali El-Mürteza Efendi ²¹⁶	Yıl: 1897-1898 (H. 1315)

²¹² Mehmet İpşirli, “Nâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/312.

²¹³ İ.V.S. H. 1299. 69.

²¹⁴ İ.V.S. H. 1299. 69.

²¹⁵ İ.V.S. H. 1310. 100.

²¹⁶ İ.V.S. H. 1315. 138. İ.V.S. H. 1316. 91.

İşkodra Vilayeti Salnâmeleri'ne göre 1881 (H. 1298) yılında Draç Sancağı'nda Nâiblik görevini Mehmet Hayreddin Efendi yürütmüştür. Daha sonra 1892 (H. 1309) yılı salnamesinde bu göreve İsmail Hakkı Efendi'nin atandığı görülmektedir. Onun 1897 (H. 1314) yılına kadar Draç nâibi olarak görev yapmış olması muhtemeldir zira bu tarihte görevde Ali el-Mürteza Efendi yer almaktadır ve 1898 (H. 1315) yılında da nâib olarak görünmektedir.

Bu veriler, Draç'taki en yüksek hukukî yetkilinin uzun süreli görev yapmadığını, yaklaşık her beş yılda bir değiştirildiğini göstermektedir. Öte yandan Mehmet Hayreddin Efendi hakkında yaklaşık 11 yıl boyunca herhangi bir değişiklik ya da azil bilgisine rastlanmamaktadır. Bunun nedeni bu yıllara ait basılmış bir salnamenin bulunmamasıdır.

C. Sandık Emini

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde bir kurum olarak ortaya çıkan sandık eminliği görevlileri devletin gümrüklerinde görev yapmışlar, sonrasında ise belediyelerde de görülmüşlerdir. Genellikle maaşları 5 bin kuruştan 7 bin kuruşa kadar değişiklik göstermekteydi. Görevleri toplanan vergilerin korunması, güvenliği ve merkezî idareye iletilmesiydi.²¹⁷

Sandık eminlerinin bir diğer özelliği bölgenin idareciler tarafından önerildikten sonra yerel halktan seçilmesine dikkat edilirdi. Çoğunlukla İslam dinine mensup olan kişilerden atanmış olsalar da bazı durumlarda Müslüman olmayan sandık eminlerine de rastlanmaktadır.²¹⁸

²¹⁷ Fatma Akın, "Tanzimat Dönemi Taşra Maliyesinde Merkezileşme ve Kurumsallaşma Çabaları: Sandık Eminliği (1839-1870)", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 9/ 2 (Eylül 2024), 927-928.

²¹⁸ Akın, "Tanzimat Dönemi Taşra Maliyesinde Merkezileşme ve Kurumsallaşma Çabaları: Sandık Eminliği (1839-1870)", 941.

Tablo 15: Draç Sandık Eminleri

Sandık Emni	Yıl
Sandık Emni Yusuf Efendi ²¹⁹	1864 (H. 1280)
Sandık Emni Mürteza Efendi ²²⁰	1892 (H. 1309)
Sandık Emni Hafız Ahmed Efendi ²²¹	1894 (H. 1311)
Sandık Emni Münir Efendi ²²²	1897 (H. 1314)

Tablo 15’te belirtildiği gibi 1864 (H. 1280) yılında Draç Kazası’nda Sandık Emni olarak Yusuf Efendi atanmıştır. Vilayet salnamesine göre ilerleyen yıllarda bu görevde çoğunlukla “*Efendi*” unvanına sahip başka görevliler de görülmektedir.

D. Meclis-i İdâre-i Livâ

Meclis idaresi Mutasarrıf Bey tarafından yönetiliyordu ve sancağın en önemli temsilcilerinden oluşmaktaydı. Draç Sancağı meclisinde Müslüman olmayan kişilerin de yer aldığı ve çeşitli konularda görüşlerini ifade ettikleri anlaşılmaktadır.²²³ Bu meclis, sancak yöneticilerince çözülebilecek meseleleri ele alıyordu. Ancak eğer mesele daha büyük bir öneme sahipse o zaman vilayet meclisine müzakere edilmek üzere gönderiliyordu.²²⁴

²¹⁹ BOA. A.} MKT.MHM. Dosya: 320. Gömlek:95.

²²⁰ İ.V.S. H. 1310. 100.

²²¹ İ.V.S. H. 1312. 105.

²²² İ.V.S. H. 1315. 130.

²²³ İ.V.S. H. 1310. 100.

²²⁴ Sadık Fatih Torun, “Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri”, (Başvuru: 24 Haziran 2016; Kabul: 22 Eylül 2016), 154.

Tablo 16: İdare Meclisi Üyeleri²²⁵

Reis Mutasarrıf Bey
Âzâ
Naib Efendi
Muhasebeci Efendi
Tahrirat Müdürü
Bumçi Efendi (H. 1310/1312/1315/1316) (1892/1894/1897/1898)
Hacı Ahmed Ağa (H. 1310/1312/1315/1316) (1892/1894/1897/1898)
Mustafa ağa (1892)
Mehmed Efendi (H. 1312/1315/1316) (1894/1897/1898)
Kristo Goga (H. 1312/1315/1316) (1894/1897/1898)
Troya Ağa (H. 1310/1312/1315/1316) (1892/1894/1897/1898)
İdare Meclis Kalemi
Başkâtip İsmail Sami Efendi

E. Nüfus İdâresi

Geniş sınırları ve çeşitli etnik grupları olan devletlerde nüfus sayımı mühimdi. Osmanlı Devleti'nde de kuruluşundan itibaren daha iyi bir yönetim ve idare sağlamak amacıyla

²²⁵ İ.V.S. H. 1310. 100. İ.V.S. H. 1312. 105. İ.V.S. H. 1315. 138. İ.V.S. H. 1316. 91-92.

nüfus sayımları yapılmıştır. Aynı zamanda nüfus kayıtları etnik çeşitlilik dikkate alınarak belirli topluluklara dair önemli bilgiler sunmuştur.

XIX. yüzyılda nüfus sayım süreci Dahiliye Nezareti'nin sorumluluğuna devredilmiştir.²²⁶

Tablo 17: Nüfus İdâresi

Memur Hüsni Bey (H. 1310/1312) (1892-1894) ²²⁷
Memur İsmail Hakkı Efendi (H. 1315/1316) (1897-1898) ²²⁸
Kâtip İsmail Efendi (H. 1310/1312) (1892-1894) ²²⁹
Hüseyin Hüsni Efendi (H. 1315/1316) (1897-1898) ²³⁰

Osmanlı Dönemi'nde Draç Sancağı'ndaki nüfus tescil dairesinde *memur* ve *kâtip* unvanlarına sahip iki görevli bulunmaktaydı. 1892-1898 (H. 1315/1316) yılları arasında Draç'ta iki farklı memur ve iki farklı kâtip görev yapmıştır.

F. Vergi İdâresi

Tablo 18: Vergi İdâresi²³¹

Memur Mehmed Vahit Efendi
Kâtip İbrahim Bey
Refik Ethem Edep Efendi
Defterci Süleyman Sarı
Defterci Ali Rıza Efendi (1897-1898)

²²⁶ Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/ 3 (2012), 183.

²²⁷ İ.V.S. H. 1310. 101. İ.V.S. H. 1312. 106.

²²⁸ İ.V.S. H. 1315. 130. İ.V.S. H. 1316. 92.

²²⁹ İ.V.S. H. 1310. 101. İ.V.S. H. 1312. 106.

²³⁰ İ.V.S. H. 1315. 130. İ.V.S. H. 1316. 92.

²³¹ İ.V.S. H. 1310. 101. İ.V.S. H. 1312. 106. İ.V.S. H. 1315. 130. İ.V.S. H. 1316. 92.

Draç'taki vergi idaresinde, defterdar, kâtip veya memur gibi görevlerin yanı sıra İşkodra Vilayeti Salnâmeleri'nde çeşitli kademelerde gördüğümüz *refik* unvanına sahip görevliler de bulunmaktadır. *Refik-i Evvel* veya *Refik-i Sâni*, birinci ve ikinci yardımcısı ya da yedek yetkiliyi ifade eder ve Draç Sancağı yönetiminin farklı seviyelerinde karşımıza çıkar.

G. Defter-i Hâkânî İdâresi

Osmanlı Devleti'nde nüfus kayıtları ne kadar önemliyse arazi sayımları da bir o kadar önemliydi. Devlet, tımar sistemiyle işliyordu ve bu düzeni sürdürebilmek için tahrir işlemleri büyük önem taşıyordu.

XIX. yüzyılda toprak ölçümü ve mülkiyet kaydı, Defter-i Hâkânî olarak adlandırılan bir deftere kaydedilirdi.²³² Bu işlemleri yürütmek amacıyla Defter-i Hâkânî İdâresi adıyla bilinen özel bir idare bulunmaktaydı ve Draç Sancağı'nda da mevcuttu.

Tablo 19: Defter-i Hâkânî İdâresi²³³

Memur Rıfat Necmi Efendi (H. 1310/1312) (1892/1894)
Memur Nurullah Efendi (H. 1315/1316) (1897/1898)
Tapu Baş Kâtibi Abdullah Efendi (H. 1310/1312/ 1315/1316) (1892/1894/1897/1898)
Merkez Tapu Kâtibi Salih Efendi (H. 1310/1312/ 1315/1316) (1892/1894/1897/1898)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi bu idarede görev yapanlar arasında memurlar ve kâtipler bulunmaktaydı. Bunlar, merkezin kayıtlarını tutanlar ve genel kâtip olarak iki gruba ayrılmıştı.

²³² Duygu Masal, *Osmanlı Bürokrasisi'nde Evrak Yönetimi: Defter-i Hâkânî Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017), 29.

²³³ İ.V.S. H. 1310. 101. İ.V.S. H. 1312. 106. İ.V.S. H. 1315. 130. İ.V.S. H. 1316. 92.

H. Orman İdâresi

Osmanlı Devleti'nde ormanların korunması ve yönetimi, Sultan Abdülmecid dönemi sırasında 1839 (H. 1254) yılı civarında kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde süreci yönetmek amacıyla bir Orman Müdürlüğü kurulmuştur. Birkaç yıl sonra ormanların yönetimi için kadroların atanması başlamış ve böylece idarî yapı ile verimlilik güçlendirilmiştir.²³⁴

Daha önce de belirtildiği gibi Draç büyük orman rezervleriyle tanınmaktaydı. Orman, bölgenin ekonomisi ve altyapısında önemli bir rol oynuyordu. Ahşap, son derece gerekli bir malzeme olarak geniş bir kullanım alanına sahipti. Özellikle Draç'ı Kavaye 'ye bağlayan ve tamamen ahşaptan yapılmış olan köprü gibi altyapı yapılarında kullanılıyordu.

Tablo 20: Orman İdâresi²³⁵

Müfettiş-i Sâni Oskan Efendi (H. 1310/1312) (1892/1894)
Müfettiş Artin Efendi (H. 1315/1316) (1897/1898)

Ormanların önemi ve değeri nedeniyle bu bölge iyi organize edilmiş bir yönetim ve kontrol gerektiriyordu. Bu nedenle Draç'ta ormanların denetiminden ve yönetiminden sorumlu bir müfettiş atanmıştı. Bu görevli, ormanların sürdürülebilir ve kontrollü bir şekilde kullanılmasını sağlamaktaydı.

²³⁴ Sevim Erdem ve Ahmet Başkan, "Osmanlı Devleti'nde Orman ve Orman Alanlarının Kullanımı ve Buna Yönelik Hukuki Düzenlemeler", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, (29 Şubat 2016), 283.

²³⁵ İ.V.S. H. 1310. 101. İ.V.S. H. 1312. 106. İ.V.S. H. 1315. 130. İ.V.S. H. 1316. 93.

İ. Ziraat Banka Şubesi

Ziraat Bankası Osmanlı Devleti'nde 1888 (H. 1305) yılında kurulmuş olup *Memleket Sandıkları* olarak bilinen kurumların yerini almıştır. Sözü geçen banka çiftçilerin haklarını korumak amacıyla faaliyete geçmişti.²³⁶

Ziraat Bankası, Osmanlı'da ilk milli banka olarak kabul edilip zamanla görev alanını genişleterek vergi toplama, eğitim finansmanı ve benzeri alanlarda hizmet sunmuştur.²³⁷

Tablo 21: Ziraat Banka Şubesi²³⁸

Reis Ferid Efendi (H. 1310) (1892)
Reis Süleyman Efendi (H. 1312) (1894)
Memur Süleyman Efendi
Muavin Muharrem Efendi
Ziraat Banka Meclis Üyeleri
Reis Süleyman Efendi
Süleyman Ferid Efendi
Hafız Ali Efendi
Hüseyin Efendi
Pavlo Koka Efendi
Kristo Goga Ağa

Ziraat Bankası'nın Draç'ta bir şubesi bulunmaktaydı. Bu şube yönetici, memur ve Hristiyanların da katıldığı bir meclisten oluşuyordu.²³⁹

²³⁶ Şeyma Dereci, "Osmanlı Döneminde Ziraat Bankası'nın Tarım Dışı Uygulamaları", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, 8/1 (Bahar 2023), 415.

²³⁷ Dereci, "Osmanlı Döneminde Ziraat Bankası'nın Tarım Dışı Uygulamaları", 416.

²³⁸ İ.V.S. H. 1310. 101-102. İ.V.S. H. 1312. 106-107.

Tablo 22: Draç Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası (1897/1898)²⁴⁰

Reisi Evvel Ahmed Bey
Reisi Sâni Hüseyin Efendi
Âzâ Hafız Ali Efendi
Âzâ Yusuf Efendi
Âzâ Pavlo Koka Efendi
Âzâ Veveçka Efendi
Âzâ Miltiadh Tırka Efendi
Âzâ Vasil İspiro Efendi
Fahri Kâtibi Fahri Efendi
Fahri Kâtibi Süleyman Efendi

1897 (H. 1314) yılında, Draç'taki Ziraat Bankası, "*Tahrirat, Ziraat Sanayi Odası*" adıyla yeniden düzenlendi.

J. Nâfia Dâiresi

Nafia Dairesi, Draç şehrinin altyapısı, sanayi ve ormanlarıyla ilgileniyordu. Başkanlık görevini *kondüktör* unvanına sahip bir çalışan yürütmüştür. 1892 (H. 1309) yılında Zef Kastrati Efendi ve 1898 (H. 1315) yılında Anton Efendi'nin bu görevde oldukları tespit edilmiştir.²⁴¹

K. Bidâyet Mahkemesi

Bidâyet Mahkemesi, Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi reformlarının bir ürünü olarak ortaya çıktı. Davaların sayısındaki artış, daha önce tek bir mahkemeye tüm davaları ele

²³⁹ İ.V.S. H. 1310. 101-102. İ.V.S. H. 1312. 106-107.

²⁴⁰ İ.V.S. H. 1315. 135-136. İ.V.S. H. 1316. 97.

²⁴¹ İ.V.S. H. 1310. 102. İ.V.S. H. 1316. 98.

alan Osmanlı adalet sisteminin reformunu zorunlu kıldı. Reformlardan sonra mahkemeler, ticaret mahkemeleri ve nizamiye mahkemeleri olarak ikiye ayrıldı.²⁴²

Nizamiye Mahkemesi bünyesinde daha küçük alt mahkemeler oluşturuldu ve bunlar arasında en küçüğü Bidâyet Mahkemesi idi. Bu mahkeme, hafif cezai suçlarla ilgileniyor ve nihai kararlar vererek mahkemelerdeki iş yükünü hafifletiyordu. Ayrıca Bidâyet Mahkemesi vilayetlerde, sancak merkezlerinde ve kazalarda bulunarak daha pratik ve hızlı bir adalet sistemi oluşturulmasına katkı sağlıyordu. Aynı zamanda yargı sistemindeki istenmeyen yoğunluğu da önlüyordu.²⁴³

Tablo 23: Draç Sancağı'nda Bidâyet Mahkemesi (1892/1894)²⁴⁴

Hukuk Reisi Naib Efendi
Ceza Reisi Mahmud Efendi
Üyeler
Mahmud Efendi
Pavlo Koka Efendi
Hacı Süleyman Efendi
Todor Levade
Mehmed Zeki Efendi
Bidâyet Kalemi
Baş Kâtip Ahmed Efendi
Zabıta Kâtibi Ömer Efendi
Zabıta Kâtibi İsa Efendi
Zabıta Kâtibi Mehmed Keşif Efendi
Mübeşşir Zeynel Efendi
Müddei Umumi Muavini Arif Efendi
İcra Memuru Mürteza Efendi

²⁴² Mehmet Günay, “Kırkağaç Bidayet Mahkemesi Kayıtları”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/ 3 (2014), 98.

²⁴³ Günay, “Kırkağaç Bidayet Mahkemesi Kayıtları”, 98-99.

²⁴⁴ İ.V.S. H. 1310. 102. İ.V.S. H. 1312. 107.

Tablo 24: Draç Sancağı'nda Bidâyet Mahkemesi (1897/1898)²⁴⁵

Hukuk Reisi Naib Efendi
Ceza Reisi İsmail Kâmil Efendi
Ceza Reisi İbrahim Hüsnü Efendi
Üyeler
Hafız Ali Efendi
Yusuf Efendi
Yorgo Baba
Filip Sergi
Mülazım Mehmed Zeki Efendi
Bidâyet Kalemî
Baş Kâtip Ahmed Fahri Efendi
Zabıta Kâtibi Keşif Efendi
Zabıta Kâtibi Ömer Efendi
Zabıta Kâtibi İsa Efendi
Mübeşşir Tahir Efendi
Mübeşşir Zeynel Ağa
Müddei Umûmi Muavini Cemal Efendi
İcra Memuru Mürteza Efendi

Draç Bidâyet Mahkemesi, dönemin şartlarına göre geniş bir kadroya sahipti ve bölgenin naibi tarafından yönetilirdi. Mahkeme üyeleri arasında gayrimüslim kişilere de yer verilmişti. Salnâme metninden, Draç'taki Bidâyet Mahkemesi bünyesinde savcı yardımcısı (Müdde-i Umûm-i Muavini) unvanına sahip bir kişinin yanı sıra bir ceza infaz memurunun da bulunduğu tespit edilmiştir.²⁴⁶

²⁴⁵ İ.V.S. H. 1315. 131-132. İ.V.S. H. 1316. 93.

²⁴⁶ İ.V.S. H. 1310. 102.

L. Polis Dâiresi

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vilayetlerde asayişin sağlanması ordunun sorumluluğundaydı. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, çeşitli reformlara duyulan ihtiyaç sonucunda polis teşkilatı vuku bulmuştur. Pek çok zorlukla karşılaşılmış olsa da devlet kurumsallaşma sürecini sürdürmüştür. Bu bağlamda, Draç şehrinde birkaç memurun görev yaptığı bir Polis Dairesi kurulduğu görülmektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin serhat şehirlerinden biri olan Draç'ta, polisin yanında belirli bir sayıda askerden oluşan bir tabur da yer almıştır.

Tablo 25: Polis Dâiresi²⁴⁷

Üçüncü Komiser Murad Efendi
Polis Emin Efendi
Polis Süleyman Efendi
Polis Mehmed Fevzi Efendi
Polis Hüsnü Efendi
Polis Kuji Efendi

Draç'taki polis dairesi bir komiser ve beş polisten ibaret idi. Polis memurlarının içerisinde gayrimüslim kişilerin de yer aldığı tespit edildi.

Tablo 26: Draç Taburu²⁴⁸

Binbaşı Zeynel Ağa
Tabur Kâtibi Zeynel Efendi
Süvari Birinci Bölük Ağası Ferhad Ağa
Muavini Süleyman Ağa
Jurnal Emni Ali Efendi

²⁴⁷ İ.V.S. H. 1310. 103. İ.V.S. H. 1312. 109. İ.V.S. H. 1315. 132. İ.V.S. H. 1316. 93.

²⁴⁸ İ.V.S. H. 1310. 103-104.

Piyade İkinci Bölük Ağası Münhal
İkinci Bölük Jurnal Emni Yunus Ağa
Üçüncü Bölük Ağası Hüsnü Ağa
Üçüncü Bölük Muavini Şükrü Ağa
Üçüncü Bölük Jurnal Emni Mehmed Ağa
Dördüncü Bölük Ağası Mehmed Efendi
Dördüncü Bölük Muavini Malik Ağa
Dördüncü Bölük Jurnal Emni Mahmud Efendi
Beşinci Bölük Ağası Elmas Ağa
Beşinci Bölük Muavini Osman Bey
Beşinci Bölük Jurnal Emni Salih Bey
Çavuş 15
Onbaşı 30
Nefer 200
Toplam 245

Bir binbaşı komutasındaki bir tabur asker, Draç şehrinde bulunuyordu. Bu durum, yalnızca şehrin devlet sınırında yer almasıyla değil aynı zamanda güvenlik ve istikrarın hayati önem taşıdığı bir ticaret bölgesi olmasıyla da ilgiliydi. Verilere göre, orada 200 nefer vardı.

M. Telgraf ve Posta İdaresi

Drač'ın posta ve telgraf hizmetleri, şehrin uluslararası ticaret faaliyetleriyle tanınması nedeniyle önemliydi. Bu faaliyetler ihracat ve ithalatı da kapsıyordu. Bu sebeple daha hızlı ve modern bir iletişim, ticarî faaliyetlerin verimliliğini artırmada hayati bir rol oynanmaktaydı.

Draç şehrinde, dönemin küresel dili olan Fransızca'yı bilen bir yabancı ve bir yerli müdür görev yapmaktaydı. Vilayet salnamelerine göre, 1892 (H. 1309) yılında posta ve telgraf ofisinde müdür Hüseyin Efendi ve Fransız memuru Mihran Efendi görevdeydi. Bir yıl sonra Fransız memur Ezrayin Efendi ile değiştirildi.²⁴⁹ 1897 (H. 1314) ve 1898 (H. 1315) yıllarında ise Draç'taki posta ve telgraf dairesinde müdürlük görevini Süleyman Şükrü Efendi yürütürken Fransız görevli olarak Ezrayin Efendi görevine devam etti.²⁵⁰

N. Meclis-i Belediye

XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde şehirler birkaç yüzyıl öncesine kıyasla daha geniş boyutlara ulaşmıştı. Bu nedenle, nüfusu artan bu merkezlerin sorunları çoğaldı ve iyi bir şekilde yönetilmesi ihtiyacı doğdu. Bir şehirde yol altyapısının iyileştirilmesi, okulların inşası, restorasyon çalışmaları yapılması ve doğal afetlerle başa çıkmak için önlemler alınması gerekliliği hissedildi. Bu sebeple yalnızca şehir meseleleriyle ilgilenecek ve artan sorunları çözecek özerk bir yönetime ihtiyaç duyuluyordu. İşte bu amaçla belediye meclisleri kuruldu.²⁵¹

Tablo 27: Belediye Meclisi²⁵²

Reis Recep Ağa (1892) (H. 1309)
Reis Süleyman Ferid Efendi
Üyeler
Yusuf Efendi
Babakan Efendi
Kristo Goga Efendi
Hüseyin Efendi

²⁴⁹ İ.V.S. H. 1310. 104. İ.V.S. H. 1312. 109.

²⁵⁰ İ.V.S. H. 1315. 132. İ.V.S. H. 1316. 94.

²⁵¹ İlber Ortaylı, "Belediye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/ 401.

²⁵² İ.V.S. H. 1310. 104. İ.V.S. H. 1312. 109. İ.V.S. H. 1315. 133. İ.V.S. H. 1316. 94.

Vasil İspiro
Hafız Ali
Ali Ağa
Tabip Zenebuti Efendi
Tabip Baki Efendi
Kâtip Bekir Efendi

Draç belediye meclisinde doktorlar da yer almaktaydı. Bu tabipler, farklı hastalıkların tedavisinde ve küresel salgınlardan korunma ve savunma politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca hastalıklar için alınması gereken önlemler ve toplum hijyeni için yapılması gerekenler konusunda da danışma rolünü üstlenmişlerdir. Üstelik mecliste her iki dinden temsilcilerin mevcut olduğu da açıktır.

O. Düyûn-ı Umûmiye Nezareti

Düyun-u Umûmiye, Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenmesini yönetmek amacıyla oluşan bir kurumdu ve 1881 (H. 1298) yılında, II. Abdülhamid dönemi sırasında Muharrem Kararnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle oluşturulmuştur.²⁵³ Bu yapı çeşitli Avrupa ülkelerinden üyelerin de bulunduğu bir yönetim kurulu tarafından yürütülmekteydi. Borçların ödenmesinin devamlılığını sağlamak için Osmanlı Devleti'ne ait bazı önemli gelir kaynakları bu kurumun kontrolüne bırakılmıştı. Bunlar arasında alkol, tütün ve tuz vergileri gibi gelirler yer almaktaydı.²⁵⁴ Draç Sancağı'nın idaresinde de bir Düyûn-ı Umûmiye nezareti adında bir idare bulunmaktaydı.

²⁵³ Engin Can Çetin, "Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Dış Borç Tarihi: Genel Bir Bakış," *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/14 (Temmuz 2018), 248.

²⁵⁴ Çetin, "Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Dış Borç Tarihi: Genel Bir Bakış," 243; Cevdet Küçük, Tefik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/ 59.

Tablo 28: Draç Düyûn-ı Umûmiye Nezâreti²⁵⁵

Nazır Ferid Bey (H. 1310) (1892)
Refiki Evvel Hüseyin Efendi (H. 1310/1312) (1892/ 1894)
Refiki Sânisî Mehmed Efendi (H. 1310/1312) (1892/1894)
Mübeyyiz Hüseyin Efendi (1892) (H. 1310)
Tahrirat Baş Kâtibi Hamdi Efendi (H. 1310/1312) (1892/1894)
Tahrirat Mukayyidi Şükrü Efendi (H. 1310/1312) (1892/1894)
Mübeyyizi Evvel Abdullah Efendi (H. 1310/1312) (1892/1894)
Mübeyyizi Sâni Selman Efendi (H. 1310/1312) (1892/1894)
Sandık Emîni Abdullah Efendi (H. 1310) (1892)
Memleha Memuru Hüsnü Efendi (H. 1310) (1892)
Memleha Kâtibi Hamid Efendi (H. 1310/1312) (1892/1894)
Kantarcı Rıza Efendi (H. 1310/1312) (1892/1894)
Muhasebe Baş Kâtibi Hüseyin Efendi (H. 1312) (1894)
Mübeyyiz Hızır Efendi (H. 1312) (1894)
Memleha Memuru Bekir Efendi (H. 1312) (1894)
Sandık Emîni Ahmed (H. 1312) (1894)
Nazır Ali Şevki Bey (H. 1316) (1898)
Muhasebe Baş Kâtibi Mehmed Tevfik Efendi (H. 1316) (1898)
Müfettiş Cevvalin Efendi (H. 1316) (1898)
Kâtip İdris Efendi (H. 1316) (1898)
Kantarcı Abdullah Efendi (H. 1316) (1898)
Mübeyyizi Sâni Hüseyin Bedri Efendi (H. 1316) (1898)

Yukarıdaki tabloda, idarede önemli sayıda memurun olduğu görülmektedir. Burada dikkat çeken en belirgin nokta ise görevlerde sık sık değişiklikler yaşanmış olmasıdır.

²⁵⁵ İ.V.S. H. 1310. 105. İ.V.S. H. 1312. 110. İ.V.S. H. 1315. 133. İ.V.S. H. 1316. 94-95.

Ayrıca Müfettiş ve Sandık emînlerinin varlığı, Osmanlı Devleti'nin borcuna katkı sağlayan bu mühim idaredeki sıkı kurumsal denetimin bir göstergesidir.

P. Rûsumât İdâresi

Bölgenin kayda değer bir ticarî faaliyete sahip olması nedeniyle Rûsumât İdâresi, Draç Sancağı yönetiminde önemli bir yer tutmaktaydı. Bu idare dönemin koşullarına göre geniş bir kadroya sahipti ve Draç'taki vergilerin toplanmasını da yönetiyordu.

Tablo 29: Rûsumât İdâresi²⁵⁶

Memur Zeynel Niyazi Efendi
Baş Kâtip Hüseyin Efendi
Sandık Emîni Abbas Efendi
Mukayyit Ahmed Efendi
Ambar Memuru İbrahim Efendi
Muayeneci Ali Efendi
Tezkire Kâtibi Hüseyin Efendi
Mubassır Ömer Efendi
Tercüman Estefan Efendi
Gümrük Memuru Mehmed Efendi

Yukarıdaki tabloda, kurumda tercüman ve gümrük memurunun yanı sıra sandık emîni ve ambar çalışanının da yer aldığı açıktır. Bu durum da ofisin limanın yakınında olabileceğini düşündürmektedir.

²⁵⁶ İ.V.S. H. 1310. 105. İ.V.S. H. 1312. 110. İ.V.S. H. 1315. 134. İ.V.S. H. 1316. 95.

R. Reji İdâresi

XIX. yüzyılın ikinci yarısında borçlar, Osmanlı Devleti'ni mali açıdan ciddi bir çıkmaza sürüklemişti. Bunun için önemli çabalar gösterilmiş ve belirli vergiler bu borçların ödenmesine tahsis edilmiştir. “Rüsûm-u Sitte” olarak bilinen vergi grubuna, devlete önemli gelir sağlayan tütün vergisi de dahildi.²⁵⁷

1879 (H. 1296) yılından sonra duhân vergisinden elde edilen yıllık gelir bir milyon Osmanlı lirasına ulaştı. Bu miktar alacaklıların dikkatini çekti. Düyûn-u Umûmiye'nin kurulması ve devlete önemli gelir sağlayan bazı vergilerin Avrupalı alacaklıların kontrolüne geçmesiyle birlikte 1884 (H. 1304) yılında tütün vergisinin kontrolü ve tahsilatıyla ilgilenen özel bir kurum olan Reji idaresi faaliyete geçti.²⁵⁸ Böyle bir yapı, Draç Sancağı'nın yönetiminde de bulunuyordu.

Tablo 30: 1892-1898 Yıllarında Draç Reji İdaresi²⁵⁹

Müdür Hüseyin Hüsnü Efendi
Kâtip Ömer Efendi
Kâtip Françoisko Efendi
Muhasebeci Sotir Bey
Ambarcı İliya Goroşko Bey

Reji İdaresi çalışanlarıyla ilgili 1892-1898 (H. 1310/1316) yıllarını kapsayan salname metinlerine göre, kurumun yönetimini Hüseyin Hüsnü Efendi üstlenmiştir. 1898 (H. 1316) yılına kadar görevini değiştirmeyen bir diğer çalışan ise kâtip Ömer Efendi'dir.

Diğer yandan yabancı bir kâtip olan Françoisko'nun adı yalnızca 1892 (H. 1310) yılına ait kayıtlarda geçmekte olup bu tarihten sonra kurumun personel listesinde yer

²⁵⁷ R. Hülya Öztürk, “Osmanlı Dış Borçları, Tütün ve Reji İdaresinin Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme,” *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi* 21/ 1 (2023), 56.

²⁵⁸ Öztürk, “Osmanlı Dış Borçları, Tütün ve Reji İdaresinin Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme,” 58.

²⁵⁹ İ.V.S. H. 1310. 106. İ.V.S. H. 1312. 111. İ.V.S. H. 1315. 134. İ.V.S. H. 1316. 95.

almamaktadır. Ayrıca 1897 (H. 1315) yılında idarede bir değişiklik olduğu görölmektedir. Muhasebeci Sotir ve Ambarcı İliya adında iki yeni çalışan eklenmiştir. Bu alışanların isimleri, onların Hristiyan dinine mensup olduklarını dūřündürmektedir.

S. Liman İdâresi

Draç Limanı üç iskeleden oluşuyordu. Bunlardan biri eski ve kullanılamaz durumdaki iskeleydi, diğeri karantina iskelesiydi ve üçüncüsü ise liman hizmetlerinin yürütüldüğü, aktif olarak kullanılan iskeleydi.. Limanın yönetimi karantina personeli ve liman reisi tarafından oluşuyordu.

Tablo 31: Draç Limanı²⁶⁰

Liman Reisi Abdullah Ağa (H. 1310) (1892)
Liman Reisi Tefik Efendi (H. 1312) (1894)
Liman Reisi Asım Efendi (H. 1315/1316) (1897/1898)
Karantina Tabibi Kaputo Efendi
Karantina Kâtibi Âdem Vehbi Efendi

Tablo 31'deki bilgilere göre, karantina tabibinin yabancı olma ihtimalinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca karantina tabibi ve kâtibinin 1892 (H. 1310) ile 1898 (H. 1316) yılları arasında görevde kaldıkları tespit edilmiştir.

ř. Konsoloslar

Osmanlı Devleti'nde yabancı konsolosluklar, yabancı bir devletin ticarî temsilcileri konumundaydı. Konsolos, bulunduğu bölgede ikamet ederken aynı zamanda kendi

²⁶⁰ İ.V.S. H. 1310. 106. İ.V.S. H. 1312. 111. İ.V.S. H. 1315. 134. İ.V.S. H. 1316. 95.

devletinin ticaretini Osmanlı topraklarında temsil ediyordu. Genellikle bu konsolosluklara liman bölgelerinde ve ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu yerlerde rastlanırdı.²⁶¹ Nitekim Draç örneğinde olduğu gibi salname metnine göre burada yabancı konsolosluklar bulunmaktaydı.

Tablo 32: Draç İskelesinde Konsoloslar²⁶²

Yunan Konsolosu Mösyö Samatraki (H. 1310) (1892)
Avusturya Konsolos Vekili Mösyö Kol Berdica (H. 1310) (1892)
Yunan Konsolosu Mösyö Canato (H. 1312) (1894)
Avusturya Konsolos Vekili Mösyö Zomero (H. 1312) (1894)
Avusturya Macaristan Konsolosu Mösyö Antuan Devveniter (H. 1315/1316) (1897-1898)
Yunan Konsolosu Mösyö Andrea Pisiliyanos (H. 1316) (1898)

Draç sancağındaki konsoloslar listesinde dikkat çeken şey, onların görevlerinin neredeyse her yıl değişmesidir.

²⁶¹ Ali İbrahim Savaş, “Konsolos”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/ 179.

²⁶² İ.V.S. H. 1310. 106. İ.V.S. H. 1312. 111. İ.V.S. H. 1315. 137. İ.V.S. H. 1316. 98.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE İKTİSADÎ YAPI

I. DRAÇ SANCAĞI'NDA NÜFUS

Draç, 1501 yılında Osmanlılar tarafından fethedildiğinde fazla bir nüfusa sahip değildi. 1530 yılına ait kayıtlara göre Draç Kazası'na bağlı 66 köy bulunmakla birlikte 3163 ev (hâne) mevcut olup bunlardan yalnızca 63'ü Müslümandı. Kazada, kalenin içinde yer alan iki mahalleden oluşan bir şehir merkezi (nefs) vardı ve burada 4 Müslüman ile 247 Hristiyan hâne bulunuyordu. Şehir merkezinde yaklaşık 1000 kişi yaşıyordu. Ayrıca kalede 100 süvari ve 600 askerden oluşan bir Osmanlı taburunun konuşlandığı kaydedilmiştir. Bu durum 1501 yılındaki fethin ardından şehirde Hristiyan çoğunluğunun varlığını göstermektedir.²⁶³

Bazı kaynaklarda Osmanlıların fethinden sonra Draç'taki nüfus düşüklüğüne vurgu yapılmaktadır ve bunun iki başlıca sebebi vardır. Bu dönemde sıtma hastalığının yaygın olduğu ve çok sayıda ölüme neden olarak nüfusun azalmasına yol açtığı belirtilmiştir. Ayrıca nüfus azalmasının bir diğer nedeni ise Osmanlı fethinin ardından birçok Hristiyan'ın güney İtalya'ya göç etmesidir.²⁶⁴

Draç çevresindeki bölgede İslamlaşmanın XVI. yüzyılın ortalarında başladığı söylenebilir. Veriler, bu dönemde Draç merkezinde çok az Müslüman ailenin bulunduğunu, Müslüman nüfusun ise daha çok Ndroç, Preza gibi çevre köylerde yoğunlaştığını göstermektedir. Zira bu köylerde câmi inşası artmıştır. Dolayısıyla İslamlaşmanın önce köylerden başlayıp sonraki yüzyıllarda şehre doğru ilerlediği söylenebilir.²⁶⁵

²⁶³ Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri ile Avlonya Livası Tahrir Defterleri, 33.

²⁶⁴ Agim Tereziu, *16. Yüzyılda Arnavutluk'ta İslam'ın Yayılışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 41-42-48.

²⁶⁵ Meksi, *Xhamit e Shqipërisë*, 60; Tereziu, *16. Yüzyılda Arnavutluk'ta İslam'ın Yayılışı*, 63.

Draç Sancağı, XIX. yüzyılda kurulmuş olup idaresi altında bir merkez olarak Draç Kasabası ile Kavaye, Tiran ve Şiyak gibi üç büyük kaza bulunmaktaydı. Bu kazaların sınırları içerisinde ise önemli sayıda köy yer almaktaydı. Salnâmelere göre XIX. yüzyılda bölgenin nüfusunu aşağıdaki tablolarla gösterebiliriz.²⁶⁶

Tablo 33: 1310/1892 Yılında Draç Nüfusu

	Müslüman	Ortodoks	Katolik	Köy	Yabancı	Toplam nüfus
Draç Merkez Kasabası ²⁶⁷	3018	1520	199	-	46	4783
Tiran Kazası ²⁶⁸	31383	990	39	100	-	32412
Kavaye Kazası ²⁶⁹	16822	2721	-	57	-	19543
Şiyak Kazası ²⁷⁰	14284	751	707	44	-	15742
Toplam	65507	5982	945	201	46	72480

Tablo 34: 1312/1894 Yılında Draç Nüfusu

	Müslüman	Ortodoks	Katolik	Yabancı	Köy	Toplam nüfus
Draç Merkez Kasabası ²⁷¹	3112	1478	210	43	-	4843
Tiran Kazası ²⁷²	31112	899	49	-	101	32060

²⁶⁶ İ. V. S, 1310/1893, 119-130.

²⁶⁷ İ. V. S, 1310/1893, 109.

²⁶⁸ İ. V. S, 1310/1893, 118.

²⁶⁹ İ. V. S, 1310/1893, 125.

²⁷⁰ İ. V. S, 1310/1893, 128.

²⁷¹ İ. V. S, 1312/1895, 114.

Kavaye Kazası ²⁷³	17010	2773	-	-	57	19783
Şiyak Kazası ²⁷⁴	14284	720	707	-	44	15711
Toplam	65518	5870	966	43	202	72397

1898 (H. 1316) yılı salnâmesinde, kazalara göre ayrıntılı nüfus verileri yer almamakla birlikte yalnızca Draç Sancağı genelini kapsayan toplam nüfus bilgisi sunulmuştur. Bu durum, nüfus sayımının neredeyse her yıl yapılması sebebiyle bilgilerin daha toplu şekilde sunulmasından kaynaklanmaktadır. Bu kayıtlara göre sancakta toplam 72.641 kişi yaşamaktadır. Bunların 65.750'si Müslüman, 5.950'si Ortodoks, 900'ü Katolik ve 41'i ise sancakta yaşayan yabancı uyruklulardır.²⁷⁵

Yukarıda sıralanan 1892 (H. 1310) yılı nüfus verileri 1894 (H. 1312) yılı verileriyle karşılaştırıldığında Tiran ve Kavaye 'de nüfusun biraz daha fazla olduğu görülmektedir. 1894 (H. 1312) yılı verilerine göre sancakta, özellikle Kavaye ve Tiran'da nüfusta düşüş eğilimi gösteren bir dalgalanma olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 4 yıl sonra sancak genelinde nüfusun 241 kişi arttığı görülmektedir. Nüfustaki bu artış, önümüzdeki yıllarda nüfusun daha da artacağına işaret eden bir durumdur.

Drač Sancağı'nda belirgin bir Müslüman çoğunluğun olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik salnâmedeki nüfus kayıtlarının son derece önemli olduğunu da belirtmek gerekir. Zira bu kayıtlar yüzyılın sonlarına denk gelmekte ve XIX. yüzyıl nüfusunu değerlendirmek açısından nihai kaynak özelliği taşımaktadır. Vurgulamak gerekir ki bu kayıtlar, Hristiyanlar ve onların mezhepleri hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu kadar ile kalmayıp sancakta yaşayan yabancılar ve bunların hangi şehirlerde buldukları hakkında da detaylı veriler sağlamaktadır.

²⁷² İ. V. S, 1312/1895, 123.

²⁷³ İ. V. S, 1312/1895, 130.

²⁷⁴ İ. V. S, 1312/1895, 133.

²⁷⁵ İ. V. S, 1316/1899, 139.

XIX. yüzyılda, Draç şehrinin İslamlaşmasında Müslüman erkeklerin Katolik kızlarla yaptıkları evliliklerin de etkisi olmuştur. Bu tür evliliklerin sayısı o kadar fazla olmuştur ki, Avusturya elçisini bu durumdan dolayı Sultan'a şikâyetinde bulunmaya mecbur bırakmıştır. Elçi tarafından düzenlenen belgede, Tanzimat düzenlemelerinin dinî gruplar arasında eşitlik öngördüğü, Müslüman erkeklerin Hristiyan kızlarla evlenmesine izin verildiği fakat Katolik erkeklerin Hristiyan kızlarla evlenmelerine izin verilmediği belirtilmiştir. Avusturya elçisine göre bu durum bir çelişki oluşturmaktadır ve bu olgunun önlenmesi için gerekli önlemler alınmalıdır. Daha sonra elçi, Hristiyan ailelerin kızlarını bu tür evliliklere verdikleri takdirde onlardan vergi alınmasını da önermektedir. İşte bu belge, şehrin İslamlaşmasında etkili olmuş olabilecek unsurlardan birine ışık tutan önemli bir kanıt niteliğindedir.²⁷⁶

A. Gayrimüslimler

Draç şehri, XIX. yüzyılda tamamen İslamlaşmışsa da Osmanlılar burayı fethetmeden önce Hristiyan bir geçmişe sahipti. Roma İmparatorluğu ve ardından gelen Bizans dönemlerinde Draç hem coğrafi önemi hem de Hristiyan dinî kimliğiyle tanınırdı.

Hristiyanlar XIX. yüzyılda sayıca azalmış olsalar da Draç'ta aktif bir topluluk oluşturmaya devam etmiş ve tam haklara sahip olmuşlardır. Onlar, şehrin önemli meclislerinde ve yüksek mevkilerinde temsil edilmekteydi. Vilayet salnamelerine dayanarak sancak yönetim meclisinde ve ünlü Ziraat Bankası meclisinde Hristiyanlara rastlanmaktadır. Aynı şekilde belediye meclisi ve Bidâyet mahkemesinde de Hristiyan isimleri görülmektedir.²⁷⁷ 1882 (H. 1299) yılına ait salnameye göre Draç'ta başpiskopos olarak Rafael Demirozyo, Ortodoks metropoliti olarak ise Visarion görev yapmaktaydı.²⁷⁸

Osmanlı belgelerinde, Hristiyanların devletle iyi ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir. 1856 (H. 1272) yılında Katolik cemaati, sayılarının artması nedeniyle

²⁷⁶ BOA.HR.TO. Dosya: 159. Gömlek:43.

²⁷⁷ İ. V. S, 1310/1893, 109.

²⁷⁸ İ.V.S. 1299/1882, 56.

devletten bir Katolik kilisesi inşa etmeleri için izin istemiştir. Ayrıca Draç şehri, Hristiyanlar için dinî açıdan önemli bir yer olduğundan her yıl yaklaşık 300 Katolik gemisi ibadet için Draç'a gelmekteydi. O dönemde cemaat ibadetlerini bir evde yerine getirmekteydi. Ancak cemaatin sayısı arttığı için artık burada ibadet etmeleri mümkün olmamış ve cemaatin bir kısmı dışarıda, uygun olmayan şartlarda ibadet etmek zorunda kalmıştır. Bununla da kalmayıp köylerdeki Katolikler de bayram ve dinî törenler için Draç'a gelmekteydi. Bu sebeple Hristiyan cemaati padişahattan kilise yapımı için izin talebinde bulunmuş ve bu talep onaylanmıştır. Ayrıca Draç Katolikleri, Osmanlı Devleti'ne karşı yüzyıllardır süregelen sadakatlerini vurgulamış ve inşa edilen mabedin kendileri için ne kadar önemli olduğunu belirterek devlet yetkililerine bu konuda çağrıda bulunmuşlardır²⁷⁹

Drač'ta Katolik mezhebine mensup olanlar için kilise inşasına izin verilmesi meselesinin yanı sıra cizye vergisinin ödenip ödenmemesi de tartışmalı konular arasında yer almıştır. Belgelere göre Katolikler, yüzyıllardır cizye ödememekteydiler. Bu durumu bir gelenek olarak gören yerel halk, söz konusu vergiden muaf olduklarını ifade etmekteydi. Ancak ellerinde bunu kanıtlayacak resmi bir belge bulunmadığı için yetkililerden meselenin doğruluğunu araştırmaları istenmekteydi. Ne devletin ne de halkın arşivlerinde muafiyeti gösteren herhangi bir kayıt bulunmamasına rağmen Draç'taki Katoliklerin cizye ödemekten muaf oldukları, genel kabul gören bir uygulama haline gelmişti.²⁸⁰

Drač'ta Ortodoks Hristiyanlar için de benzer bir durum yaşanmıştır. Şehirde “*Rum Kilisesi*” olarak bilinen Ortodoks kilisesi küçük olup Ortodoks cemaati bu kilisenin genişletilmesi için izin talep etmiştir. Kilisenin yanında Osmanlı Devleti'ne ait olan ve kiraya verilmek üzere iki mağaza bulunmaktaydı. Ancak bu mağazalar uzun süre boyunca kimse tarafından tercih edilmediği için boş kalmıştır. Bu sebeple Ortodoks cemaati, söz konusu iki mağazanın kiliseye eklenmesini ve böylece kilisenin genişletilmesini talep etmiştir. Fakat bu talep Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir. Zira devlet, bu mülkleri gelir açısından önemli görmekteydi. Bunun yerine

²⁷⁹ BOA.İ.HR. Dosya: 139. Gömlek: 7290.

²⁸⁰ BOA.HR.MKT. Dosya: 113. Gömlek: 55.

Osmanlı yönetimi, kilisenin genişletilmesi için izin olduğunu ancak bunun bu mağazalar üzerinde değil daha uygun bir alanda gerçekleştirilmesi gerektiğini Ortodoks cemaatine bildirmiştir.²⁸¹

Bu veriler, şehirde küçük bir azınlık olmalarına rağmen Hristiyanların sancak yönetiminde gerçek bir varlık ve role sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca bu azınlığın şehir yönetiminde temsil edilme hakkı bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti de bu hakkı tanımış ve uygulanmasına imkân sağlamıştır. Bu da Osmanlı'nın dinî azınlık haklarına gösterdiği saygının somut bir göstergesidir.

B. Bosna ve Karadağ Muhacirleri

Kuzey Balkanlar'da meydana gelen karışıklıklar özellikle Müslüman nüfusun Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerine hicret etmesine yol açmıştır. Hicret eden bu topluluklar, öncelikli olarak kendi memleketlerine yakın kazalarda iskân edilmişlerdir. Böylece İşkodra Vilayeti de muhacirlerin yerleştirildiği önemli bölgelerden biri olmuştur. Nitekim mevcut arşiv verilerine göre İşkodra Vilayeti'ne bağlı Draç Sancağı'nda Karadağlı ve Boşnak muhacirler iskân edilmiştir. Draç'ta iskân ve yerleştirme işlerini daha düzenli bir şekilde yürütmek amacıyla "*İskân-ı Muhacirîn*" adıyla özel bir komisyon kurulmuştur. *İskân-ı Muhacirîn* Selman Ferid Efendi tarafından yönetilirdi. Ayrıca komisyon üyeleri olarak Binbaşı Zeynel Ağa, Ferhat Efendi, Yusuf Efendi, Selman Şükrü Efendi ve Hüseyin Efendi görevlendirilmiştir.²⁸²

XIX. yüzyıl, Bosna'daki Müslümanlar için pek de huzurlu geçmedi. Bosna, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlılar tarafından fethedilmiş ve önemli bir Müslüman nüfusa sahip olmuştu. Batı'nın, Bosnalı Hristiyanlar aracılığıyla kışkırttığı isyanlar sonucunda, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren çok sayıda Müslümanın bölgeden hicret etmek zorunda kaldı. Sırp etkisinin artması ve 1878 (H. 1294) Osmanlı-Rus Savaşı Bosna'yı daha da savunmasız hâle getirdi. Osmanlı Devleti'nin bu savaşa dâhil olmasıyla birlikte Bosna'nın Avusturya-Macaristan tarafından işgali mümkün hâle geldi. Bu gelişme,

²⁸¹ BOA.MVL.Dosya: 1027. Gömlek: 68

²⁸² İ. V. S, 1316/1898, 96.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyıl boyunca devam eden kitlesel Müslüman hicretlerine zemin hazırladı.²⁸³

Osmanlı Devleti, bu muhacirleri başlangıçta Balkanlar'a yerleştirmeyi planladı. Tarihî belgelere göre bu muhacirlerin bir kısmı Draç şehrine de yerleştirilmiştir. Konuyla ilgili 1894 (H. 1311) tarihli bir belgeye göre yaklaşık 6 hânedan oluşan 23 kişilik bir göçmen grubunun yerleştirildiği belirtilmiştir. Ayrıca Draç'a yerleştirilmesi planlanan 150 hâne halkının masraflarının karşılanması için İşkodra Vilayeti'nden bilgi istenmiştir. Belgede, bu ailelerin Draç'a yerleştirilmesine karar verilmiş olduğu ve İşkodra Vilayeti'nden bu masrafların karşılanıp karşılanamayacağına dair bilgi beklendiği anlaşılmaktadır. Eğer masraflar mevcut ödenekten karşılanmazsa Bosnalı aileler için eksik kalan miktarın ne kadar olacağı ve her bir hâneye 1000 kuruş verilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁸⁴

Drač'a ayrıca Karadağ'dan gelen muhacir de yerleştirilmiştir. Bu durum, Karadağ'dan gelen bir muhacire yıllık 750 kuruş maaş tahsis edildiğine dair belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. Karadağlı muhacirlere yıllık maaşın yanı sıra bir miktar toprak da verildiği ve bu sayede yeni yerleştikleri bölgede hayatlarını kurma imkânı sağlandığı anlaşılmaktadır.²⁸⁵

II. EĞİTİM YAPISI

Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi örgün ve yaygın olmak üzere iki şekilde teşekkül etmiştir. Örgün eğitim Sıbyan mektepleri ve medreselerde verilen programlı eğitimi ifade ederken yaygın eğitim ise cami ve tekke gibi mekânlarda sürdürülen halk üzerinde derin bir etkisi olan eğitim biçimiydi. Üstelik Osmanlı eğitim sisteminde aklî ve naklî ilimler dengeli bir şekilde öğretilmiştir. Bu denge örgün ve yaygın eğitimin bir arada var olması sayesinde sağlanmıştır. Bu sistemin temel amacı yalnızca bireylerin zihinsel gelişimini sağlamak değil aynı zamanda manevi dünyalarını da terbiye etmektir. Bu

²⁸³ Erdal Taşbaş, "Bosna Muhacirlerinin Anadolu'da İskânları (1860-1908)", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 4/8 (2017), 72.

²⁸⁴ BOA.DH.MKT. Dosya: 171. Gömlek: 75.

²⁸⁵ BOA.İ.MMS. Dosya: 51. Gömlek: 2228.

sebeple Osmanlı'da eğitim hem akli hem de kalbi terbiye eden bir faaliyet olarak görülmüş, zihinsel ve ruhsal eğitim arasında bir denge kurmayı hedeflemiştir.²⁸⁶

XIX. yüzyılda Draç Kazası'nda bir medrese, bir Rüşdiye mektebi, bir İnâs mektebi, bir Sıbyan mektebi, iki Ortodoks ve bir Katolik okulu bulunmaktaydı.²⁸⁷ Döneme ait belgelere göre sancak genelinde toplam 19 Sıbyan mektebi mevcuttu.²⁸⁸

A. Sıbyan Mektebi

Sıbyan mektebi, beş ile altı yaş arasındaki çocuklara yönelik temel eğitimin verildiği bir eğitim kurumu olarak bilinmektedir. Bu yaş grubundaki çocuklara Sıbyan mektebinde okuma-yazma, Kur'an-ı Kerim okuma, temel düzeyde matematik bilgileri ve ilmihal çerçevesinde temel dinî bilgiler öğretilirdi.²⁸⁹

Drač'taki sıbyan mektebinde, 1892-1898 (H. 1310/1316) yılları arasında muallim-i evvel olarak Yusuf Efendi görev yapmıştır.²⁹⁰

B. Rüşdiye Mektebi

Rüşdiye mektebi, orta düzeyde eğitim veren ve yaklaşık 4-5 yıl süren Sıbyan mektebinin devamıdır. Bu dört yıllık programda Arapça, Türkçe, Farsça, Kur'an, temel tarih ve coğrafya bilgileri ile matematik dersleri işlenirdi.²⁹¹

1876 (H. 1292) yılında inşaatına başlanan Draç rüşdiye mektebinin bir yıl sonra faaliyete geçtiği söylenebilir. Çünkü verilerde bir yıl sonra inşa edilen mektebe bir öğretmen talep edilmiştir.²⁹²

²⁸⁶ Cahit Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Yeni Türkiye*, 96/7 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1996), 467.

²⁸⁷ İ. V. S, 1315/1897, 141.

²⁸⁸ BOA.Y.PRK.MF. Dosya: 3. Gömlek: 22.

²⁸⁹ Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", 468.

²⁹⁰ İ.V.S. 1310/1892, 105

²⁹¹ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/ 302.

1880-1887 (H. 1297/1304) yılları arasında öğrenci sayısı mektepte 30'dan 41'e kadar yükselmiştir.²⁹³ 1900 (H. 1318) yılında ise öğrenci sayısı 55'e varmıştır. Bu artışa bakarak öğrenci sayısında bir yükselme eğilimi olduğu söylenebilir.²⁹⁴

Salname verilerine göre, 1892-1894 (H. 1310/1312) yılları arasında Draç Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel olarak Eşref Efendi görev yapmıştır.²⁹⁵ 1898 (H. 1316) yılında ise muallim-i evvelliğe el-Hac Selman Efendi, muallim-i sâni görevine ise Abdülkerim Efendi atanmıştır.²⁹⁶

C. Medrese

Medreseler, orta ve yüksek düzeyde eğitimin verildiği kurumlardı. Medreselerde hem dinî dersler hem de pozitif içerikli dersler okutulmaktaydı. Medreseler vakıflar tarafından kurulur ve genellikle camilerin yakınında, kaliteli eğitim kurumları olarak varlık gösterirdi. İşkodra Vilayet Salnâmesi'nde Draç'ta bir medresenin mevcut olduğuna dair bilgi yer almaktadır.²⁹⁷

D. Gayrimüslim Mektepleri

Draç'taki Hristiyanlar, Osmanlı Devleti'nde dinî bir gerçeklik olarak varlıklarını sürdürmekte ve inanç özgürlüğünden yararlanmaktaydı. Bununla birlikte kendi dinî anlayışlarına uygun bir eğitim talebinde de bulunmaktaydılar. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, onların kendi okullarını kurmalarına izin vermiştir.²⁹⁸ Şehirde toplam iki Ortodoks ve bir Katolik okul bulunmaktaydı. Ancak sadece bu okulların açılmasına değil Hristiyan öğrencilerin dönemin resmî dili olan Osmanlıca'yı iyi bir şekilde öğrenebilmeleri amacıyla bir öğretmen atanmasına da özen gösterilmiştir. Bu

²⁹² BOA.MF.MKT. Dosya: 33. Gömlek: 70.

²⁹³ İlkay Erken, "II. Abdülhamid Devri'nde İşkodra Vilayetinde Rüşdiyeler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 10/2 (Aralık 2021), 475.

²⁹⁴ Erken, "İşkodra Vilayetinde Rüşdiyeler", 478.

²⁹⁵ İ.V.S. 1310/1892, 105.

²⁹⁶ İ.V.S. 1316/1898, 94.

²⁹⁷ İ.V.S. 1310, 110.

²⁹⁸ Behar Kaçeli, *Osmanlı Döneminde Tiran (XIX. Yüzyıl)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 93.

gayrimüslim okullarda Osmanlıca öğretmeni olarak Mehmed Efendi görevlendirilmiştir.²⁹⁹

III. SAĞLIK

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan önce tıbbi kurumlar, vakıfların desteğiyle hizmet vermekteydiler. Genellikle hastaneler *darüşşifa* adıyla anılır ve devletin zengin insanları tarafından vakıf aracılığıyla kurulurdu. Fakat XIX. yüzyılın getirdiği sorunlar, nüfusun artmasıyla birlikte hastalıklar ve salgınların geniş kitleleri etkilemesi devletin müdahale etmesine ve halkı koruma politikası çerçevesinde farklı bir kurumsallaştırmaya yol açtı.³⁰⁰

Avrupa'da çeşitli tehlikeli salgın hastalıkların ortaya çıkmasının ardından Adriyatik kıyı şeridi bu hastalıkların olası giriş noktalarından biri olarak görülmeye devam edildi. Bu nedenle Osmanlı Devleti Draç'ta özel bir dikkat göstermekteydi. Draç'ta Avrupa'dan gelen yolcular için işlevsel bir karantina bulunuyordu.³⁰¹ Ayrıca şehirde bir belediye doktoru,³⁰² frengi hastalarının tedavisi için bir hastane³⁰³ ve bir ebe görev yapmaktaydı.³⁰⁴ Belgelerde, doktorların meslekî yeterlilikleriyle ilgili bir denetimin yapıldığı da görülmektedir. Bazı durumlarda Draç'ta doktorların yeterliliği sorgulanmış ve hemen müdahale edilerek daha yetkin doktorlarla değiştirilmiştir.³⁰⁵

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti verem, çiçek hastalığı ve diğer bazı salgın hastalıkların aşısının geliştirilmesi için çaba sarf etti. Bu nedenle hastalıklara karşı aşılama, XIX. yüzyılın sonunda büyük ölçüde başarıya ulaştı. Bir belgeye göre Draç Sancağı'nda nüfusun büyük bir kısmının aşılandığı ve aşılanan kişilerin isimlerinin yer aldığı 15 ciltlik bir defterin gönderildiğinden bahsedilmektedir. Belgelerde hangi hastalıkların

²⁹⁹ İ.V.S. 1316/1898, 94.

³⁰⁰ Necati Çavdar ve Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/4 (İlkbahar 2014), 256.

³⁰¹ İ.V.S. 1310/1892, 106

³⁰² İ.V.S. 1310/1892, 104.

³⁰³ BOA.DH.MKT. Dosya: 1175. Gömlek: 72.

³⁰⁴ BOA.DH.MKT. Dosya: 863. Gömlek:43.

³⁰⁵ BOA.DH.MKT. Dosya: 263. Gömlek: 28.

aşılındığına dair bir bilgi yer almamakla birlikte Draç Sancağı'nda geniş çapta bir aşılama yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁰⁶

IV. TİCARET

Osmanlı Asya, Avrupa ve Afrika'ya hükmeden bir devlet olarak dönemin en önemli ticaret yollarını kontrol etme imkânına sahipti. Ayrıca Balkanlar gibi verimli topraklara ve Ege kıyılarındaki önemli limanlara sahip olması Osmanlı Devleti'ni Orta Çağ'ın sonları ve erken modern dönemde dünya sahnesinde önemli bir merkez hâline getiriyordu. Bunun yanı sıra Osmanlı topraklarının çoğunda hüküm süren elverişli iklim, büyük ve çeşitli tarımsal üretimi teşvik ediyordu. Birçok limanın kontrolü ve büyük pazarların kurulması, Osmanlı Devleti'ni dünya ticaretinin mühim merkezlerinden biri hâline getirmiştir.

Osmanlı'da ticareti iç ve dış ticaret olarak iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. İç ticaret, genellikle toptancı tüccarlar aracılığıyla yürütülürdü. Bu tüccarlar, bir devlet sınırları içerisinde malları bir şehirden başka bir bölgeye taşıyarak dağıtımını sağlardı. Üstelik dış ticaretle uğraşan tüccarlar da bulunmaktaydı. Özellikle uzak mesafelere mal taşıyanlara “*tüccar*” denirdi. Şehir içerisinde mal alıp satan ya da üretip satışını yapan kişilere ise “*esnaf*” adı verilir.³⁰⁷ Ayrıca Osmanlı Devleti'nde üretimin kalitesinden de söz etmek mümkündür. Loncaların yaptığı denetimler bu kaliteyi koruma ve artırma işlevi görürdü. Sadece denetimle kalmayıp farklı meslek gruplarının devamlılığını sağlamak ve onları daha yüksek kaliteye ulaştırmak konusunda da loncaların önemli katkıları olmuştur.³⁰⁸

Bir kaza ya da şehirde bir limanın bulunması, ticareti daha da önemli hâle getiriyor ve bölgenin gelişimi üzerinde doğrudan etkili oluyordu. Bu açıdan Draç şehri de çok önemli ve stratejik bir limana sahipti. Bu durum Osmanlı belgelerinde de sürekli vurgulanmaktadır. Draç limanı, antik çağlardan beri kullanılan ve şehri İstanbul'a

³⁰⁶ BOA.DH.MKT. Dosya: 154. Gömlek: 35.

³⁰⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, 348.

³⁰⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, 198.

bağlayan bir kara yolu hattı üzerinde bulunuyordu. Arnavutluk bölgesindeki ticaretin canlandırılması amacıyla Sultan II. Abdülhamid döneminde, Draç ve Şingin limanlarının genişletilmesi için girişimlerde bulunulmuş böylece gemi kapasitesinin artırılması hedeflenmişti. Bu adımlar, bölgedeki ithalat ve ihracatın gelişmesine katkı sağlamayı amaçlıyordu.³⁰⁹

Drač, fethedildikten sonra hiçbir ekonomik öneme sahip olmamasına rağmen, XVII. yüzyılın sonlarına doğru Balkanlar'da transit ticaret limanı olarak uluslararası ilişkiler sahnesine hızla çıkmaya başlamıştı. Bu alanda Avlonya ve İşkodra'yı geride bırakarak Selanik ile başarıyla rekabet etmiş ve Dubrovnik'ten sonra Adriyatik'in doğu kıyısında transit ticaretin en önemli merkezi hâline gelmiştir. Yerli ve yabancı tüccarlar, Draç limanında sahip oldukları depolarda Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan ve Sırbistan'dan getirdikleri malları topluyor ve bunları Venedikli ve Fransız konsolosların raporlarına göre Venedik, Mesina, Ankona ve İtalya'nın diğer şehirlerindeki temsilcilerine gönderiyorlardı. Bu ticareti desteklemek amacıyla XVII. yüzyılın sonunda Draç limanında Ülgün, Fransa, Hollanda, Ragusa, Venedik ve İngiltere'ye ait ticaret filosuna mensup gemiler toplanıyordu. Draç limanından Venedik'e 300 ton balmumu, yaklaşık 1500 ton birinci kalite yün ve büyük miktarlarda deri ihraç edilmiştir.³¹⁰

A. Hayriye ve Avrupa Tüccarı

Sultan III. Selim'in (1789) tahta çıkışıyla birlikte Osmanlı dış ticaretinin neredeyse tamamı yabancı tüccarların (müste'min) kontrolüne geçmişti. Bu tüccarlar, kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklardan yararlanarak Osmanlı tüccarlarına kıyasla çok daha avantajlı koşullarda ticaret yapıyorlardı. Osmanlı gümrüklerinde çok düşük vergi ödüyorlar ve ticaretle ilgili her türlü hukuki işlemde ya da uyuşmazlıkta Osmanlı topraklarında bulunan kendi ülkelerinin konsolosluklarına bağlı olarak hareket ediyorlardı.³¹¹ Bu durum, yabancı tüccarların birçok avantaj elde etmesine neden oldu

³⁰⁹ BOA.Y.A.HUS. Dosya: 165. Gömlek: 134.

³¹⁰ Zija Shkodra, *Esnafët shqiptarë* (Tiranë: Akademia e Shkencave, Instituti i Historisë, 1973), 81.

³¹¹ Erdoğan Kaleş, "Hayriye Tüccarı Elhac Mehmet Ağa'nın Terekesi", *Bellefen* 32/36 (Ocak 2011): 67-69. Ayrıca Bknz Mübahat S. Kütükoğlu, "Avrupa Tüccarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 159-160.

ve Osmanlı tüccarlarını ikinci plana itti. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim nüfus da bu ayrıcalıklardan yararlanabilmek için yabancı devletlerin konsolosluklarının himayesine geçmeye başladı. Böylece daha düşük vergilerle ticaret yapma hakkına sahip oldular. Bu statü sayesinde Osmanlı'daki gayrimüslimler, dış ticarete etkili aktörler hâline geldiler ve yerli tüccarlarla aracılık yapmaya başladılar.³¹² Bu durumu engellemeye çalışan Sultan III. Selim, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını yabancı himayesine geçmekten alıkoymak amacıyla Osmanlı uyruklu tüccarlara ve *müste'men* tüccarlara "*Avrupa Tüccarı*" statüsü verdi. Böylece bu tüccarlar, yabancı tüccarlar gibi muamele görmekte, benzer vergi ve hukuki ayrıcalıklardan yararlanabilmekteydiler. Ancak bunu artık bir yabancı devletin himayesine girmeden, bir Osmanlı gayrimüslimi olarak gerçekleştirebiliyorlardı. Bu adım, yabancıların ekonomik etkisini dengelemeye ve kırmaya yönelikti. Fakat bu yöntem, Müslüman tüccarları etkilemedi. Bu nedenle Sultan II. Mahmud döneminde yeni bir adım atıldı. Çıkarılan bir fermanla, Müslüman Osmanlı tüccarlarına "*Hayriye Tüccarı*" statüsü verildi. Bu statü, onlara da yabancı ve gayrimüslim tüccarlarla benzer hakları sağlıyordu. Hayriye tüccarları, gümrüklerde daha az vergi öder, hatta bazen vergiden muaf tutulurlardı. Üstelik mal taşımalarında devlet de yardımcı olmaya başlamıştı. Böylece Müslüman tüccarların dış ticarete yeniden etkin hâle gelmeleri ve rekabet gücü kazanmaları amaçlandı.³¹³

Hayriye ve Avrupa tüccarlarına XIX. yüzyılda Draç limanında da rastlanmaktadır. 1846 (H. 1262) tarihli bir belgede Draç'taki Hayriye tüccarları ile Avrupa tüccarı statüsüne sahip tüccarların yaşadığı bir sorun ele alınmaktadır. Bu tüccarlar bazı mallarını Avlonya limanına göndermiş fakat orada onlardan devletin belirlediği yüzde on ikilik resmi gümrük vergisinin üzerinde bir vergi istenmiştir. Bir görevli bu tüccarlardan rüşvet talep etmiş ve bu durum Draçlı Hayriye ve Avrupa tüccarları tarafından şikâyet edilmiştir. Belgeden anlaşıldığına göre Draç'ta hem Hayriye Tüccarı hem de Avrupa

³¹² Kaleş, "Elhac Mehmet Ağa'nın Terekesi", 67.

³¹³ Kaleş, "Elhac Mehmet Ağa'nın Terekesi", 86.

Tüccarı statüsüne sahip tüccarlar faaliyet göstermekteydi ve devletin limanlarda uyguladığı resmi vergi oranı yüzde on iki idi.³¹⁴

B. Zirai Üretim

Draç hayli geniş ormanlık alana sahipti ve aynı zamanda önemli bir arazi kısmını çiftlikler oluşturuyordu. Denize olan yakınlığı ve tarıma elverişsiz olarak nitelendirilmesine karşın Draç toprakları verimliliğiyle öne çıkıyordu fakat Şemsettin Sami'ye göre bu toprak iyi değerlendirilmiyordu.³¹⁵ Vilayet salnamesinde yer alan verilere göre Draç'ta önemli miktarda buğday, arpa, yulaf, mısır, kaplıca buğday, bakla, fasulye, patates, tütün, pamuk, zeytin, incir, üzüm, bal, erik ve her türlü sebze üretilmekteydi.³¹⁶ Draç Kazası'nın yıllık giderleri 129.742 kuruş iken gelirleri 384.975 kuruş idi.³¹⁷ Bunun yanı sıra Draç hakkında ithalat ve ihracat verileri de mevcuttur. Bu verilere göre Draç'ta ithalat 11.900.000 kuruş, ihracat ise 9.600.000 kuruş değerindeydi. Bu da dışarıdan yapılan alışların, dışarıya satılan mallardan daha fazla olduğunu ve dış ticaret dengesinin negatif olduğunu göstermektedir.³¹⁸

C. Draç Ormanları

İşkodra Vilayeti sınırları içinde toplam 11 orman bulunmaktaydı. Bunlardan ikisi Draç Kazası'nda yer almakta olup Alini Ormanı ve İsaka Ormanı isimleriyle bilinmekteydi. Yüzölçümü bakımından en geniş, Urzun Nehri'nin sol kıyısında yer alan ve 33 bin dönüm alana sahip olan Alini Ormanı'ydı. İsaka Ormanı ise kıyıdan başlayarak Kavaye yönüne doğru uzanmakta olup 22 bin dönüm yüzölçümüne sahipti. Böylece yalnızca Draç Kazası'ndaki ormanların toplam yüzölçümü 55 bin dönümü bulmaktaydı.³¹⁹

³¹⁴ BOA. C. ML. Dosya: 92. Gömlek: 4136.

³¹⁵ Sâmi, "Draç", 3/2125.

³¹⁶ İ.V.S. 1310/1892, 110.

³¹⁷ İ.V.S. 1315/1897, 141.

³¹⁸ İ.V.S. 1310/1892, 111.

³¹⁹ İ.V.S. 1310/1892. 136.

D. Hayriye Vapur Şirketi

Vilayet salnamesinde belirtildiğine göre Draç'ta deniz yoluyla yapılan mal taşımacılığı ile limana kadar olan kara nakliyatı öküz arabalarıyla gerçekleştirilmekteydi.³²⁰ Adriyatik kıyılarında, 1886 (H. 1303) yılında Hayriye adında bir şirketin faaliyet göstermesi için izin verilmiş ve bu şirket, diğer ülkelerle bağlantı kuracak vapurlar işletmeye başlamıştır. Bir belgede belirtildiğine göre Hayriye şirketi, malların taşınmasını üstlenmiş ve Adriyatik limanlarının aktif olması göz önünde bulundurularak kömür depoları hakkında bilgiler ile vapurların boyutlarına göre demirleme imkânlarını öğrenmek istemiştir.

Ayrıca hazırlanan raporda, bu limanların Venedik'e olan uzaklıklarına dair bilgiler de yer almıştır. Raporda, Draç limanının Venedik'e deniz yoluyla 4 saat (33 deniz mili) mesafede olduğu belirtilmiştir.³²¹

³²⁰ İ.V.S. 1310/1892. 110.

³²¹ BOA.Y.PRK.HH. Dosya: 17. Gömlek: 42.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk topraklarındaki hâkimiyetini pekiştirdiği son aşama, Draç şehrinin fethiyle gerçekleşmiştir. Arnavutların yaşadığı coğrafya ve genel olarak Balkanlar, savaşlarla dolu çalkantılı bir dönemden çıkmaktaydı. Bizans İmparatorluğu'nun son dönemine tanıklık eden bu topraklar, büyük sorunlarla karşı karşıyaydı. Özellikle Batı Balkanlar ve daha da özelde Orta Arnavutluk, sürekli savaşların yaşandığı bir alana dönüşmüştü. Savaşın olmadığı zamanlarda dahi Bizans yöneticileri ile Arnavut halkı arasında ciddi anlaşmazlıklar bulunmakta, bu durum sık sık isyanlarla sonuçlanmaktaydı. Ayrıca Slav akınları Bizans'ın işleyişinin bozulduğunu ve Balkanlar'daki topraklarını savunamaz hâle geldiğini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Bizans İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü dönemde bireysel mülkiyet hakları, toprak yönetimi ve devlet arazilerinin paylaşımı gibi konularda büyük sorunlar yaşanıyordu. Zaman zaman bu arazilerin sahiplerinden alınması, Arnavut kabileleri arasında ayaklanmalara ve hoşnutsuzluklara sebep oluyordu. Bu memnuniyetsizlik, yıllar boyunca Balkanlar'da sürüp gitmiştir.

Osmanlı hâkimiyetinin Balkanlar'a yayılması ise bölgede yeni bir düzen ve toplumsal istikrar getirmiştir. Ticarete adaletin sağlanması ve uzun süredir eksik olan güven ortamının tesis edilmesi, halkı huzura kavuşturmuştur. Osmanlıların, Bizans'tan farklı olarak uyguladığı toprak sistemi halkın üretimde bulunmasına ve refah içinde yaşamasına olanak sağlamıştır. Bu durum, halk arasında güven duygusunu artırmıştır. Osmanlı Devleti, her yıl düzenli olarak iki askerî sefer düzenlerken aynı zamanda toplumu ve şehirleri dönüştürmeye ve geliştirmeye de devam etmiştir.

Drač'ın Osmanlılar tarafından fethedildiği dönemde şehir harap ve zor durumda bulunuyordu. Bir salgın hastalık nedeniyle çok sayıda kişi hayatını kaybetmişti. Osmanlılar bu şehri neredeyse baştan inşa etmiş, surlardan başlayarak birçok yapıyı yeniden yapmışlardır. Üstelik şehri, ısrarla ele geçirmek isteyen düşmanlara karşı korumak için garnizonlar yerleştirmiş ve bölgesel istikrarı sağlamışlardır. Bu ortam,

ilerleyen yıllarda ticaretin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra kurulan garnizonlar ve surların güçlendirilmesi, sadece düşman saldırılarını önlemekle kalmamış, aynı zamanda bölgedeki Osmanlı otoritesinin kalıcı olmasını mümkün kılmıştır.

XVII. yüzyılda halk arasında Müslümanlığa geçişte büyük bir artış yaşanmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışının temelinde yatan halkı İslamlaştırarak kurtuluşa ulaştırma ideolojisini başarıyla uyguladığını göstermektedir. Çünkü İslam devletleri, sadece ekonomik refahı değil aynı zamanda manevi kalkınmayı da amaçladığından halkın doğru dine yönelmesini sağlamayı hedeflemiştir. Bu hedef, Draç'ta başarıya ulaşmıştır. Zira XIX. yüzyılda tüm sancakta büyük çoğunluk Müslüman hâline gelmiştir.

Fiziksel olarak Draç şehri tamamen dönüşmüş, İslamî bir şehir kimliği kazanmıştır. Çok sayıda mescit ve cami inşa edilmiş, Osmanlı mimarisine özgü yapılarla şehir zenginleşmiştir. Liman genişletilmiş, transit ticaret zirveye ulaşmıştır. Bu gelişmeler, Draç'ın İliya ve Roma dönemlerinde sahip olduğu ticaret merkezi rolünü XIX. yüzyılda yeniden kazandığını göstermektedir. Osmanlı idaresi altında şehir yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik anlamda da yeniden yapılanmıştır. İslami kurumların artmasıyla birlikte eğitim ve vakıf faaliyetleri yoğunlaşmış, şehir halkı arasındaki toplumsal dayanışma güçlenmiştir. Aynı zamanda ticaret yollarının güvenli hâle gelmesi, sadece yerel tüccarların değil, farklı etnik ve dinî gruplardan tacirlerin de şehre yönelmesine sebep olmuştur. Böylece Draç, çok kültürlü yapısını koruyarak Osmanlı ticaret sistemine entegre olmuş ve bu sayede hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde ekonomik canlılık kazanmıştır.

Tüm bu dönüşüm, Draç'ın sancak merkezi yapılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Şehir, aynı zamanda nüfus artışının da sinyallerini vermeye başlamıştır. Stratejik önemi sebebiyle Arnavutluk bağımsızlığını ilan ettiğinde ilk olarak Draç'ın başkent yapılması düşünülmüştür. Ancak düşman kuvvetlerin şehre yaklaşması nedeniyle merkez Avlonya'ya taşınmıştır. Yine de Osmanlı Devleti'nin son döneminde Draç, Orta

Arnavutluk'un en önemli merkezi konumuna gelmiştir. Günümüzde de bu gelişimini sürdürmekte olup Arnavutluk'un ikinci büyük şehri olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıâli Evrak Odası (BEO)

BOA.BEO. Dosya: 701. Gömlek: 52514.

BOA.BEO. Dosya: 701. Gömlek: 52514.

BOA.BEO. Dosya: 1574. Gömlek: 118039.

BOA.BEO. Dosya: 1078. Gömlek: 80844.

BOA.BEO. Dosya: 1536. Gömlek: 115153.

Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT)

BOA.DH.MKT. Dosya: 1333. Gömlek: 45.

BOA. DH.MKT. Dosya: 1363. Gömlek: 115.

BOA.DH.MKT. Dosya: 1419. Gömlek: 83.

BOA.DH.MKT. Dosya: 1424. Gömlek: 18.

BOA.DH.MKT. Dosya: 1429. Gömlek: 56.

BOA.DH.MKT. Dosya: 1484. Gömlek: 3.

BOA.DH.MKT. Dosya: 346. Gömlek: 45.

BOA. DH. MKT. Dosya: 1175. Gömlek: 72.

BOA.DH.MKT. Dosya: 2027. Gömlek: 30.

BOA. DH.MKT. Dosya: 306. Gömlek no: 45.

İradeler Dâhiliye (İ. DH)

BOA.İ.DH. Dosya: 814. Gömlek: 65748.

BOA.İ.DH. Dosya: 831. Gömlek: 66915.

BOA.İ.DH. Dosya: 1337. Gömlek: 37.

BOA.İ.DH. Dosya: 1295. Gömlek: 101934.

BOA.İ.DH. Dosya: 876. Gömlek: 69885.

BOA.İ.DH. Gömlek: 66146.

BOS.İ.DH. Dosya: 1034. Gömlek: 81444.

BOA. İ.DH. Dosya: 1163. Gömlek: 90928.

BOA.İ.DH. Dosya: 1282. Gömlek: 100926.

BOA.İ.DH. Dosya: 1356. Gömlek: 57

BOA.İ.DH. Dosya: 820. Gömlek: 66146.

BOA. İ.DH. Dosya: 566. Gömlek: 39383.

BOA.İ.DH. Dosya: 35. Gömlek: 35133.

BOA.İ.DH. Dosya: 516. Gömlek: 35133

BOA.İ.DH. Dosya: 547. Gömlek: 38077.

BOA.İ.DH. Dosya: 973. Gömlek: 76886.

Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

BOA. A.} MKT.MHM. Dosya: 320. Gömlek: 95.

BOA.A} MKT.MHM. Dosya: 320. Numara: 45.

Sadaret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL)

BOA. A.} MKT.MVL. Dosya: 131. Gömlek: 49.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL)

BOA.MVL. Dosya:1020. Gömlek: 26.

BOA. MVL. Dosya: 885. Gömlek: 83.

Cevdet Evkaf (C. EV)

BOA.C.EV. Dosya: 576. Gömlek: 29071.

BOA.C.EV. Dosya: 554. Gömlek: 27978.

BOA.C. EV. Dosya: 116. Gömlek: 5772.

Bab-ı Asafi (A. {DVNSMHM.d)

BOA. A. {DVNSMHM.d...Defter:12. Gömlek 532.

BOA.A. {DVNSMHM.d. Defter: 10. Gömlek: 81.

Bab-ı Defteri (D. BŞM.MHF. d)

BOA. D. BŞM.MHF. d. Defter: 13667.

Dahiliye Islahat (DH. TMİK.S)

BOA. DH. TMİK.S. Dosya: 25. Gömlek: 35.

İrade Hariciye (İ.HR)

BOA. İ.HR. Dosya: 139. Gömlek: 7290.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

BOA. Y... A... HUS. Dosya: 165. Gömlek: 134.

Cevdet Askeriye (C.AS)

BOA.C.AS. Dosya: 726. Gömlek: 30451.

Hatt-ı Hümayun (HAT)

BOA.HAT. Dosya: 293. Gömlek: 29337.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)

BOA.HR.SYS. Dosya: 121. Gömlek: 32.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

BOA.İ.MMS. Dosya:44. Gömlek: 1852.

BOA.İ.MMS. Dosya: 67. Gömlek: 3138.

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL)

BOA.İ.MVL. Dosya: 433. Gömlek: 19099.

BOA.İ.MVL. Dosya: 535. Gömlek: 24021

BOA.İ.MVL. Dosya: 556. Gömlek: 24972.

BOA.İ.MVL. Dosya: 583. Gömlek: 26173.

BOA.İ.MVL. Dosya:414. Gömlek: 18084.

BOA. İ.MVL. Dosya: 519. Gömlek: 23342.

Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF.MKT)

BOA.MF.MKT. Dosya: 78. Gömlek: 10.

Plan-Proje (PLK)

BOA.PLK. Numara: 836.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)

BOA.ŞD. Dosya: 1960. Gömlek: 2.

BOA. ŞD. Dosya: 1959. Gömlek: 39.

2. Sâlnâmeler

Devlet Sâlnâmesi, 1274/1857.

Devlet Sâlnâmesi, 1285/1868.

Devlet Sâlnâmesi, 1287/1870.

Devlet Sâlnâmesi, 1291/1874.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 1 Defa, 1299/1882.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 2 Defa, 1310/1892.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 3 Defa, 1312/1894.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 4 Defa, 1315/1897.

İşkodra Vilâyet Sâlnâmesi, 5 Defa, 1316/1898.

B. MATBU ESERLER

AKIN, Fatma. “Tanzimat Dönemi Taşra Maliyesinde Merkezileşme ve Kurumsallaşma Çabaları: Sandık Eminliği (1839-1870).” *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 9/ 2 (Eylül 2024), 922-958.

ANAMALİ, Skender vd. *Historia e Popullit Shqiptar*. Tiranë: Shtepia Botuese Toena, 2002.

AYAR, Mesut ve Yunus Kılıç. “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 17/2 (2017), 163-181.

AYDIN, Bilgin. “Salnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/51-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

AYDIN, Mehmet Âkif. “Arazi Kanunnâmesi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3/346-347. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

AYDIN, Önder. “Sultan II. Abdülhamid dönemi hükümet konakları üzerine bir tipoloji denemesi: Türkiye’deki örneklerin plan-mekân özelliklerinin analizi”. *GRID Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi*, 5/1(Ocak 2022), 97-128.

- AYVERDİ, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavutluk*. IV. Cilt. İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1982.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. *367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri ile 94 ve 1078 Numaralı Avlonya Livası Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2008.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040, 1041, (1042) / 1630-1631 (1631)) (Özet, Transkripsiyon ve İndeks)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) (Özet ve İndeks)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. *7 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) (Özet, Transkripsiyon ve İndeks), Cilt II*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1999.
- BOZBORA, Nuray. "Arnavutların Kökeni". *Balkanlar El Kitabı*. Hazırlayan Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ. 261-270. Ankara: Karam & Vadi Yayınları, 2006.
- CAKA, Eduart. Tipologji Te Nje Qyteti Kufiar: Durresi Gjate Dy Shekujve Te Pare Te Sundimit Osman (Shek. XVI-XVII). Haz: Beqir Meta. *Studime Historike*. 63-85. Tiran: Instituti i Historisë i Akademisë së Studimeve Albanologjike, 2020.
- CEVDET PAŞA, Ahmed. *Maruzat*. Hazırlayan Dr. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- CEZAR, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli- Haritalı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- ÇADIRCI, Musa. "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)." *Belleten* 53/ 206 (1989): 238-265.
- ÇAĞ, Galip. "Adriyatik Kıyısında Bir Osmanlı Şehri: Draç/Durrës (1574 Tarihli Tahrir Kaydı ve Şehrin Fethine Dair Düşürülen Tarihe Göre)." *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 10/ 27 (2023). 465-482.
- ÇAĞ, Galip. "Kadim Yollar Bağlamında Osmanlı Balkan Fetihlerinin Stratejik Unsurları: Üsküp'ün Fethi Örneği." *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 5 (İlkbahar 2020): 147-157.
- ÇAKILCI, Diren. *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- ÇEÇEN, Kazım. “Köprü.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26/252-255. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- ÇETİN, Engin Can. “Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Dış Borç Tarihi: Genel Bir Bakış.” *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 7/ 14 (Temmuz 2018), 234-249.
- ÇEVİK, Mümin. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. VIII Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat Tasvir Matbaası, 1985.
- ÇİMEN, Adnan. “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/ 3 (2012). 183-216.
- DERECİ, Şeyma. “Osmanlı Döneminde Ziraat Bankası’nın Tarım Dışı Uygulamaları”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, 8/1 (Bahar 2023), 415-458.
- DOÇİ, Rexhep. “Ndihmesa e Eqrem Çabeyt në Fushën e Onomastikës”. *Zemra Shqiptare* (Ağustos 2008): 1-10.
- ERDEM, Sevim- BAŞKAN, Ahmet. “Osmanlı Devleti’nde Orman ve Orman Alanlarının Kullanımı ve Buna Yönelik Hukuki Düzenlemeler.” *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (29 Şubat 2016), 283-304.
- Erken, İlkay. *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- FRASHERİ, Gjergj. “Dy pagëzimet e lashta të Durrësit – Epidam dhe Dyrrah”. *Balkanweb*, Ocak 2024.
- GENÇOĞLU, Mustafa. “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (2011). 29-50.
- GÜNAY, Mehmet. “Kırkağaç Bidayet Mahkemesi Kayıtları”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/ 3 (2014), 97-121.
- GÜNEŞ, Mehmet. *Osmanlı Devleti’nde Kaymakamlık (1842-1871)*. İstanbul: Kitabevi, 2014.
- Güneş, Mehmet. *Osmanlı Taşra İdaresinin Değişim Sürecinde Kaymakamlık Kurumu (1842-1871)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- HOCA Sadeddin Efendi. *Tâcü’l-Tevârih*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

- İNALCIK, Halil. “Eyalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/548-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*. çev. Ruşen Sezer, ed. Can Uyar. İstanbul: Kronik Yayınevi, 2024.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. çev. Halil Berktaş. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Nâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/312-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- KALAYCI, İsa- KIZILKAYA Oktay. “Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme.” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (2012): 369-384.
- KARAİSKAJ, Gjerak. *5000 Vjet Fortifikime Në Shqipëri*. Tiran: 8 Nentori, 1981.
- KIRMIZI, Abdülhamid. *Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- KİEL, Machiel. “Draç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/522-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- KİEL, Machiel. *Ottoman Architecture in Albania*. İstanbul: IRCICA, 1990.
- KORKMAZ, Şerif. “Çanakkale Boğazında Karantina Teşkilatının Tesisi ve Uygulamaları (1835-1865).” *Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti*. Haz. Semiha Nurdan, Muhammed Özler. 3/1433-1453. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.
- KURNAZ, Şuayip. *Camilerin Toplumsal Kimlik ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- KÜÇÜK, Cevdet- ERTÜZÜN, Tefik. “Düvün-ı Umûmiyye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/58-62. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- LİVİUS, Titus. *The History of Rome*. Çev. Canon Roberts, haz. Ernest Rhys. London: J. M. Dent & Sons Ltd., 1905.
- MASAL, Duygu. *Osmanlı Bürokrasisi'nde Evrak Yönetimi: Defter-i Hâkânî Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2017.
- MEKSİ, Aleksander. *Xhamitë e Shqipërisë*. Tiranë: Shtepia Botuese Plejad, 2018.

- MOACANİN, Nenad. “Karadağ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/384-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- ORTAYLI, İlber. “Belediye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/398-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- ÖZTÜRK, R. Hülya. “Osmanlı Dış Borçları, Tütün ve Reji İdaresinin Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme.” *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi* 21/ 1 (2023), 54-71.
- PANZAC, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. Çev. Serap Yılmaz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Pinargenti, Simon. *Isole che son da Venetia nella Dalmazia et per tutto l'arcipelago, fino a Constantinopoli, con le terre più notabili di Dalmazia*. 1563.
- PİRİ REİS. *Kitâb-ı Bahriye*. Haz. Yavuz Sanemoğlu. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1973.
- SÂMÎ, Şemseddin. *Kâmusu'l- 'Alâm*. 3. Cild. İstanbul: Mihran Matbaası.
- SARIYILDIZ, Gülden. “Karantina.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/ 463-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- SAVAŞ, Ali İbrahim. “Konsolos.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/178-180. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- ŞAHİN, İlhan Şahin. “Sancak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.36/97-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- ŞAHİN, İlhan. “Nahiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/307-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*. İstanbul: Yayın Numarası: 144, 2016.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. *Osmanlı Belgelerinde Arnavutluk*. İstanbul, 2008.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*. Yayın No: 97. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- TANSEL, Selahattin. *Sultan Bayezid'in Siyasî Hayatı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966.
- TOÇİ, Fatmir. *Arbëreshët Midis Realitetit dhe Mitit*. Tiranë: Botimet Toena, 2021.
- TORUN, Sadık Fatih. “Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri.” *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sancak Yönetimi (1839-1921)*. Ankara

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012. *Başvuru*: 24 Haziran 2016; *Kabul*: 22 Eylül 2016.

ÜNAL, Mehmet Ali vd. *Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı*, editörler: Ahmet Nezihi Turan, Mehmet Öz. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.

METİN, Nurcan yazıcı, “Salgının Mimarisi: Osmanlı’da Frengi ve Gurebâ Hastaneleri (Kastamonu Vilayeti Örneği).” *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 2/ 22 (2020): 253-270.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023.

YILDIZ, Özgür. “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği.” *Akademik Bakış* 9/ 17 (Kış 2015): 91-111.

ZACHARİADOU, Elizabeth. *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*. Çev. Ömer Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınov. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

EKLER

Ek 1. Osmanlı döneminde Draç Sancağı'nın konumunu gösteren harita.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Belgelerinde
Arnavutluk

Ek 2. XIX. yüzyıla ait bu fotoğraf, Draç şehrini iskelesi ve bazı yapılarıyla birlikte göstermektedir.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Belgelerinde
Arnavutluk

Ek 3. Draç Karakolu

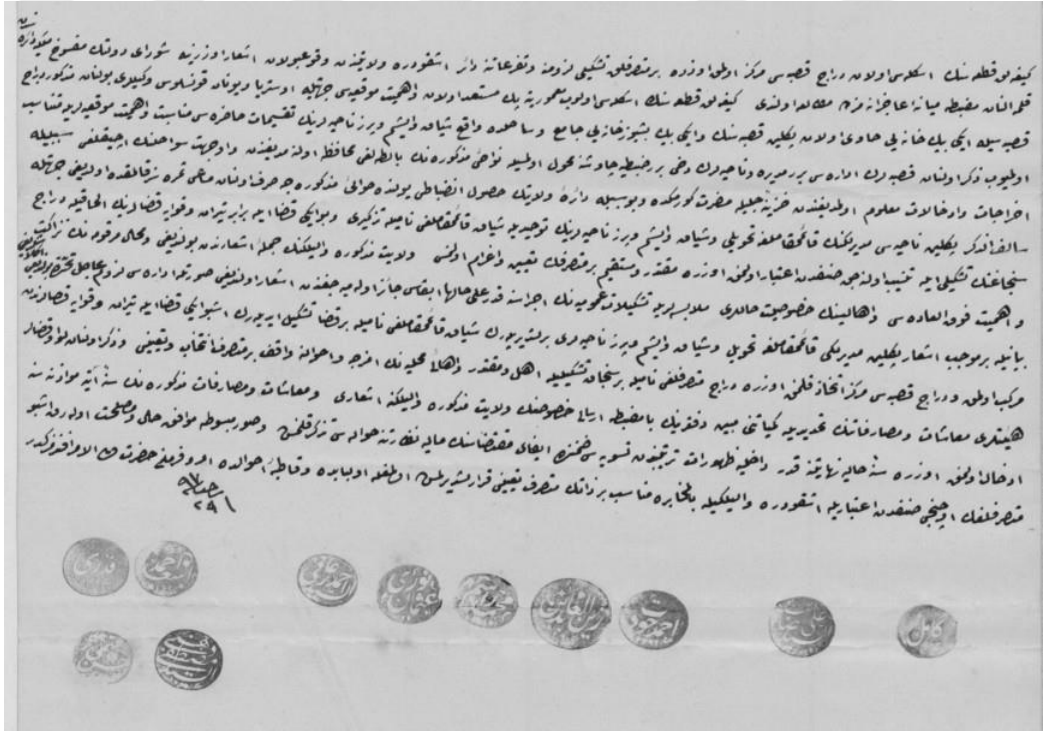
T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Belgelerinde
Arnavutluk

Ek 4. Draç Şehrinin Denizden Görünümü

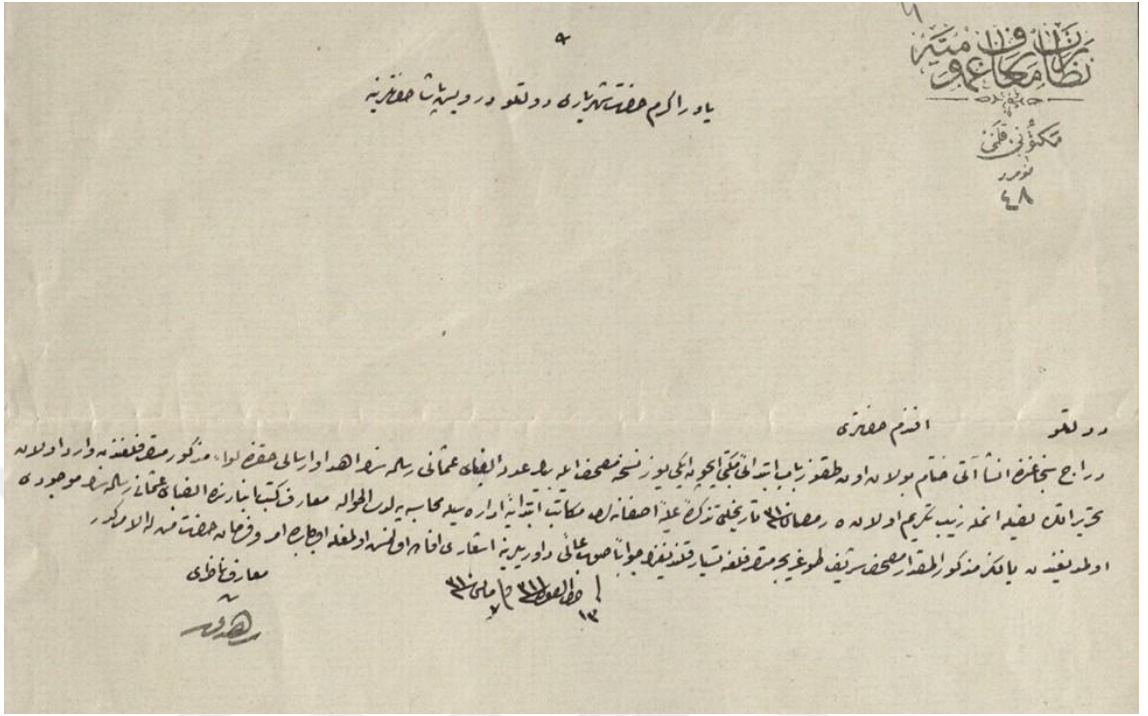
T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Belgelerinde
Arnavutluk

Ek 5. Draç'ın Sancak Olarak İlan Edildiğine Dair Belge

Osmanlı Başbakanlık Arşivi

Ek 6. Draç Sancağı'na Elifba Gönderilmesi

Osmanlı Başbakanlık Arşivi